

БЮЛЕТИН НА БФО

Брой № 8

Юли 2020

ISSN 2367-8321



РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Ангел Стефанов
Валентин Канавров
Пламен Макариев
William McBride

РЕДКОЛЕГИЯ

Иван Колев (гл. ред.)
Райчо Пожарлиев
Хари Паницидис

ЕЗИКОВ И СТИЛОВ РЕДАКТОР

Бисера Колева

СЪТРУДНИК

Таня Витанова
Phone: (+359)29308 414, e-mail: bfnewsletter@gmail.com

СЪДЪРЖАНИЕ

СВЕТЪТ СЛЕД УТРЕ

Ангел Стефанов – Отклик за „Светът след утре“	4
Асен Димитров – Маргинализираната реалност	6
Вихрен Митев – Пандемия, икономика, технологии и глобално затопляне	10
Владимир Теохаров – Търпението на надеждата и нетърпеливостта на утопията	17
Георги Маринов – Коронавирусни размишления	26
Дмитрий Варзоновцев – QUO VADIS? Между страх и надежда	62
Иван Колев – Вирусът като въпрос	70
Илияна Ермолина – Светът утре през погледа на живата етика	82
Красен Станчев – Политическа вирусология: какво се знае, когато нищо не се знае	100
Силвия Борисова – Бели ценности за черни дни	112
Стефан Петров – Пандемията: симптом за два съвременни мита	119

ОЛИМПИАДА ПО ФИЛОСОФИЯ

Теми	129
Крайно класиране на XXXII Национална олимпиада по философия	131
Любомира Димитрова – " Красотата не е привидност, не е булото на нещо друго. Самата тя не е явление, а същност, но, разбира се, същност, която сама по себе си остава субстанциална само когато е забулена "	134

РЕФЛЕКСИИ

Росен Русев – Равноденствие в Атина	140
---	-----

ПРЕВОДИ

Иван Илин – За чувството за отговорност	144
---	-----

НОВИ КНИГИ –	156
------------------------------------	-----

АВТОРИТЕ В БРОЯ –	158
---	-----

СВЕТЪТ СЛЕД УТРЕ



Ангел Стефанов

Отклик за „Светът след утре“

Подканата за своевременни размишления ни стимулира да споделим мисли за това какъв ще бъде светът след утре. Но какво се има предвид под „утре“, за да се опитаме да кажем нещо за „след утре“? Ако не сме уточнили това, то упражнението ни би било изпразнено от смисъл или би било тривиално: светът след утре ще бъде продължение на света утре, а той пък – на света днес.

Ако се има предвид някакво световно сътресение, което ще завърши утре, то тогава може да се впуснем в мисловно пътешествие. Какъв ще бъде тогава светът, е известно вероятно само на ясновидците, ако изобщо има такива. Нямам предвид визионерството, което не е пряко възприемане на бъдещето. Въпросът „Какъв трябва да бъде“ би могъл да заинтригува не само философи, а и много загрижени за съдбата на човечеството мислещи хора.

Не виждам какво би могло да е споменатото световно сътресение, освен рязката промяна на живота на цивилизования човек, продиктувана от пандемията на COVID-19. Ужасяващото в това сътресение е обстоятелството, че не знаем много за неговия причинител. Изкушавам се да приведа думите на един български лекар – Борис Таблов, който работи в Германия:

„Здравните системи в цял свят се подготвят буквално за война. Биологична война. Такава в природата се води ежедневно. Защото оцеляването на видовете понякога минава през унищожаването на други такива. Такава ние медиците водим с различни други организми всеки ден. Повярвайте, по един или друг начин медицината е част от живота ми, откакто се помня. Като трето поколение медик обаче не си спомням някога да е имало дори и някакво малко подобие на ситуацията в момента.“


Това „подобие на вирус“ е изключително опасно за хората. Косите ми настръхнаха, когато за пръв път прочетох, че в Италия лекарите буквално са изправяни пред дилемата да преценяват кой да бъде долекуван и кой да умре в мъки и сам. Нечовешко!

Затова мога само да кажа, че „светът след утре“ може да го има, само ако:

Първо, човек осъзнае реално своята слабост пред възможните „капризи“ на природата – слабост като краен разум и егоистично поведение в различни мащаби и измерения. Такова поведение само илюзорно и временно допринася за благосъстоянието на отделни хора и държави. С една дума, човек трябва да бъде смирен независимо от полагащите му се възделения.

И второ, ако човечеството се самоосмисли като еднородно и неизвестно по чие благоволение възникнало колективно тяло, което не трябва да раздира само себе си чрез враждебни страсти и разнородни противоречия.

Не мога да бъда обнадежден за нито една от тези перспективи. Индивидуалното смирение бавно, но неотменно напуска хората, а мястото му се заема от суета, поведенческа вседозволеност



и непремерени ламтежи. Що се отнася до постигане на състояние на човечество, осъзнаващо се като колективно тяло, мислещо за своето настояще и бъдеще, и отхвърлящо изначално опитите за своето самоизтребление, то очертаващите се тенденции след края на пандемията, дай Боже да е по-скоро, са тъкмо в противоположна посока. Посока, водеща до сериозно сътресение на политико-икономически съюзи като Европейския съюз. Защото стана видно, че европейската солидарност се пропуква още по пътя на изкачване на пандемията.

Дано не съм прав.

5 април 2020

Асен Димитров

Маргинализираната реалност

По пътя към Крапец

Крапец е вълшебна място, но няма да ви го описвам, защото всички ще се запътите натам. С автомобили. Точно това не искам. А пеш дотам не се стига лесно. 16 километра от Шабла – моето родно място. 16 км са доста път – ако минете по Е 87, имате два участъка, първият – до разклона за Крапец – 10 километра – той е доста натоварващ; покрай теб непрекъснато прелитат коли и това отнема удоволствието от прехода; вторият участък е от 6 км – маршрутът е спокоен и приятен, но пък вече си уморен, а и трябва да наваксваш заради изоставането като скорост и време. Може да се мине и покрай морския бряг, преходът е живописен – има си и красотата, има си и трудностите и натоварването – особено в летен ден, а в тоя регион летните дни са винаги като в пустиня – няма облаче, а сенките – тъй дефицитни, че са достойни за селфи. Да се придвижиш пеш от Шабла до Крапец си е в някакъв смисъл постижение – преживяването е наситено и запомнящо се.

Но ето, че сестра ми се сдоби с нелош автомобил и ме закара с него до Крапец. Какво помня: комфортна седалка, типична гледка към добруджански слънчогледови и зърнени масиви, разделени от права асфалтова лента. Стигнахме за по-малко от 10 минути. Това е всичко. Като ютюб клип е, гледаш, регистрираш, може и да забележиш нещо любопитно, може и да слушаш музика, а може и да си толкова разсеян, че тези 10-ина минути от живота ти да са напълно празни. Тях ги няма, защото през тях нищо не се е случило, нито времето е било запълнено, нито пък с нещо субстанциално – пространството.

Ако мога така да се изразя, „онтологичният вискозитет“ на пространството и времето, когато вървиш и когато се возиш, са съвсем различни. Когато вървиш пеш, с мъка се отлепваш от всяка точка, с енергични усилия и с акт на волята. А когато се возиш в автомобила, „вискозитетът“ на пространството и времето е нулев, направо се телепортираш. Тези 10 минути обаче си ги изконсумираш, те са изтрети от живота ти. По време на пътуването (и то, ако внимателно си гледал

през прозореца, а не си дремал или водил празни разговори), си „преживял“ и си имал работа най-много с няколко мегабайта информация.


Селфи

Предполагам, че ако и аз имам смартфон и фейсбук, също ще правя непрекъснато селфита. Е, то тъкмо заради това и нямам. Сега вече ги имат и неграмотните, и безработните. Тъй че аз се маргинализирах. Това, което няма Гугъл мапс адрес и Фейсбук регистрация, всъщност не съществува. Примерно, ако се кликне на картата на Гугъл на бул. „Цар Освободител 15“, може да се види не Софийският университет, а клуб „Спартакус“. Не казвам, че е така, просто ми е едно обосновано предположение.

С кое да продължа – с покемоните или с екстремните селфита? Мога с висока степен на вероятност и убеденост да предположа, че покемони няма. Няма – за хора без виртуални приложения; такива, като се движат, гледат в краката си – да не настъпят хлътнала плочка и да не ги изпръска скритата под нея локва, да не им мине път котка на пешеходната пътека; може да хвърлят око на някой остроумен билборд, а може и да намерят банкнота от 6 лева? За просветените собственици на смартфони обаче на света има покемони. Или, #zadasepregarnemutre на фона на благ, замечтан генерал; но не и хлътнала плочка, пешеходна пътека, няма банкнота дори от 3 лв. Не, докато такива неща или събития не бъдат тагнати. Непосредствената реалност и социумът са изтикани в периферията, маргинализирани, девалвирани не само ценностно, а и физически.

Още по-крейзи са екстремните селфита. Действително човек, неизкушен в материята може (опазил Бог!) да си глътне езика, могат да му щръкнат ушите, или дори да му се събере погледът в сляпото петно¹. Какво е стряскащото? Не е това, че за целта въпросните субекти се катерят по електрически стълбове (и падат), щастливо се усмихват, цамбуркайки в горния праг на водопад Виктория или

¹ „Сляпото петно е част от ретината, където започва зрителният нерв и откъдето образ не се възприема. Въпреки това хората нямат усещане за сляпо петно в ретината им, защото:
- Мозъкът допълва липсващата информация с данни от другото око;
- Мозъкът използва контекста, за да допълни липсващата информация;
- Чрез движенията на очите проектират липсващия образ на друго място от ретината.“
https://bg.wikipedia.org/wiki/Сляпо_петно



държат за опашката коня от Мадара (идеята е моя, подарявам им я). Потресаващото е друго, те възприемат подобни безумия в качеството на шедьоври, на които те са славните творци и летописци, за което те естествено няма да останат в историята и класиката, но пък това кой ли го блазни, къде по-яки са лайковете. Важна е картинката, която са тагнали, все едно дали с фотошоп или телефон е направена, всъщност с телефона е по-лесното. Реалността, колкото и шокираща и фрапираща, и както още да я наречем, е маргинализирана; тя не е от интерес и значение за тях и социалните мрежи, тя е дребен аксесоар към сюрреалистичната селфи фотография и философия.


Ковид

Едва ли нашият вход е единственият в София, който няма чистачка. Не желаят хората да плащат, има една възрастна учителка, която на добра воля от време на време миеше стълбището, но тя е вече прекалено стара и немощна. Все повече се тревожех какво ли ще стане, когато епидемията е в пика си. Да чистя аз не можех да се настроя никак си. И стана чудо, оказа се, че една от съседките е поела вахтата. Веднага, без да размислям, се присъединих към почина, купих нови прибори за почистване, направих и график. Оказа се, че от 8 апартамента само трима души ще участваме, хора в прецъфтяла, презряла или преклонна възраст.

Защо е тази безотговорност при младите? След размишления прецених, че проблемът е онтологичен. Проблемът отново е свързан с девалвацията на категорията реалност. Реалността днес е редуцирана до дигитална информация и нейната програмна апликация. Иначе казано, моят млад съсед, системен администратор, сутрин прави сърч, поръчва си онлайн пица и онлайн си я плаща. После си разхожда кучето.

Същото направиха и великите пазарни икономики и демокрации в борбата с ковид. Напечатаха трилиони, но те не замениха медицинските маски. Маските не са парични знаци и информация, те са нещо реално и някой трябва да ги ушие. Впрочем, да запитам къде в тази картина изчезна вездесъщият 3-D принтер?

Подмяната на реалността с информация е безотговорно, критично и ще бъде пагубно. Реалността предполага актуално присъствие, физическо



взаимодействие и лична отговорност. Нещо, което е чуждо на информацията, при която с комуникацията и програмирането се приключват и решават задачите. Ето защо според мен съседът не иска да хване кофата и парцала – за това се иска да съществува в непосредствената реалност, да оцеляваш в нея и да променяш пейзажа, да си отговорен в нея и на първо място – за себе си. Докато информацията е навсякъде и никъде – с нищо не те засяга и ангажира непосредствено.

Погледнато дългосрочно, нещата са незавидни. А перспективата е да се дигитализира и субектът (т.е. животът – от интелигентност, психика, съзнание и духовност, да се конвертира в информация); простосмъртните да се превърнат в програмируеми битове, управляващите да станат безсмъртни, а властта им да стане вечна... Май се увлякох в теорията на конспирацията – нормално е в условия на пандемична криза и социална изолация.

А темата беше друга – *„СВЕТЪТ СЛЕД УТРЕ? Какъв ще бъде? Какъв трябва да бъде?“*

Накратко – бих искал да е реален.

Пандемия, икономика, технологии и глобално затопляне

Неминуемо 2020 година ще бъде по-различна от предходните години и ще има трайни последици за живота на хората в следващите десетилетия или дори столетие. Подобно на Световната икономическа криза (2008 г.) или на атентатите от 11 септември 2001 г. в САЩ и 7 януари 2015 г. в Париж настоящата опасност от зараза с коронавирус разтърси психиката на мнозина, доведе до промяна в начина на живот за всеки, вся страхове, но и създаде възможности и даде надежди.

„От Коби до Ковид“ е послание от наскоро излязло видео в социалните мрежи, което призовава всеки да създаде по-дълбока връзка със самия себе си. 2020 година започна с трагичната кончина на баскетболиста Коби Брайън, който загина в катастрофа с хеликоптер. Смърт, която малцина „могат да си позволят“ и която изважда на преден план рисковете, които луксът и богатството поражда, както и мъглявия път, по който те водят. Неминуемо трябва да се заговори за връзката между умерения и здравословен начин на живот, правилната ценностна система, самочувствието, разбирането за щастие, връзката с обкръжаващите ни и възможностите, които технологиите и глобализираният свят предлагат. Както и за връзката между пандемия, икономика, технологии и глобално затопляне.

Мнозина възприеха пандемичната заплаха като пряка. И са прави. От друга страна, заплахата от глобално затопляне на планетата е непряка, неясна, трудно представима и е проблем на следващите поколения. Интересно е това, че пряката заплаха води до директни промени в начина на мислене и живеене, докато непряката заплаха не води до никакви съществени промени в личностен план. Макар и учените в близките тридесет години да обрисоваха траектории, по които се развива глобалното затопляне, малцина бяха просветените, които да ги следят

и да алармират за предстоящия апокалипсис. Днес обаче почти всеки следи графиките на пандемията и статистиката за заболели, умрели и излекувани. Всеки е готов да направи компромис в полза на общото благо или за да спаси себе си и близките си. Но от какво?

Нека разгледаме малко числа. От коронавирус до момента са загинали 146 898² души (още няма годишни данни). На този фон умрелите през 2019 г. от инфекции на долните дихателни пътища, пряко причинени от инфлуенца, са между 99 000 и 200 000³. През 2018 г. 405000 са жертвите от малария в световен мащаб⁴. За същата година около 770000 са умрелите от СПИН⁵, а приблизително 1.35 милиона загиват в автомобилни катастрофи⁶.

Тук следва да запитаме какво е *пандемия* и какво наричаме *заразно, лечимо и нелечимо*. Пандемията (παν, *pan* – „всички“, и δῆμος, *demos* – „хора“) се определя като проява на наинфекциозно заболяване, което се разпространява сред (заразява) населението на огромна територия и може да засегне всеки. По-известни пандемични заболявания са чума, тиф, холера, грип и други.

По линия на опозицията *лечимо–нелечимо* може да се каже, че за някои пандемии има имунитет, лекарства или предпазни средства, но за други няма. Коронавирусът е пандемична зараза, срещу която може да се развие имунитет или да се създаде лекарство, докато такива няма за жертвите на автомобилни катастрофи, като при най-тежките от тях смъртта е неизбежна. Коронавирусът

² Coronavirus Cases. Worldometer, <https://www.worldometers.info/coronavirus/> [17.04.2020]

³ Paget J., Spreeuwenberg P., Charu V., et al. *Global mortality associated with seasonal influenza epidemics: New burden estimates and predictors from the GLaMOR Project*. JGlobHealth. 2019;9(2):020421. doi:10.7189/jogh.09.020421. Други източници показват много по-високи числа.

⁴ *World Malaria Report 2019*. World Health Organization, <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/world-malaria-report-2019>

⁵ Global HIV & AIDS Statistics - 2019 Fact Sheet. UNAIDS, <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet>


⁶ *Road Traffic Injuries*. World Health Organization, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>

звучи страшно, докато инцидентите по пътищата се приемат като ежедневие. От какво точно ни е страх в такъв случай и къде се корени проблемът?

Достигаме до най-важното – отправната точка на всеки индивид спрямо всички останали в света и спрямо природата. Връщайки се към отправната точка „от Коби до Ковид“, следва да си помислим кое е най-важното в човешкото съществуване, какво трябва да е отношението на човека към себе си и обкръжаващото го, какви трябва да бъдат неговите цели и как да ги постигне? Една от неизбежните последици от въведената карантина след разпространението на заразата бе социалната изолация. Хората се дистанцираха едни от други физически, но не чак толкова в духовен план. Мнозина преоткриха близките си, спомниха си за стари познати, за любими занимания и се сдобиха с възможността да тръгнат обратно към себе си. За други се разкри осъзнаването на илюзията за семейно и житейско благополучие. Трети изгубиха препитанието си и се озоваха на социалното дъно. И в двата случая, ако зададем въпроса: *Какъв ще бъде светът занапред*, можем да говорим за ново начало и ново бъдеще, което предстои да бъде реализирано във всяка една ниша на човешкото съществуване.

Със сигурност световната и държавната икономика ще претърпят сътресения. Ясно изразени последствия ще има за държави, които нямат собствени производства и ресурси или които разчитат на туризма. Ще бъдат уязвени най-бедните, докато за най-богатите ще се предоставят възможности да окрупнят своите дейности, изкупувайки фалирала бизнеси. Изолацията ще даде възможност на технологиите да нахлуят в домовете на изолираните и да им предоставят нови възможности за съществуване. Така романът „1984“ започва да изглежда все по-реалистичен. Изолирайки се, хората рискуват да преминат от реално съществуване и контакт помежду си към виртуални. Такъв път на развитие навярно е жадуван от мнозина разработващи и произвеждащи технологии на бъдещето.

Това обаче би бил един неправилен път на развитие, заклеймен от Хайдегер, който сочи грешното начало на техниката и човешкото развитие още в древността с прехода на човешките дейности като изкуствата към такива, които се определят като занаяти, или „техне“. Отваряйки малка скоба, можем да посочим разкриването



на свободата и нелинейното развитие на изкуствата, което строго се противопоставя на логичното, линейно и непрекъснато развитие на всичко механизирано и технологизирано. Първото съществува в мир с природата, докато второто черпи от нея и застрашава както нейното съществуване, така и своето собствено. Нима не са технологиите и глобализацията* тези, които позволиха бързото разпространение на заразата? Все пак спасение има и то може да бъде постигнато според Хайдегер чрез встъпване встрани от рутината на ежедневието. Но да се върнем към въпроса как ще живеем занапред.

С въвеждането на карантина на държавните граници се даде нов шанс те да затвърдят необходимостта от своето съществуване. Вместо да бъдат използвани като чисто административни инструменти, които разделят управлението на различни територии, сега границите ще засилят способността си да гарантират сигурността на тези, които попадат в тях или преминават през тях, но оттук нататък тази сигурност ще се разглежда през индикацията за здраве. На хоризонта вече се появиха и гласове, призоваващи към създаването на здравни щитове, пазещи различните съюзи и континенти. Дори това да се случи, едно изглежда сигурно – светът рано или късно ще тръгне към нормализиране спрямо положението си преди разпространението на заразата. Въпросът, който ще остане, е кое ще бъде новото „нормално“.

Разнообразни сценарии разглеждат развитието на различни сфери от човешкия живот – личното, националното, икономическото, религиозното, интернет реалността, здравеопазването, политическото, технологичното, консуматорското, градското. Прокарва се път за трансформация на досегашния начин на живот. Работата от вкъщи би следвало да стане още по-привлекателна за работодатели и работещи. Разходките в парковете и сред природата е възможно да зачестят след падането на карантината. Възможно е преосмислянето и отказването от материални мечти, към които мнозина се стремяха, преди да им бъде напомнено, че има много по-важни ценности в живота. Сякаш всеки бе изненадан и изваден от своя летаргичен унес, преследващ следващата ефимерна

*Не ни разбирайте погрешно, за нас глобализацията омиротворява света, като го унифицира. Единственият проблем е как използваме възможностите, които тя предоставя. А те произтичат от това какви сме ние.

мечта – нова материална придобивка, поредно пътуване в чужбина и т.н. Оказа се, че да се правят планове вече не е така лесно и те вече не носят същата сигурност. Както Камю казва: *„Чумата разделя хората от предишния им живот. Въпреки пламения им копнеж да се върнат назад, миналото внезапно е чуждо – откъснат спомен. Докато крановете по кейовете замълчават, а смъртният брой се увеличава, изглежда, навреме с потискащата жегга, хората се намират фиксирани върху земята под краката си... Всеки от нас трябваше да се задоволи, за да живее само за деня”*.

Ето от това застопоряване и откъсване както от минало, така и от бъдеще, от това връщане към себе си може да започне подредбата на света занапред. Предоставен ни е избор за преоценка на ценностите, смяна на подходите и въвеждането на промяна. Стана ясно, че можем да живеем по-скромно, по-бавно, по-спокойно и по-сигурно. Стана ясно кои са основните ценности, за които си струва да работим, които да пазим и развиваме. Стана ясно кои са основните дейности (най-вече образование и медицина), които трябва да се подпомагат. От нас ще зависи дали в бъдеще ще живеем подобно на вируса, който заплашва съществуването ни, или ще живеем симбиотично с природата.

Последните новини от областта на опазването на околната среда съобщават за изчистването на въздуха в градовете (от тридесет години насам Хималаите за първи път се виждат от Джаландхар вследствие на изчистването на въздуха), реката Ганг отново е годна за пиене, 77 хиляди граждани на Китай не са умрели вследствие на замърсен въздух. Да не говорим, че се чуват и гласове, според които мръсният въздух повишава вероятността от заразяване с коронавирус.

Бъдещето чука на вратите ни. Двадесет и един процента от общата повърхност на Земята е обитаема, като половината от нея се използва за агрикултура. Дефорестацията, индустриалното земеделие, незаконната търговия със защитени видове и климатичните промени достигат застрашителни нива, някои населени региони нямат достатъчно запаси от питейна вода, а пясъкът е на път да се превърне в ценен ресурс. Природата все по-трудно се възстановява. Всичко това показва, че посоката, в която се движи човечеството или скоростта, с която го прави, е неправилна. Утешителното е, че наука и технологии усилено работят по посока на създаването на изкуствено отгледано месо, лабораторно

създадени органи, акваферми, повече иновации, възобновяеми източници на енергия и много други. От хората зависи какво ще искат и как ще го постигат. Занапред има надежда човечеството да заживее по нов начин. Фиксиращото пропадане в рамките на деня и невъзможността за правене на дългосрочни планове е шанс за преосмисляне на човешкото съществуване и проследяване на по-голямата траектория, засягаща не само човешкия вид, но и природата, сред която се развива той. То е шанс за намиране на здравословен баланс между икономическия растеж и разпределението на продуктите му в съответствие с постигането на достоен живот за всеки. Изследванията на учените предричат намаляване на въглеродните емисии с четири процента вследствие на забавената световна икономика по време на пандемията. Необходимото намаляване на емисиите, за да може човечеството да се справи с глобалното затопляне, остава все още далеч непостижимо – необходимо е достигането на петдесет процента намаляване на въглеродните емисии.

От Форума за световно бъдеще (WorldFutureForum) вече говорят за съ-сътворяване на ново бъдеще и нов световен ред, в който хората заедно се справят с проблемите и нуждите си. Едно по-дълбинно разбиране и за съ-екзистенцията помежду ни и с околния свят би подсилило тази позиция и би спомогнало в следващите десетилетия човечеството да се подготви и да се справи с най-сериозните проблеми пред себе си – тези вътре в него (морални ценности и съвест) и тези извън него (околната му среда). Така ще се постигне и *светът, какъвто трябва да бъде*.

Литература:

Carrington, Damian. *Air pollution linked to far higher Covid-19 death rates, study finds*. The Guardian, https://www.theguardian.com/environment/2020/apr/07/air-pollution-linked-to-far-higher-covid-19-death-rates-study-finds?CMP=fb_gu&utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwAR04nbOphvWapC7e_k35JcFWZyzhhP_QO-7Mxf-zvFt6R-sW0zM3iXlKzE#Echobox=1586278019

Coronavirus Cases. Worldometer, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Coronavirus Will Change the World Permanently. Here's How. Politico, <https://www.politico.com/news/magazine/2020/03/19/coronavirus-effect-economy-life-society-analysis-covid-135579?fbclid=IwAR100LjiY4ls2IImDI22FtQ6N2-6UXnrgiGJCZgfyih1yLEox6ZSz-2icqg>

Ganga water turns cleaner during lockdown; fit for achaman in Haridwar, Rishikesh. Times Travel, <https://timesofindia.indiatimes.com/travel/destinations/ganga-river-water-becomes-fit-for-drinking-in-haridwar-rishikesh-during-indias-lockdown/as75079848.cms?fbclid=IwAR2zKI5iZwKijU4gBP6E8PM4rd6a9nhh5r4sxGWnjIXIZApLSZqL1lhJSLs>

Global HIV & AIDS Statistics - 2019 Fact Sheet. UNAIDS, <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet>

Himalayas visible for first time in 30 years as pollution levels in India drop. SBS Hindi, https://www.sbs.com.au/language/english/audio/himalayas-visible-for-first-time-in-30-years-as-pollution-levels-in-india-drop?fbclid=IwAR2JUykyrUq06a8GjjDTwImmAk3V_tukUknzC8c6WFWxhyQ5wZKkP9NNWI&cid=lang%3Asocialshare%3Afacebook

McMahon, Jeff. *Study: Coronavirus Lockdown Likely Saved 77,000 Lives In China Just By Reducing Pollution.* Forbes, https://www.forbes.com/sites/jeffmcmahon/2020/03/16/coronavirus-lockdown-may-have-saved-77000-lives-in-china-just-from-pollution-reduction/?fbclid=IwAR1FxMZDEodtTITbFfEgKmQmn4tF_B5pPVIMbDJ24j9rRh18JuPPba3XNN4#2eaf799d34fe

Mitev, Vihren. *Ecological Manifesto*, https://docs.wixstatic.com/ugd/19e019_a6d41be343f148b78bf49022673dce28.pdf

Mitev, Vihren. *Ecological Manifesto: The Next Ten Years*, https://www.academia.edu/41792924/Ecological_Manifesto_The_Next_Ten_Years.

Paget J, Spreuwenberg P, Charu V, et al. *Global mortality associated with seasonal influenza epidemics: New burden estimates and predictors from the GLaMOR Project.* J Glob Health. 2019;9(2):020421. doi:10.7189/jogh.09.020421

Road Traffic Injuries. World Health Organization, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>

World Future Forum. <https://worldfutureforum.org/>

World Malaria Report 2019. World Health Organization, <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/world-malaria-report-2019>

Владимир Теохаров

Търпението на надеждата и нетърпеливостта на утопията

Разглеждам тази миниатюра като опит за различаване на Надежда и Утопия. Проследявам основни тези на протестантската, православната и католическата традиция – теология, философия и литература. Надявам се този текст да бъде възприеман поне като Посока с оглед ситуацията на съвременния Човек и Културата.

Тази статия изхожда от една монография на Юрген Молтман, излязла през 60-те години, която предизвика значителен интерес в западните интелектуални среди. Молтман, наред с Волфарт Паненберг, е един от двамата големи представители на съвременния протестантизъм. Част от изложението ми засяга някои от положенията в тази книга на Молтман, както и въпроси, които са провокирани от нея. Накрая ще обърна внимание върху полемиката на Молтман с Ернст Блох и неговата фундаментална книга “Принципът “Надежда”, която през 70-те години изигра голяма роля във връзка с отношенията между евангелската теология и неомарксизма и новите перспективи за решаването на проблема за отношението надежда – утопия, които съвременната теология и литература предложиха.

1. Есхатология на надеждата

В своето изследване⁷ Молтман обръща внимание върху понятието за есхатология. Есхатологията обичайно се квалифицира като учение за последните неща или учение за последното. Молтман възразява срещу това, че тя заема несъществено място в края на християнските догматики. В действителност обаче,

⁷Moltmann, Jürgen. *Theologie der Hoffnung*. Chr. Kaiser Verlag München, 1968

както подчертава той, есхатологията е учението за християнската надежда. Това е дефиницията, от която изхожда. Християнството е изцяло и напълно, а не само в края си, есхатология, прелом и преобразяване на настоящото. Есхатологичното не е нещо в християнството, а е чисто и просто медиумът на християнската вяра. Тонът, който определя всичко в нея. Защото християнската вяра живее от Възкресението на Разпнатия и се задвижва от посланието за универсалното бъдеще на Христос. Есхатологията е страданието на Месията. Затова есхатологията не е част от християнското учение. Есхатологично насочен е характерът на цялостното християнско предание, на всяка християнска екзистенция и на цялата църква.

Според Молтман има само един действителен проблем на християнската теология и това е проблемът за бъдещето. Надеждата в едно бъдеще от Бог (и той тук се позовава на Посланието на св. ап. Павел до Римляни – 15 глава, 13 стих, където се говори: “А Бог на надеждата дано ви изпълни с всяка радост и мир във вярата, та чрез силата на Духа Светаго да се преумножава вашата надежда”)⁸. По-нататък той го определя като Бог с “FuturumalsSeinsbeschaffenheit, т.е. с бъдещето като битийно качество. Когато не можем да притежаваме, можем дейно и надявайки се, да очакваме. По какъв начин е възможен логос за бъдещето, защото есхатологията е логос за есхатона, логос за последните неща, т.е. учение за бъдещето? Според Молтман гръцкият израз логос се отнася до действителността, която е тук и сега, до античния космос. И християнската експлоатация на този термин изглежда някак си проблематична. Тук се прави уговорката, че в античността отсъства този християнски смисъл на есхатологията като учение за надеждата, макар че Аристотел говори за това, че “надеждата е сънят на един буден”. Християнската есхатология, отбелязва Молтман, не говори за бъдещето изобщо. Тя говори за Исус Христос и Неговото бъдеще. Акцентът тук е върху “неговото бъдеще”. Начинът, по който християнската теология говори за Христос, не е този на гръцкия логос, или езика на непосредствения опит. Това по-скоро са изречения на надеждата. Всички предикати на Христос изказват не просто какъв е, а имплицират изказвания относно това какъв ще бъде Той и какво може да се очаква от Него. Всички тези предикати казват: “Той е нашата надежда”. Може да се

⁸Цитатите от Светото Писание се дават по Синодалното издание на Библията, 1992

сравни с Посланието на св. ап. Павел до Колосяни, 1 глава, 27 стих: “на които Бог пожела да покаже какво богатство на слава има за езичниците в тази тайна, именно че Христос, **упованието** на славата, е във вас”. Тези предикати според Молтман правят действителността историческа. И тук отново можем да се позовем на Посланието на св. ап. Павел до Римляни, 8 глава, 24-25 стих: “Защото нашето спасение е в надежда. А надеждата за *онова*, което се вижда, не е надежда, понеже защо ще се надява някой за нещо, което вижда? Кога пък се надяваме за онова, което не виждаме, с търпение *го* очакваме”. Противоречието между надежда и действителност – и това е една от основните тези тук – е противоречието между възкресението и кръста. Християнската надежда е надеждата на възкресението. Изреченията на надеждата са в противоречие спрямо настоящето на страданието, злото и смъртта.

Това е накратко представянето на някои от основните тези на Молтман. Тук искам да обърна внимание върху характера на христологията в традицията на протестантизма, защото есхатологията е в най-тесен смисъл обвързана с христологията.

В своите лекции върху историята на християнското мислене Паул Тилих определя принципа, според който се конституира евангелската христология при Мартин Лутер и Йоханес Калвин като принцип на корелацията. Това е един много важен принцип. Разбира се, тук става дума за екзистенциална корелация. Това означава, че всичко, което изказваме за Христос, е израз на нашата екзистенциална партиципация в Неговата съдба. Или по думите на Лутер: “Ние страдаме с Него, осветлени сме чрез Него, разпнати сме с Него и възкръсваме заедно с Него. Да се проповядва Разпнатиият, означава да се проповядва нашата вина и разпятието на нашата собствена нечестивост.” Особено важно място в тази христология заема положението, че в Христос се предприживява парадоксът на нашето **оправдание**: “Най-първо слуга, и тъкмо поради това цар, най-напред страданието, и след това блаженството, най-напред осъден, и след това съдия: по този начин следва да се определят нашите деяния – най-напред унижени, за да бъдем после въздигнати.”

Тази екзистенциална корелация показва, че деянията на Христос – а според евангелската традиция христологията не се занимава с личността на Христос или

с Неговите две природи, а с деянията на Христос – са перспективата, в която се интерпретират нашите собствени деяния. И оттук този принцип на екзистенциалната корелация дава възможност и за реалността на надеждата. Защото тези деяния на Христос са екзистенциална перспектива на нашите собствени деяния. Те задават смисъла на нашите собствени деяния, но те задават и границите, и трансцендирането на границите на нашите собствени деяния и надеждата за това, което ще следва от тях, което ще се получи от тях.

При Йоханес Калвин описанието на човешката ситуация е още по-ярко и категорично. Той казва: “Само от човешката окаяност можем да разберем Божието величие. И само в светлината на Божието величие можем да познаем човешката окаяност”. Това също се привежда като пример на тази корелация: между човешките екзистенциални предикати и предикатите на Бога. Така че тук моята теза е свързана с перманентния, иманентния **екзистенциален** характер на христологията. И с това, че деянията на Христос са смисловата перспектива, включително и смисловата перспектива на надеждата за човешките деяния.

Що се отнася до отношението вяра – надежда, в осъществяването на екзистенциалното деяние вярата се превръща в надежда, в “страдание по възможното”, както казва Киркегор. Тук в надеждата се случва едно *extensioanimiadmagna*, както се е казвало в Средновековието, едно нарастване, разширяване на душата до универсалните измерения. Вярата свързва хората с Христос, надеждата отваря тази вяра за всеобхватното бъдеще на Христос. Според Калвин в *Institutio* “Надеждата обновява и оживява вярата” Вярата е приусът, но надеждата е приматът.⁹

2. Грехът на отчаянието

Кои са тези екзистенциали, свързани с екзистенциала на надеждата? **Йоан Златоуст** изтъква сред греховете особеното място на отчаянието. А Средновековието подрежда *acedia* или *tristitia* сред греховете срещу Светия Дух, които водят до смърт. В едно изследване от 1949 г. върху надеждата Йозеф Пипер

⁹Вж. посоченото съчинение на Молтман, S. 15, 21

посочва две форми на грехове срещу надеждата – *praesumptio* (дръзновение, самонадеяност) и *desperatio* (отчаяние). И двете форми, и двата греха са насочени срещу търпението на надеждата, подчертава Пипер. Те или желаят нетърпеливо веднага изпълнение на очакваното от Бог, както е в случая с *praesumptio*, или изобщо отказват всякаква надежда, както е в случая с отчаянието. В екскурса на Прометей, в неговата книга “Прометей или история на немския идеализъм през 19 век”¹⁰, Балтазар показва как фигурата на Прометей при Гьоте, Шилер, Маркс и т.н. в цялата тази традиция на XIX век е някакъв израз на тази екзистенциална форма на *praesumptio*, на това незабавно изпълнение, на това нетърпеливо революционно преобразование на съществуващата действителност.

Тук искам да обърна внимание върху така наречения “реализъм на надеждата”, за който Молтман говори на друго място в книгата. Основната теза, която тук се защитава, е, че реализмът на надеждата е много по-реалистичен от реализма на така наречените факти, на простото съобразяване с фактическата действителност. Музил например нарича този реализъм на фактите, където няма никакъв екзистенциален перспективизъм на надеждата, където отсъства всякаква перспектива на надеждата – утопия на *status quo*, на статуквото. Простото живеене при фактическата действителност без смисъла, простият реализъм на фактите, както казва Музил, е една утопия на статуквото. Тук се получава едно много интересно ново отнасяне между надежда и утопия. Истинският реализъм е реализмът на надеждата. В този смисъл надеждата е много по-реалистична от утопията на реализма на фактите.

Що се отнася до разгърнатата фигура на отчаянието, както е при Киркегор в “Болка за умирање”, тук само ще припомня неговата формула: “грех е: пред Бог или с представата за Бог отчаяно да не искаш да бъдеш самия себе си или отчаяно да искаш да бъдеш самия себе си.”¹¹ В този смисъл отчаянието е грех. Без да се впускам в подробен анализ на тази формула на отчаянието и на преодоляването на отчаянието чрез надеждата в могъществото, което ме е положило, ще посоча, че тук, при Киркегор, много ясно е показано как преодоляването на отчаянието означава признанието, примирението с това, че нашата собствена екзистенция е

¹⁰Balthasar, Hans Urs von. *Prometheus. Stud. zur Geschichte des deutschen Idealismus*, 1947.

¹¹Киркегор, Сьорен. *Болка за умирање*, 1991, с. 75

сътворена същност, едновременно сътворено и творческо начало. Ти непременно ще се отчайваш, ако само ти и само със собствени сили желаеш да бъдеш самия себе си или да не бъдеш самия себе си. Но признаеш ли собственото си тварно чувство, признаеш ли собствената си сътвореност, примириш ли тези две начала в своята собствена екзистенция – сътворено и творческо начало – тогава идва вярата и перспективата на надеждата. Така че у Киркегор основни фигури в перспективата на надеждата според мен са признанието и примирението.

3. Трансценденталната надежда

Следващият мотив е свързан с Кант. И с начина, по който евангелската теология експлоатира това наследство на късния Кант. Както е известно, в рамките на систематиката на Кантовата философия съществуват трансценденталните идеи Бог, Свобода и Безсмъртие. Обикновено Безсмъртието е тази трансцендентална идея, на която се обръща най-малко внимание, но която според мен е свързана много ясно с перспективата на надеждата. В “Критика на чистия разум” Кант подчертава: “Всеки интерес на разума ми (както спекулативният, така и практическият) се съсредоточава в следните три въпроса:

- 1. Какво мога да зная?*
- 2. Какво съм длъжен да правя?*
- 3. На какво бива да се надявам?*

Третият въпрос, а именно: ако правя това, което съм длъжен, на какво бива тогава да се надявам? – е едновременно практически и теоретичен, така че практическото служи само като ръководство за отговор на теоретичния въпрос, а ако този отиде още по-високо, на спекулативния въпрос. *Защото всяка надежда е насочена към блаженството и по отношение на практическото и нравствения закон тя е също като онова, което знанието и природният закон са с оглед на теоретическото познание на нещата.*¹² (курсивът мой)

В “Логиката” Кант добавя и един четвърти въпрос: “Що е човекът”, като пояснява, че на първия от тези въпроси отговаря метафизиката, на втория –

¹²Кант, Имануел. *Критика на чистия разум*. С, 1992, с. 718

моралът, на третия – религията и на четвъртия – антропологията. Самата структура на Кантовите въпроси според мен е суперординирана. Тоест както практическият разум има примат над теоретическия разум, така и теологията на надеждата, която Кант конструира във връзка с третия въпрос “На какво бива да се надявам?”, има примат над теоретическия и над практическия разум. Както и респективно въпросът “Що е човекът?” е върховният и обобщаващ въпрос.

Това е теза, която защитавам по отношение на Кант. Макар че измеренията на надеждата при Кант, както се изтъква в посочената монография на Балтазар, могат да се характеризират като своеобразна “трансцендентална есхатология”. При тази си квалификация Балтазар изхожда от последните десет години от творчеството на Кант между 1794-1804 г. (1794 година, когато е публикувана книгата “Край на всички неща”, малка книжка на Кант, и 1804 г., когато е написан “Opuspostumum” – посмъртните бележки на Кант).

Какво означава трансцендентална есхатология? Според Балтазар, цитирам: “Трансценденталната философия се превръща в методика на вътрешния апокалипсис. На мястото на космологичните и исторически есхатологии се появява практическото осъществяване на есхатологичната екзистенция”¹³.

Разбира се, този вътрешен апокалипсис на екзистенцията означава, че надеждата, принципът на надеждата се превръща в регулативен принцип за отношението на човека към света и към всичко съществуващо. И пронизва, осмисля и аргументира действията на практическия разум. В последните години трактатът на Кант “Към вечния мир” стана много актуален сред съвременната западна публика във връзка с някои либерални дебати в Германия. Но немалко сериозни изследователи на Кант посочват, че това в никакъв случай не е някаква утопия и не е някакво структуриране на идеално социално статукво. Аз бих искал тук да формулирам една теза във връзка с Кантовата перспектива към вечния мир – че това е една политическа теология на надеждата. В нея мирът, перспективата към вечния мир, е регулативна идея точно в смисъла на примата на регулативните идеи и в същото време една перспектива на надеждата.

¹³Вж. посоченото произведение на Балтазар, S. 92

4. Святото и перспективата на надеждата

Преди да премина към заключението, искам да обърна внимание в съвсем резюмиран вид върху проблемите в модерната религиозност, с които се сблъсква Тилих: секуларния опит на модерния човек и как това може да се свърже с есхатологичния характер на надеждата. Трансформацията от идеята за Бог, от идеята за определената религия към идеята за святото, която се извършва в началото на XX век и е свързана най-вече с творчеството на Рудолф Ото, но след това бива реципирана в цялата протестантска традиция и много отчетливо при Тилих, има две особености. Първо, че категорията свято се превръща в инструментариум на сравнителните изследвания на религиите и се универсализира и по отношение на нехристиянски региони, това е общоизвестен факт. Но второто, което е много важно, категорията свято или свещено отразява начина, по който може да бъде идентифициран религиозният опит на модерния, та дори и на постмодерния човек, без някаква действителна фундаментална, ритуална, литургийна обвързаност с определен конфесионален опит. И в този смисъл Тилих, коментирайки Ото, има няколко категорични изказвания за това, че не може да се откаже от светите неща дори този, който яростно отрича святото. Тоест в характера на човешкостта на човешкото е преживяването на свети неща, независимо какви са съдържателните импликации на това, което един или друг ще счита като свято, за свещено, какъв ще бъде конкретният смисъл на тези свети фигури, които един или друг ще преживява, какъв е конкретният топос, време, смисъл, характер на нещата, които един или друг преживява като свещени. И оттук категорията свято, която по-нататък Тилих аргументира със своята категория “безусловно”. Той казва: “свято е това, което безусловно ни засяга” или безусловно засяга някого без всякакви други условия, засяга цялата му същина, цялото му същество. Мисля, че в модерността и постмодерността тази категория може да бъде експлоатирана много добре с оглед проблема за надеждата. Ние можем да се надяваме, т.е. преживяването на светите неща, независимо дали това ще бъде, пак казвам, с оглед на някаква строга конфесионална система, според мен изразява надеждата както на този, който ги преживява, така и нашата надежда, че той ще се

спаси, че той има характера на човешкост в нашите отношения спрямо него, в нашия диалог.

5. Надежда и утопия

В заключение ще засегна накратко полемиката между евангелската теология и неомарксизма, представена в “Теология на надеждата” на Юрген Молтман. Тук обект на критиката е Ернст Блох и неговото голямо изследване “Принципът “Надежда”. Молтман се опитва да отчлени някакви есхатологични моменти, които се съдържат там. Но критиката, която той упражнява, ако мога да я резюмирам в две думи, се състои в това, че основната теза на Блох, от която той извежда принципа на надеждата като онтологичен принцип, т.е. противоречието между същността на човека и неговото съществуване, между есенцията на човека и неговата екзистенция, и представянето на тази есенция на човека като някаква задача, която трябва да бъде постигната в едно по-съвършено, едно ново общество, по принцип не издържа и че това по-скоро има характера на утопия, отколкото характера на надежда.¹⁴

Защото тоталният или съвършеният човек, човекът без злото, без тези принципи на негативното, без лудостта или тъмнината в човешката природа, без меланхолията, както казва Шелинг, или без сериозността, без болката и работата на негативното, както казва Хегел, в никакъв случай не може изобщо да бъде мислен.

Synopsis: I view this piece of work as an attempt to distinguish between Hope and Utopia. I follow through fundamental argumentations of Lutheran, Orthodox and Catholic tradition – theology, philosophy and literature. I trust this text will be perceived at least as Guidance regarding the place of the contemporary Human and Culture.

¹⁴Вж. Посоченото произведение на Молтман, S. 313-335.

Коронавирусни размишления

Със започването на втория месец от коронавирусната карантина във все по-тежък проблем се превръща кога и как животът, и най-вече икономиката ще могат да се завърнат към „нормалното“. Това е разбираемо – към момента нещата вървят към нива на безработица, достигащи, ако не и задминаващи тези от Голямата Депресия, а ако карантинните мерки продължат дълго време, е много вероятен цялостен дългосрочен икономически спад, съизмерим със случилото се през 1930-те. При това посоченото е потенциално по-малкият проблем, тъй като не е ясно какво ще стане с обществения ред, ако голям брой хора останат без никакви доходи и спестявания и бъдат принудени буквално да гладуват – ситуация, каквато също е възможно да възникне поне в някои държави.

Съответно не е изненадващо, че световните медии са залети от планове и предложения как точно това може да стане, в диапазона от откровено геноцидни до наглед хуманни и научно издържани.

В началото на епидемията, преди трупове да започнат да се множат с по хиляди на ден и в западните държави, мненията от първата категория бяха сякаш по-гласовити. Когато борсовите пазари се сринаха в началото на март, един небезизвестен коментатор по американския бизнес канал CNBC заяви в ефир, че е най-добре всички да бъдат умишлено заразени и да се свърши с цялата работа за един месец, за да могат да се успокоят пазарите (любопитното е, че след срив от 30-40% в началото на пандемията, в последните две седмици, след като започна безконтролно наливане на пари в тях, пазарите тръгнаха нагоре. Миналите две седмици бяха най-добрите в историята на Уолстрийт от времената на Голямата Депресия насам, въпреки че в момента – средата на април 2020 г. – от коронавируса в САЩ умират по няколко хиляди души на ден, а за един месец са загубени над 22 милиона работни места; но абсурдността на това положение е отделна обширна тема).

Няколко правителства (например британското) първоначално възприеха стратегията на „стадният имунитет“, т.е. оставяме вирусът да се разпространява и който умре, умре, с презумпцията, че оцелелите ще са имунизирани. Когато стана широко достояние, че това означава смърт за няколко процента от населението, което в абсолютни измерения е неудобно голямо число, подходът беше сменен с карантина.

Редица икономисти започнаха да пресмятат колко точно струва един човешки живот¹⁵. Според американски изчисления стойността на една година „качествен“ живот се равнява на \$129 хиляди, а общата стойност на един човешки живот е около \$9,5 милиона¹⁶. Само че тъй като повечето жертви на вируса са възрастни хора, загубата в парично измерение от COVID-19 е много по-малка. В крайна сметка излиза, че ако (в рамките на САЩ) БВП намалее с около \$2 трилиона, то от икономическа гледна точка е по-добре да не се затваря икономиката, стига жертвите да са по-малко от половин милион. Оттук следва да се предполага, че ако ударът по БВП е на стойност примерно \$10 трилиона, приемливият брой жертви в САЩ нараства до 2,5 милиона.

По-хуманните предложения за излизане от карантината се базират на масово изследване на популацията със серологични тестове, които да установят кой вече е преболедел и (да се надяваме) придобил имунитет, и съответно може да се върне на работа. Такива схеми често включват издаване на имунизационни паспорти и набират популярност в последните няколко седмици, включително и в България, ако и да не става ясно как точно имунизираниите и уязвимите ще бъдат държани отделени един от друг.

Разбира се, всичко това се основава на презумпцията, че ваксина и/или лекарство ще бъдат разработени бързо, и че преболеделите наистина ще бъдат имунизирани.

¹⁵ The world simply can't afford China-style coronavirus lockdowns. *South China Morning Post*, March 26th 2020 <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3077055/world-simply-cant-afford-china-style-coronavirus-lockdowns>

¹⁶ Shutdown Spotlights Economic Cost of Saving Lives. *The New York Times* March 24 2020 <https://www.nytimes.com/2020/03/24/business/economy/coronavirus-economy.html>

SARS-2

На темата защо това са до голяма степен фантазии ще се върнем по-нататък, но първо няколко думи за самия вирус. За него вече са се излели тонове виртуално мастило, и част от това, което следва, е добре известно, но въпреки това редица жизненоважни факти все още не са осмислени от общественото съзнание и трябва да се кажат ясно.

Първо, трябва да се разбере, че няма нито заболяване, наречено „коронавирус“, нито отделен такъв вирусен щам. Коронавирусите са голяма група едноверижни позитивни РНК вируси („позитивни“ в смисъл, че РНК геномът функционира директно като информационна РНК и трябва да се конвертира в такава от RdRP полимерази само с цел репликация).

Конкретният вирус, причиняващ COVID-19, е SARS-CoV-2, наречен така, тъй като е най-близкородствен до SARS-CoV, причинителят на SARS епидемията от 2002-2004. Тук трябва ясно да се каже, че името на вируса изигра силно негативна роля в развитието на пандемията. SARS беше наистина страшно заболяване – 10% от болелите умираха, нямаше леки случаи, а дори и сред тези, които оцеляваха, мнозина останаха инвалиди за цял живот в резултат на необратимите поражения върху белите им дробове, нанесени от пулмоналната фиброза, развиваща се в резултат от заболяването, както и други увреждания на вътрешни органи. Най-подходящото име за COVID-19 беше „SARS-2“, тъй като става дума именно за SARS вирус, със същия механизъм на действие. И ако човек погледне наличните вътрешни комуникации между китайските лекари от декември, те говорят именно за SARS, защото тежките пневмонии, появили се в Ухан тогава, са били точно от такъв тип. Само че когато беше официално обявен в началото на януари, вирусът не беше наречен „SARS-CoV-2“, а временно обозначен „nCov-2019“, и асоциираното заболяване беше наречено „novel coronavirus disease“ („ново коронавирусно заболяване“), не „SARS-2“. В началото на февруари бяха дадени официални имена и докато вирусът си получи правилното име „SARS-Cov-2“, заболяването не беше наречено „SARS-2“, а „COVID-19“.

Това изигра съвсем не незначителна роля – ако от самото начало беше ясно казано, че става дума за нов SARS щам, който е като цяло с по-лека симптоматика

(при SARS-1 почти нямаше леки случаи), но за сметка на това се разпространява безсимптомно и пресимптоматично (което реално го прави много по-опасен, тъй като е на практика невъзможен за спиране с мерки като мерене на температура по летища и граници), може би светът щеше да се стресне подобаващо. Думата „SARS” все още всява ужас, и с право, докато „nCov-2019” звучи някак си невинно. Впрочем през февруари китайски учени от Ухан пратиха протестно писмо до сп. *Lancet*, в което изразиха именно позицията, че вирусът не трябва да се казва SARS-Cov-2, за да не се всявала паника¹⁷. А точно това беше нужно – да се всее сериозна паника и да се спре разпространението му навреме. Тези лингвистични трикове от китайска страна също позволиха на много хора да отхвърлят заплахата с аргументи от типа на „това е просто един грип”, на които изобилно бяхме подложени както от американския президент, така и от дълъг списък български „експерти”.

А основанията за паника са съвсем реални.

SARS-Cov-2 е седмият известен коронавирус, който е в състояние да инфектира хората. Четири от тях – HCoV-OC43, HCoV-229E, HCoV-NL63 и HCoV-NKU1 –причиняват обикновени настинки (последните два бяха открити през последните две десетилетия).

Гореспоменатият SARS-1 се появи през 2002 г., а след него в Близкия изток през 2012 г. се появи и MERS-Cov-2 коронавирусът, който причинява MERS („Middle East Respiratory Syndrome”), което е дори още по-тежко заболяване, със смъртност около 35%, но за щастие не се предава ефективно от човек на човек.

Прилепите са основен резервоар на коронавируси и повечето от тези седем вируса са прескочили върху хората именно от прилепи. (За това ще стане дума по-подробно по-долу).

Вече известните свойства на тези добре познати коронавируси, както и на коронавирусите при прилепите, са единственият ни източник на информация относно определени свойства на SARS-CoV-2, които са от ключово значение за

¹⁷ Jiang S, Shi Z, Shu Y, Song J, Gao GF, Tan W, Guo D. 2020. A distinct name is needed for the new coronavirus. *Lancet* **395** (10228):949

бъдещето развитие на пандемията. Но за съжаление се наблюдава масов упорит отказ от научаване на тези уроци.

Първо, в ранните етапи на пандемията мнозина се успокояваха, че като се стопли времето, епидемията ще стихне. На какво се основаваше това не беше ясно – тук става дума за вирус, чието любимо място за размножаване е долната част на респираторната система, където температурата е 37°C и който произхожда от прилепи, чиято телесна температура по време на полет достига 40 - 42°C. Топлото време само по себе си няма как да убие такъв вирус. Да, то донякъде възпрепятства разпространението му, тъй като аерозолизирани частици се задържат по-дълго във въздуха на студено и сухо време, отколкото при топло и влажно. Но вече от няколко седмици сериозни епидемии се наблюдават в редица тропически държави като Бразилия и Индонезия, и съответно спря да се говори за топлото време като решение на проблема.

Второ, в момента се взимат сериозни политически решения на база презумпцията, че веднъж преболедувал от SARS-2, човек след това ще бъде имунизиран трайно. Не е ясно на какво се основава това предположение – това е така за някои вируси, но далеч не за всички, и точно при коронавируса те въобще не е вярно. Спрямо коронавируса, които причиняват обикновени настинки, неутрализиращи антитела не се наблюдават дългосрочно и траен имунитет не се развива^{18,19}. Реинфекции се получават отново и отново. Това не е сериозен проблем, що се отнася до една обикновена настинка, но ще бъде огромен проблем, ако е така и със SARS-2.

Никой не е преболедувал SARS-1 два пъти, тъй като епидемията беше овладяна навреме, а за SARS-2 е все още рано за такива наблюдения. Така че не се знае как точно стоят нещата, но наличните данни са повече от тревожни. Изследванията на пациенти по време на първата SARS епидемия показаха, че неутрализиращите IgG антитела срещу вируса намаляват значително в рамките на

¹⁸ Gorse GJ, Donovan MM, Patel GB. 2020. Antibodies to coronaviruses are higher in older compared with younger adults and binding antibodies are more sensitive than neutralizing antibodies in identifying coronavirus-associated illnesses. *J Med Virol* **92** (5):512--517

¹⁹ Callow KA, Parry HF, Sergeant M, Tyrrell DA. 1990. The time course of the immune response to experimental coronavirus infection of man. *Epidemiol Infect* **105** (2):435--446

2-3 години от инфекцията, и че не е ясно доколко те осигуряват предпазване срещу реинфекция^{20,21}.

А първоначалните данни за SARS-Cov-2 от Китай са дори още по-необнадеждаващи²² – около една трета от оздравелите пациенти не генерират никакви неутрализиращи антитела, а където са налице такива, нивата им са значително по-ниски сред по-младите пациенти.

Очевидно много по-мощни изследвания са нужни и те ще бъдат проведени, но на този етап да се вземат важни политически решения на база сляпата вяра, че доживотен имунитет ще се развие след всяко сравнително леко преболедуване от SARS-2, може да се окаже трагична грешка.

Трето, същото се отнася и до ваксините. Опитите да се създаде ваксина срещу SARS-1 не бяха успешни, а наскоро излязоха резултатите от първоначалните тестове на първата MERS ваксина, и те също не са кой знае колко позитивни²³.


За това си има и по-дълбоки биологически основания. Тези вируси са еволюирали в борба с хуморалния имунитет на разнообразни видове прилепи в продължение на стотици хиляди, може би милиони години. А S-протеините по повърхността им съдържат голям брой места за гликолизация – стратегия, често използвана от вирусите, за да избегнат имунната система, и е една от причините за толкова трудно разработване на ваксина срещу вируси като грипа и ХИВ.

²⁰ Mo H, Zeng G, Ren X, Li H, Ke C, Tan Y, Cai C, Lai K, Chen R, Chan-Yeung M, Zhong N. 2006. Longitudinal profile of antibodies against SARS-coronavirus in SARS patients and their clinical significance. *Respirology* **11** (1):49--53

²¹ Liu L, Xie J, Sun J, Han Y, Zhang C, Fan H, Liu Z, Qiu Z, He Y, Li T. 2011. Longitudinal profiles of immunoglobulin G antibodies against severe acute respiratory syndrome coronavirus components and neutralizing activities in recovered patients. *Scand J Infect Dis* **43** (6--7):515--521

²² Wu F, Wang A, Liu M, Wang Q, Chen J, Xia S, Ling Y, Zhang Y, Xun J, Lu L, Jiang S, Lu H, Wen Y, Huang J. 2020. Neutralizing antibody responses to SARS-CoV-2 in a COVID-19 recovered patient cohort and their implications *medRxiv* 2020.03.30.20047365

²³ Modjarrad K, Roberts CC, Mills KT, Castellano AR, Paolino K, Muthumani K, Reuschel EL, Robb ML, Racine T, Oh MD, Lamarre C, Zaidi FI, Boyer J, Kudchodkar SB, Jeong M, Darden JM, Park YK, Scott PT, Remigio C, Parikh AP, Wise MC, Patel A, Duperret EK, Kim KY, Choi H, White S, Bagarazzi M, May JM, Kane D, Lee H, Kobinger G, Michael NL, Weiner DB, Thomas SJ, Maslow JN. 2019. Safety and immunogenicity of an anti-Middle East respiratory syndrome coronavirus DNA vaccine: a phase 1, open-label, single-arm, dose-escalation trial. *Lancet Infect Dis* **19** (9):1013—1022.



Така че едва ли следва да се очаква лесно и бързо разработване на ваксина срещу SARS-2 и развитие на дълготраен имунитет срещу вируса.

Ваксините – надежди и реалности


В общественото пространство по принцип няма яснота как точно се разработва една ваксина, колко време отнема това и какви трудности може да се очакват. Няколко биотехнологични компании вече обявиха, че започват да тестват ваксини, а общо има над 100 ваксини в процес на разработка, което създава необосновано успокоение, тъй като не се знае какви точно ваксини се тестват и колко вероятно е те да проработят.

Има няколко различни подхода към разработването на ваксини. Колкото по-лесни са те за прилагане, толкова по-малки са шансовете за успех.

Първият, класически подход, който води началото си от зората на ерата на ваксинациите преди повече от двеста години, е да се използва жив атенюиран вирусен щам, който е в състояние да причини инфекция, но не и сериозни симптоми. Ваксините срещу различните типове шарки са от този клас и са сред най-ефективните, разработвани до момента. Проблемът е в създаването на такива щамове, което е много бавен процес.

При втората категория ваксини се използват инактивирани вируси, най-често чрез третиране с химически дезинфектанти. Проблемът е, че процесът на инактивация може да доведе до промяна на антигенната конформация и да не индуцира имунитет срещу живия вирус. Съответно обикновено се налага да се мине през дълъг процес на проба и грешка и много тестване, преди да се стигне до успешна ваксина.

Следващият подход е да се синтезират рекомбинантни вирусни протеини, които да се инжектират, за да индуцират имунитет. Предимството е, че това е лесно и бързо за осъществяване, но за сметка на това се появяват редица нови проблеми – не е ясно дали само един такъв протеин е достатъчен, за да стимулира достатъчно силна имунна реакция, а ако вирусът е обект на екстензивни посттранслационни модификации (което е точно така в случая със SARS-CoV-2),



рекомбинантният протеин не е точна репрезентация на реалния вирусен протеин, което прави ваксината неефективна.


Четвъртият и петият подход са да се инжектират или ДНК плазмиди, или директно информационни РНК-и, от които да се експресират вирусни протеини в клетките на пациента. Добрите новини в случая са, че тези протеини се очаква да бъдат обект на всички посттранслационни модификации, на които е подложен и живият вирус, че проектирането на такива ваксини е много бързо, и че те могат да бъдат произведени в огромни количества без особени усилия. Проблемът е, че до момента нито една такава ваксина не е била разработена успешно, т.е. въобще не е ясно дали този подход някога ще проработи.

Ваксината на Moderna, за която се шумя доста в последния месец, е именно РНК ваксина, и много от другите ваксини, за които се твърди, че са в напреднала фаза на разработка/тестване, са също РНК, ДНК или рекомбинантни такива, т.е. точно класовете ваксини, от които следва най-малко да се очаква успех. А типовете ваксини, които са с по-голям шанс да проработят, ще отнемат много по-дълго време да се разработят.

Също така трябва да се отбележи, че стана популярно да се повтаря как ваксината ще дойде най-рано след 12-18 месеца. Това е минималното технологично време за разработване и най-вече тестване, но реално нито една ваксина в историята на ваксинациите не е била разработена толкова бързо. Обикновено това отнема по-скоро десет години, рекордът е ваксината срещу Ебола, която отне пет.

Като се има предвид мащабът на усилията, насочени в тази посока, ваксина най-вероятно ще бъде разработена успешно някой ден, но никой не бива да очаква това да стане скоро.

Не бива да се очаква и да се разработят бързо антивирусни лекарства. Исторически това винаги е било изключително трудно. Антибиотиците са магически лекарства, убиващи най-разнообразни бактерии с удивителна ефективност. Еквивалентно ефективни антивирусни препарати до момента не са



разработени, а единиците примери за сравнително успешни такива (например срещу хепатит С и ХИВ) са плод на дългогодишни много сериозни усилия.


Краят на епидемиологичния комфорт

Ако наистина този сценарий се реализира, това ще има много неприятни последици. Повечето хора, живеещи днес, нямат спомен от времената, в които човек е можел да умре „от нищо“, в рамките на обичайния си живот и без някакво съпътстващо хронично заболяване, в резултат на бактериална инфекция или друго заразно заболяване. Благодарение на масовите ваксинации и антибиотиците след Втората световна война това са общо взето забравени проблеми (или поне извън Третия свят). Това блажено състояние на нещата от няколко десетилетия насам беше явно застрашено от появата на все по-упорити щамове бактерии, резистентни към все по-широк кръг антибиотици, съчетана с липсата на инвестиции в разработването на нови класове антибиотици. Резистентността към антибиотиците си остава все същия проблем като преди, но епидемиологичният комфорт можеше да бъде разрушен и по друг начин – чрез появата на нов патоген, който да се разпространи широко, да е силно заразен и да е много труден за елиминиране.

Има голяма вероятност SARS-2 да се окаже точно такова събитие и затова беше толкова важно вирусът да бъде спрял, докато все още това беше възможно.

Уви, сега вече е късно. Към момента на написването на тези думи, случаи не са регистрирани само в Лесото и Таджикистан на основните континентални маси, както и на някои отдалечени океански острови (Туркменистан и Северна Корея никога няма да признаят за реалното положение на нещата там). Това означава, че вирусът е навсякъде из Третия свят и е на практика невъзможен за глобално елиминиране.

Досега в историята само два патогена са били напълно елиминирани – едрата шарка по хората през 1977 г. и чумата по говедата през 2011 г. И в двата случая това стана благодарение на наличието на високоефективни ваксини и успешното прилагане на масово ваксиниране навсякъде по света.



Програмата за елиминиране на детския паралич беше много близо до успех, но се провали през последното десетилетие – бяха останали две огнища, едно в североизточна Нигерия и друго по границата между Афганистан и Пакистан, и там програмата се сблъска с непреодолими пречки. В тези беззаконни и хаотични райони здравните работници, обикалящи по селата, за да ваксинират, бяха нападани и убивани от религиозни фанатици, което доведе до големи дупки във ваксинационното покритие. И логично в последните години броят на регистрираните случаи расте.

В изминалото десетилетие броят на териториите, в които държавността се е разпаднала напълно, се увеличи значително (Либия, Йемен и пр.), съответно не е реалистично да се очакват нови успешни кампании за елиминиране на заразни заболявания като SARS-2, дори и да се разработи ефикасна ваксина.

Отсега нататък вирусът ще циркулира из човешката популация и дори да бъде преборен временно в отделни държави, той ще може да бъде постоянно внасян отвън отново и отново, освен ако не се вземат драстични мерки за предотвратяване на това.

А ако траен доживотен имунитет не се изгражда, най-положителното развитие, на което можем да се надяваме, е временен стаден имунитет, т.е. вирусът минава през популацията веднъж, в резултат на което примерно 70% от хората са имунизирани за две-три години. Но това ще е с цената на смъртта на няколко процента от населението, след което ще има нова вълна няколко години след това, която ще убие още няколко процента, и т.н. Това не са успокояващи мисли.

Други надежди за подобряване на положението по естествен път, например че вирусът ще еволюира в посока на по-ниска леталност, също не са оправдани. Да, действително патогените са по принцип с такава тенденция, тъй като естественият отбор селектира тези генотипи, които се възпроизвеждат по-успешно. Това означава, че не е в „еволюционния интерес“ на един вирус да убива гостоприемника си твърде бързо, тъй като това ограничава възможностите за разпространение. И наистина, редица човешки патогени са изминали точно тази траектория исторически – от силно вирулентни и смъртоносни към сравнително безобидни. И всичкото главозамайващо разнообразие на вируси при прилепите

съществува точно в такова състояние – дори когато пренасят Ебола, Марбург, Нипа и пр. най-страшни за хората вируси, на прилепите им няма нищо. При тях процесът на коадаптация е далече в миналото.

Само че свойствата на SARS-2 са такива, че не следва да се очаква такъв ефект да се прояви бързо, тъй като вирусът се разпространява асимптоматично и пресимптоматично и инфекцията така или иначе протича леко у мнозина, т.е. няма силен селективен натиск към по-лека симптоматика. А освен това коронавируса в сравнение с много други вируси са бавно еволюиращи – в пресата вече има (и ще има още много) репортажи за това как вирусът бил „мутирал“, но това са почти изцяло синонимни мутации без функционално значение.


Не бива и да се очаква, че вирусът непременно магически ще изчезне от популацията по аналогия например с чумата през XIV век, която помита Европа в първата си вълна, после се връща отново и отново като по-малки локални епидемии, но между тях почти изчезва. Тук не става дума за патоген, чиито резервоар са други животни като плъховете и бълхите, нито пък става дума за латентен вирус. Следва да се очакват много по-чести вълни на реинфекция.

Завръщането към „нормалността“

В ситуацията няма почти нищо положително, за което да се хванем като надежда. И пак трябва да се повтори – не бива да се обръща внимание на често недостоверната оптимистична информация по медиите, дори и когато тя идва от официални източници. Много от тях тотално се дискредитираха в хода на кризата (СЗО, редица правителства и пр.).

Но всичко това не означава, че следва да се предаваме, да отворим икономиката, пък който оцелее. Точно обратното!

SARS-CoV-2 не е латентен вирус, т.е. ако не се предаде на друг човек в рамките на няколко седмици, той умира. Също така той не може да трае кой знае колко дълго във външната среда, това не са антраксови спори. Съответно с достатъчно сериозни и дълготрайни карантинни мерки е възможно веригата на предаване да бъде прекъсната и вирусът да бъде елиминиран от популацията, поне на ниво отделни държави. Но колкото повече се разпространява вирусът,



толкова по-трудно става да се постигне това. Трябва да се разбере, че дори и геноцидният подход, за който призовават цитираните по-горе икономисти, няма да постигне чисто икономическите си цели.


В момента правителствата са изправени пред следните две възможности:

Първата е карантинните мерки да продължат толкова дълго, колкото е необходимо това от чисто научна гледна точка, за да се елиминира вирусът от местната популация. Следва да се премине към отваряне на икономиката и отваряне на границите, но със стриктен контрол върху влизащите на територията на страната, за да се предотврати повторното му внасяне.

Ако се следва този път, общият брой жертви в глобален мащаб може да остане в рамките на стотици хиляди (към момента той е официално към 150 хиляди).

Но тъй като ефективна карантина не беше наложена навреме (и на много места все още не е наложена), вирусът е вече навсякъде. Това означава дълги месеци на такива мерки, което е най-вероятно неприемливо от икономическа гледна точка, тъй като почти гарантира нова Голяма Депресия. А за да се избегне разпадът на социалния ред, ще са необходими мерки като универсален базов доход, суспендиране на наеми, ипотеки и пр. дългови плащания, национализация на приватизираните компоненти на здравните системи и на редица други ключови производства, централизиран правителствен контрол върху производството и разпространението на храна и т.н. Има редица примери за държави, вече въвели някои от тези мерки, но като цяло „анатемосани“ в рамките на доминиращата в последните десетилетия политикономическа идеология, а и те решават проблема само с физическото оцеляване, не и с драстичната икономическа контракция.

Така че е по-вероятно да видим поемане по втория път, който включва отваряне на икономиката, без вирусът да е елиминиран от популацията преди това. Не е ясно защо продължава да има хора, които си мислят, че това ще реши икономическия проблем.




Много се изписа по въпроса каква точно е смъртността, асоциирана с SARS-CoV-2. Мнозина, очевидно мотивирани именно от желанието да се отвори икономиката колкото се може по-бързо, се опитват да убеждават, че тя е много по-ниска от посоченото в официалните данни, т.е. че има огромни маси асимптоматични (и по презумпция вече имунизирани) случаи, които просто не са тествани. Още на 23 януари, когато в Китай взеха екстремни мерки като струпването на огромни камари пръст с цел барикадиране на пътищата към Ухан, запечатването на всички домове и дори заваряването на входни врати на блокове с цел да не излиза никой, трябваше да е ясно, че тук не става дума за безобиден вирус, но въпреки това продължаваме да виждаме такива теории. А те стават все по-несъстоятелни.

Двете големи държави с най-екстензивно тестване са Германия и Южна Корея. В началото на епидемията и на двете места т.нар CFR (Case Fatality Rate, т.е. процентът регистрирани заразени, които са умрели) беше много нисък, примерно един на 1000. Но това беше защото отнема до две седмици, за да се стигне от заразяване до проява на симптоми, а след това отнема още седмица, две, три, че и повече, за да настъпи фатален край. И наистина, в момента в Южна Корея наблюдаваме CFR от 2,1%, в Германия той е вече над 3%, като и двете стойности продължават да растат.

Да, в държави като Италия, Испания, Франция и пр. се тестват само симптоматичните случаи, което обяснява отчасти защо официалният CFR там е над 10% – леките случаи просто не са тествани.

Но от друга страна навсякъде, където такъв анализ е направен до момента, се оказва, че общият брой починали е два, че и повече пъти над официално регистрираните, на база на сравнението колко общо хора в даден район са умрели за същия период в предишни години и сега – т.е. броят на умрелите по домовете си без тестване е много голям. Впрочем това ще е единственият метод, по който общият брой умрели от пандемията ще стане известен, и то след години – просто физически не е възможно толкова много хора да бъдат тествани, особено в по-бедните държави.



Като се има предвид колко добре развита е системата на тестване и проследяване в Южна Корея, най-вероятно стойността на IFR коефициента (Infection Fatality Rate, т.е. колко инфектирани, включително и безсимптомно регистрираните случаи, умират) едва ли е съществено по-малка от 2%.

За страна като България това означава при примерно 70% инфектирани около 100 хиляди жертви, но реално трябва да се очакват повече поради неблагоприятната възрастова структура и много лошото здравно състояние на населението. А за света като цяло говорим за над 100 милиона жертви (и това е може би оптимистично, тъй като не е ясно какво ще се случи при второ, трето и пр. заразяване на един и същи човек).

Отделно ще има огромен брой инвалидизирани в резултат на развиването на пулмонална фиброза, бъбречна и сърдечна недостатъчност и пр. много сериозни трайни увреждания.

Отварянето на икономиката преждевременно ще доведе до масова вълна от нови инфекции, на който етап ще трябва или да се въведат наново строги карантинни мерки, или просто най-коравосърдечно да се оставят толкова много хора да умрат.

Но това няма да спаси икономиката! Нека си представим какво точно ще стане при нейното отваряне – в първите няколко седмици ще се наблюдава масово юрване на неразумните и невежите, държани по домовете си седмици и месеци наред, към ресторанти, нощни клубове, кина, молове, както и ще има масово струпване на хора по работните им места. Няколко седмици след това работници в защитни хазмат костюми ще започнат да събират трупове от улиците и да ги погребват в масови гробове, което ще убеди дори най-твърдоглавите и неразумните, че може би не е толкова добра идея да се излиза навън. След това ресторантите и фризьорските салони ще затворят сами поради липса на клиенти, дори и без да им се нарежда. И икономиката пак ще се срине.

Тоест изборът е между стотици хиляди жертви и нова Голяма Депресия от една страна, и принасянето на милиони в безполезно жертвоприношение на олтара на БВП и борсовите пазари без това да предотврати депресията, от друга.


Липсващият бутон „пауза“

Казаното ни води до по-дълбокия въпрос защо това трябва да са единствените два избора.

Защо живеем в социално-икономическа система, която може да съществува само и единствено в състояние на бясно препускане напред и нагоре, и за която е невъзможно да превключи на пауза за известно време?

Да, в момента имаме сериозен епидемиологичен проблем, но всички произтичащи социални и икономически проблеми са самопричинени и няма абсолютно никаква рационална причина те да съществуват. Икономиката ще се срина, тъй като тя се базира на гигантска хиперкомплексна, постоянно растяща мрежа от навързани дългови взаимоотношения. Тази мрежа ще се сгромоляса с гръм и трясък, когато наемите и ипотеките спрат да се плащат, а милиони в момента са изправени пред съвсем реалната възможност да гладуват, тъй като единствените им източници на доходи са отрязани. Доходи, които и до момента са били толкова малки, че те нямат никакви спестявания, а дори и когато това не е така, по правило всички усилия биват полагани да се убеди населението да харчи колкото се може повече, за да се „стимулира икономиката“. Това убеждаване често работи, дори и когато много хора с иначе прилични доходи нямат спестявания.

Но това не следва да е истински проблем, тъй като говорим за цифри по екрани и знаци по хартийки, не за реална физическа криза. С реални проблеми започваме да се сблъскваме, когато земеделската реколта е слаба и когато се стигне до недостиг на критично важни ресурси (например фосилни горива); тогава вече говорим за срив на животоподдържащите системи на обществото. И двете ще се случат с абсолютна сигурност в резултат на глобалното затопляне и изчерпването на невъзобновимите минерални ресурси. Но това е в по-далечното бъдеще. В момента все още сме в състояние да осигурим физическото оцеляване на всички (с изключение може би на справяне с безпрецедентното за последния век нашествие на скакалци в източна Африка и Близкия изток, което тече в момента).



Но ние доброволно сме изградили система, която е толкова крехка, че се срива катастрофално, когато от нея се иска просто да остане в пауза за известно време.

Това само по себе си означава единствено и само, че тази система е неработеща и трябва да бъде радикално реорганизирана колкото се може по-бързо. SARS-Cov-2 просто разобличи тази несъстоятелност.

Зооотичните зарази – минало, настояще и бъдеще

Ако това не е вече очевидно, нека припомним забравения/неосъзнат факт, че това не е първата и няма да бъде последната пандемия.

COVID-19 е първата толкова значима пандемия след Испанския грип от 1918 г. Поради комбинация от обстоятелства – войната, цензурата, и природата на икономиката тогава – пандемията от 1918 г. е до голяма степен забравена и не оставя трайни социално-икономически последици (дълбоката рецесия от 1919-1920 в САЩ и пълният хаос в Европа в следвоенните години са почти изцяло следствие на войната), въпреки че умират десетки милиони.

Както и SARS-CoV-2, така и H1N1 щамът от 1918 г. е прескочил върху хората от диви животни, в този случай птици (грипните вируси по принцип са основно с птичи произход).

Същото важи за мнозинството заразни заболявания по хората – те са със зооотичен произход, т.е. идват от други видове, най-често бозайници или птици. Преходът на *Homo sapiens* от номадство към заседнал живот в села и градове променя изначално епидемиологичната ситуация.

Първо, отглеждането на домашни животни води до прескачането на редица вируси от тях към хората поради дългия близък контакт между видовете, който се създава по този начин. Много от традиционните заразни заболявания са именно с такъв произход – например морбили вирусът (MeV) произлиза от RPV вирусът, причиняващ чумата по говедата.

Второ, става възможно такива заразни заболявания да се установят в човешката популация, което преди това е било много по-трудно. Когато хората са

живеели в малки племенно-родови групи, откъснати една от друга, дори и да се появи тежка заразна болест в една такава група, поради редуцирания контакт между отделните групи тя или е избивала всички, или оцелелите са оздравявали – и в двата случая преди да успеят да разпространят вируса по-широко. Появата на градове с десетки и стотици хиляди обитатели в древността създава условия за трайно установяване на най-разнообразни патогени в популацията, за което преди това не са били налице нужните условия.

Същият ефект се наблюдава в природата като цяло – съществуващите поединично видове обикновено носят много по-малко вируси от организмите, живеещи на големи колонии.

Това именно е една от причините прилепите, които живеят в огромни колонии, плътно долепени един до друг, да съдържат толкова грамадно разнообразие от вируси. Другите причини са, че чисто и просто има огромен брой видове прилепи и съответно много вируси, които да ги инфектират, както и някои особености на тяхната физиология и метаболизъм. Подобни ефекти обясняват и защо другите два основни източника на зоонотни зарази са гризачите и птиците.

Прилепите обаче не са били чак такъв значим източник на зарази в исторически мащаб, това е по-скоро ново явление и е сериозна причина за тревога.

Такива по-екзотични трансфери на нови вируси от диви животни върху хора със сигурност са ставали и в миналото. Едрата шарка най-вероятно произлиза от диви гризачи някъде в Западна Африка²⁴, а за *Yersinia pestis*, причинителя на бубонната чума, е добре известно, че резервоарът са степните мармоти в централна Азия. Също така в древността има редица мистериозни заболявания, чиято симптоматика, така както е описана от историческите хроники, се обяснява най-добре, ако предположим, че става дума за вирусни хеморагични трески. Такива има и днес в Южна и Централна Америка с източник различни видове гризачи и

²⁴ Esposito JJ, Sammons SA, Frace AM, Osborne JD, Olsen-Rasmussen M, Zhang M, Govil D, Damon IK, Kline R, Laker M, Li Y, Smith GL, Meyer H, Leduc JW, Wohlhueter RM. 2006. Genome sequence diversity and clues to the evolution of variola (smallpox) virus. *Science* **313** (5788):807--812

това може ми обяснява епидемиите там през средните векове и през XVI век²⁵. Възможно е и епидемията в древна Атина по време на Пелопонеската война да е била причинена от филовирус от типа на Ебола²⁶ (който трябва по някакъв начин да е стигнал дотам от централна Африка надолу по течението на Нил).

Но прилепите станаха наистина сериозен обект на внимание едва след появата на Ебола и Марбург вирусите през 1960-те и 1970-те. Оттогава насам следните зоонотични зарази са с такъв произход:

1. Филовирусите, причиняващи тежки хеморагични трески, с източник основно плодоядни прилепи. Списъкът включва четири различни Ебола вируса плюс два вируса от тип Марбург. Ебола е добре известна като наистина страшно заболяване, със CFR между 50% и 80%; епидемиите от Марбург вирус досега са по-ограничени и съответно точни оценки е трудно да се направят, но Марбург може да е дори по-летален, със CFR около 90%.
2. Коронавирусите, на които вече се спряхме – SARS, MERS, SARS-2 и т.н.
3. Хенипавируси, отново с източник плодоядни прилепи. Една от неговите разновидности – хендравирусът – се появи в Австралия през 1990-те, където най-често се предава от прилепи на коне, при които причинява фатално заболяване. А от конете в няколко случая заразата е прескачала и върху хора, с около 60 % CFR. Но поне в този случай вирусът не се предава лесно от човек на човек. Положението с другата хенипавирусна разновидност – Нипа вирусът – е значително по-неприятно – той причинява смъртоносен енцефалит, но също и тежко белодробно заболяване. Вече имаше няколко такива епидемии в Малайзия, Бангладеш и Индия, при които вирусът се предаваше от човек на човек със CFR между 50% и 75%. Трябва да се отбележи, че Нипа вирусът е парамиксовирус, какъвто е и дребната шарка – най-заразният известен до момента вирус, така че потенциалът за появата на още по-заразен щам (по аналогия със SARS-CoV-1 и SARS-CoV-2) е налице.
4. Нов тип лисавирус, причиняващ бяс (със 100% леталност) и пр.

²⁵ Marr JS, Kiracofe JB. 2000. Was the huey cocoliztli a haemorrhagic fever? *Med Hist* **44**(3):341-362

²⁶ Kazanjian P. 2015. Ebola in Antiquity? *Clin Infect Dis* **61** (6):963--968

Това е съвсем малка част от разнообразието на вируси при прилепите, което почти не е изследвано и е част от обща по-мощна тенденция – в последните десетилетия честотата на поява на нови зоонотични зарази се увеличава драстично²⁷.

Допълнителни примери, несвързани с прилепи, са ХИВ вирусът, който произлиза от SIV вируси по шимпанзетата и други маймуни, и добре известният „птичи грип“ H5N1. Има и още дузини по-малко известни вируси, появили се в последните години, но останали локализирани в рамките на единични случаи дълбоко в тропиците, съответно все още не се знае много за тях и не са набрали популярност.

Покрай H5N1 се създаде немалка истерия преди десетина години, но с право – и в този случай ставаше дума за CFR над 50%. Единственото, което ни спасява до този момент, е, че H5N1 не се предава от човек на човек (всяка година няколко десетки до стотици хора умират от него в Източна и Югоизточна Азия, но това е в резултат на директен контакт с птици). Това доведе до успокоение у обществото, че винаги ще ни се разминава, но реалността е, че само няколко мутации (които впрочем са известни) делят вируса от придобиване на такава способност, и това може да стане във всеки момент.

Накратко, точно както епидемията от SARS-CoV-2 беше в ретроспекция неизбежна и очаквана и ни хвана неподготвени единствено и само понеже не обърнахме внимание на многобройните предупреждения, в бъдеще е неизбежно да се появи друг нов патоген, който да е силно заразен и с много висока смъртност. Дали ще е грипен щам като H5N1, дали – нов вариант на Нипа вируса или екзотична хеморагична треска с дълъг инкубационен период (Ебола и Марбург са, за наше голямо щастие, толкова тежки заболявания, че асимптоматични преносители няма и съответно е сравнително лесно да бъдат контролирани чрез изолация и проследяване на контакти), или нещо друго все още неизвестно от необятната вирусна вселена, не е от чак толкова значение.

²⁷ Jones KE, Patel NG, Levy MA, Storeygard A, Balk D, Gittleman JL, Daszak P. 2008. Global trends in emerging infectious diseases. *Nature* **451** (7181):990--993

В дългосрочен план такава събитие е гарантирано да се случи. Какво да правим тогава?


Мерките за спиране на една такава бъдеща пандемия ще бъдат абсолютно същите като тези, които сега трябва да се приложат спрямо SARS-CoV-2 – стриктна карантина и прекъсване на веригата на предаване на заразата, докато или вирусът бъде елиминиран от популацията, или се появи ваксина/лекарство.

И икономическите поражения ще бъдат още по-жестоки.

Ако сега не е никак трудно да се намерят хора, които открито заявяват „Един човешки живот струва толкова в парично измерение, а този на възрастните хора е значително по-евтин, така че нека убием сто милиона тъй като сметката показва, че това ще излезе по-евтино от свиване на БВП с 10 процента”, то едва ли ще има такива гласове, когато става дума за вирус, убиващ над половината от заразените.

Повтарям: такава епидемия е гарантирана в бъдещето. Системните фактори, които доведоха до COVID-19, ще се засилват. Такива са нарастването на световното население, особено в Третия свят, и продължаващият процес на масова урбанизация. Това води до все повече лов на диви животни за храна (т.нар. bushmeat в Африка, основен механизъм на отключване на Ебола епидемии, но и не само в Африка – тропическите гори се изпразват от диви животни с бясна скорост навсякъде по света, а и сегашната епидемия изглежда е започнала по такъв начин), до все повече свинеферми, разположени дълбоко в доскоро залесени области, до все по-малко недокосната дива тропическа гора, което принуждава плодоядните прилепи да нападат комерсиалните плодови плантации. И до възможности за започване и бързо разпространение на епидемии, каквито преди е имало много по-малко. Повечето тежки зооносни епидемии в миналото са възниквали в отдалечени села, някъде дълбоко в тропиците, след което цялото село е умирало и разпространението е спирало (едва ли някога ще узнаем колко пъти това се е случило в Африканската джунгла през вековете, без да остане и следа). Обаче когато живи диви животни се продават за храна в десетмилионни мегаполиси с международни летища, ситуацията е съвсем различна.

„Да не навредим на икономиката” или как стигнахме дотук



Дори и след като (ако) се справим със SARS-CoV-2, в бъдеще, и то много вероятно не в кой знае колко далечно бъдеще, ще бъдем изправени пред подобни, че и много по-тежки ситуации.


Оттук следва, че фокусът в момента не трябва да е върху това как да се отвори икономиката на всяка цена, а да се мисли как да се реструктурира социално-икономическата система така, че обществото да не се срива тотално, ако трябва да превключим на пауза за известно време.

Също така трябва дебело да се подчертае, че именно този инстинкт – „да не се вреди на икономиката“ – ни докара до това положение. Нека проследим хода на събитията.

Първо, в Ухан се появяват тежки атипични пневмонии в края на ноември/началото на декември. В Китай има изградена огромна система за следене точно за такива неща в резултат на опита със SARS-1, но въпреки това на местно ниво решават, че ще се оправят сами и няма да докладват нагоре по веригата – понеже очакват, че ако докладват, ще бъдат сложени под карантина, което ще им навреди икономически. Резултатът е масово заразяване в Ухан и Хубей и начално разпространение на вируса из Китай като цяло. Колко точно, едва ли някога ще узнаем, но на базата на вече двумесечния опит в редица други държави е трудно за вярване, че само 82 хиляди са се заразили и само 3300 са умрели в целия Китай.

Второ, информацията най-накрая достига до централно ниво около Нова година. Какво точно се е знаело тогава също едва ли някога ще узнаем, но фактът е, че Ухан бива поставен под карантина едва на 23 януари. Отново за да не се срине икономиката, но този път на национално ниво. Да, когато карантина беше наложена, тя беше наложена както трябва, но това стана твърде, твърде късно.

Трето, вместо да се спре всякакво пътуване от Китай към други държави още през януари т.г., това не беше направено. Отново за да не се навреди на икономиката, като се нарушат международната търговия и пътуването. От СЗО упорито продължаваха да съветват срещу затварянето на границите до края на февруари. Някои правителства взеха половинчати мерки, но реално всички



международни полети трябваше да бъдат спрени още някъде около 15 януари, най-късно около 25-и, след затварянето на Ухан. Това не беше направено и вирусът беше изпуснат от Китай в посока десетки държави.

И все пак все още имаше възможност да бъде спряно разпространението му на местно ниво чрез налагане на тотална карантина колкото се може по-рано на равнище отделни държави. Но и това не беше направено, и то най-открито, точно по икономически причини. Карантината беше затягана постепенно, вместо да бъде наложена драконовски от самото начало, както беше направено в Китай. И до какво доведе това? В крайна сметка драконовска карантина така или иначе беше въведена (и то не навсякъде, все още има държави, където реални сериозни мерки не са взети), но милиони се заразиха и стотици хиляди вече умряха. Информативно е например да се проследи последователността на затягането на карантинните мерки в Италия и Испания.

Виждаме, че на всяка една стъпка от процеса сериозните мерки, които така или иначе трябваше да бъдат взети, не бяха предприети с цел да се избегнат икономическите щети, но точно това доведе до налагането от бързото разпространение на вируса на точно такива мерки.

Ръководенето от икономически съображения ни докара дотук – и икономиката е съсипана, и вирусът е навсякъде, и едва ли скоро ще се отървем от него.

На какво основание тогава някои вярват, че вдигането на карантината по икономически съображения ще доведе до нещо различно? Няма никакви аргументи да се мисли така на база досегашния опит. Самата дефиниция на безумие е да вършиш едно и също нещо и да очакваш различни резултати.

Полезен ход в рамките на сегашната ортодоксална мисъл просто няма.

Повод за размисъл


Това ни връща на въпроса защо живеем в социално-икономическа система, за която е толкова невъзможно да „натисне“ паузата за известно време.

Повърхностните отговори са добре известни. Понеже системата се базира на постоянно растящи като обем дългови взаимоотношения, ако дълговите плащания спрат, цялата тъкан почва да се разплита и всичко се разпада. И понеже растежът на БВП е най-висшата цел, на която се основава вземането на всички макроикономически и политически решения.

Ако икономиката „затвори“, частният бизнес остава без доходи, не може да плаща задълженията си и уволнява служителите си; те от своя страна не могат да си плащат наема, ипотеките и другите дългове; всичко това причинява каскада от неплащания нагоре по веригата и т.н. И понеже всичко е „оптимизирано“ така, че да се плаща на работниците само толкова, с колкото да преживяват, но не и да натрупат спестявания, и понеже самите бизнеси също нямат резерви, ако това продължи твърде дълго (а в много случаи „твърде дълго“ означава само 2-3 месеца), бизнесите затварят завинаги, а работниците остават без средства дори за храна. До какво ще доведе последното остава да видим.

Както казах по-горе, всичко това е безумие, тъй като няма разумна причина то да се случва, ако се произвежда достатъчно храна, и енергетиката, водопреносните и канализационните системи работят. Реален физически проблем, който да доведе до пълен разпад на системата, в момента няма. Ако системата се разпадне, това ще бъде изцяло поради дълбоки дефекти в самата нея. Ситуацията в момента трябва да е повод за реорганизация на системата, не за отчаяни опити тя да бъде спасена, тъй като е очевидно, че тя е изначално неработеща.

Впрочем това е така, дори и ако нямаше пандемии. Чисто физически е невъзможно да има безкраен растеж в рамките на крайна (ограничена) система, но социално-икономическата ни система се базира фундаментално именно на обратното предположение. Ако БВП не расте постоянно, тя се срива. Но няма как БВП да расте до безкрай – всяка една икономическа транзакция се основава на извършването на определено количество физическа работа, съответно не е възможно БВП да нараства, без това да е придружено с нарастващо потребление на физически ресурси и разход на енергия.



И наистина, графиката между потреблението на енергия и БВП през годините в глобален мащаб е права линия. Само че планетата Земя е една съвсем определено крайна сфера, със съвсем определено крайни запаси на енергийни и други минерални невъзобновими ресурси, с ограничен енергиен поток, идващ от слънцето, и с ограничени възобновими ресурси (много от които стават ефективно невъзобновими, ако се използват твърде интензивно). Икономистите обичат да говорят за т.нар decoupling между употребата на физически ресурси и растежа на БВП, но както казах по-горе, това е физически невъзможно и на практика се наблюдава само и единствено като изкуствен локален ефект на изнасянето на енергоемки производства в други държави, но не и в глобален мащаб. Дори и от чисто икономическа гледна точка това е нелепо – ако БВП можеше да расте без нарастващо потребление на ресурси, то относителната цена на ресурсите в дългосрочен план ще падне асимптотично до нула, което е чист абсурд.

Дори да нямаше пандемии и други бедствия, траекторията на човешката цивилизация е насочена към тотално самоунищожение в рамките на следващите едно-две столетия поради комбинацията от разрушаване на околната среда и изчерпване на жизненоважни ресурси, до която социално-икономическите системи, основаващи се на непрекъснат растеж, неизбежно водят.

Този фундаментален дефект е общ за всички такива системи, изпробвани на практика през 20-и век – безкрайният растеж беше цел и на капиталистическите режими, и на комунистическите.

Но пандемията изважда на показ допълнителните дефекти, които се изостриха и добавиха към системата в последните четири десетилетия в резултат на възхода на неолиберализма и пазарния фундаментализъм до позиция на всеобщо доминираща, неподлежаща на съмнение идеология.

В България поне имаме привилегията да сме живели сравнително неотдавна в друга система и да имаме база за сравнение. Нека си представим какво би станало, ако трябваше да се води борба с епидемия през 1970-те в някоя от държавите от бившия Източен блок. Впрочем не е нужно да си го представяме, тъй като има такъв реален пример – през 1972 г. в бивша Югославия избухва последната епидемия от едра шарка в Европа (тогава вирусът е пренесен от

косовски мюсюлманин, завърнал се от поклонение в Ирак). Реакцията на властта е светкавична – военно положение, затваряне на граници, блокиране на пътища, масови санитарни кордони и т.н. и епидемията е овладяна в рамките на два месеца. Разбира се, в онзи случай е имало ваксина, което помага много, но по-важното е, че не е имало никакво колебание да се вземат навременни такива мерки независимо от икономическите загуби.

В непазарна икономика, в каквата и ние живеехме до преди 30 години, дори и по-дълга карантина не би била проблем. Повечето хора са собственици на жилищата си, а тези, които плащат наем, го плащат най-често на държавата. Дребен и среден „бизнес“, който да се срине и да остави персонала си без никакво препитание, също няма, нито борсови пазари, които да се срутят и да унищожат спестяванията за пенсия на хората, принудени да инвестират в тях поради липса на истинска пенсионна система. Производството и разпространението на храна е централизирано и контролирано от държавата, както и всички останали животоподдържащи системи, което е огромно предимство в такава ситуация. Реален проблем да се спре и изчака колкото е необходимо, общо взето няма – хората ще се самозатворят наистина масово в домовете си, по които армията ще раздава храна (съответно карантината би била много по-ефективна), селата ще се изолират максимално за да се предотврати заразяването им и възникването на проблеми със земеделската реколта и т.н. Да, петилетката няма да бъде изпълнена, но какво от това? Само по себе си това не води да автоматично сриване на системата и до масов глад и безредици.

Да, такава система е „неефективна“ в много отношения от конвенционална икономическа гледна точка и това е една от основните причини тя вече да не съществува. Но дали е толкова добра идея да се издига „ефективността“ в култ? Една перфектно ефективна система е по дефиниция напълно неустойчива, тъй като в нея няма никакви буфери, които да абсорбират външни шокове, каквито в дългосрочен план са неминуеми. „Ефективността“ се постига чрез елиминиране на тези буфери. Система, която се основава на предположението, че всичко ще е наред завинаги в бъдещето, е обречена.


Затова и в момента сме изправени пред колапс, докато последната пандемия през 1918 г. е минала почти незабелязано – пазарният фундаментализъм ни доведе до положение, в което системата е толкова крехка и неустойчива, че и един сравнително лек шок е в състояние да я срине. Възможно е да видим социални последици, надминаващи тези от която и да е епидемия след тази от бубонна чума през XIV век, която, да напомним, е изтребила между една трета и половината от населението на Европа. SARS-CoV-2 е много неприятен вирус, но въпреки това е много далеч от *Yersinia pestis* откъм леталност.

Ако казаното дотук изглежда прекалено абстрактно, нека да се спрем върху някои конкретни примери от нашата държава.

Ковид-19 и българската здравна система

Донякъде изненадващо, ходът на епидемията в България до момента беше сравнително плавен (но ако данните от последните няколко дни са показателни, това скоро ще се промени). Мерки бяха взети по-сериозни и по-рано от очакваното. Но далеч не достатъчно сериозни и достатъчно рано, което означава, че едва ли ще ни се размине. Обаче в резултат на това, че в рамките на вече почти шест седмици нямаше истинска експлозия, сякаш спря да се говори за това колко неподготвена е здравната система за справяне с кризата. А тя е почти също толкова неподготвена сега, колкото беше и в началото на март, защото това не са проблеми, които могат да се решат за няколко седмици.

Дори и да се намерят достатъчно защитни облекла и предпазни средства за медицинския персонал, инфекциозни, интензивни и спешни отделения и най-вече добре обучени доктори и медицински сестри, които да се грижат за болните в тях, няма как да се появят от нищото за толкова кратко време. А такива са останали много малко. Защо е така, е добре известно, но по някаква причина е негласно прието табу да се коментира произходът на проблема. Още преди да се появи коронавируса, тежкото състояние на здравната ни система беше постоянна тема на обществени дискусии, но по правило то се обсъждаше така, все едно системата винаги е била, каквато е сега. А това не е така. Тя се създаде в сегашната си форма чрез здравната реформа през 1998 г., когато се премина от старата съветска система към такава, основана на пазарни правила, постави се т.нар.




общопрактикуващ лекар (англ. GP) като бариера между пациентите и получаването на реална лекарска помощ и се въведоха гениалните изобретения, наречени „клинични пътеки“ и „здравна каса“, а с тях и безкрайни възможности за корупция в големи мащаби и патологично разрастване на лошото им функциониране.

И най-важното – болниците се превърнаха в търговски дружества и печалбата стана основен водещ принцип в организацията на здравната система, в която той няма никакво място. В здравеопазването няма пазар – за какъв пазарен избор можем да говорим, когато те карат в безсъзнание към спешното? Дори и да приемем, че има такъв, условията за работещ пазар, които се изброяват в учебниците по икономика, не са изпълнени. Едно такова условие е всички участници в него да имат еднакъв достъп до информация, но доколко възрастните хора от селата например са достатъчно наясно със съвременните медицински технологии, за да „избират“ каквото и да било?

Резултатите са печални и на макро, и на микро ниво. Нароиха се купища частни болници, които източват огромни количества от обществения ресурс, но нямат никакъв стимул да бъдат пълноценно функциониращи болнични заведения, тъй като спешни, интензивни, инфекциозни и пр. отделения не носят печалба и съответно такива почти няма. Интересът на частните болници е да поемат леките случаи, от които може да се спечели най-много, и да прехвърлят тежките на държавните и общинските болници.

Но тъй като дори и държавните и общинските болници са търговски дружества, те също започнаха масово да затварят тези отделения. Резултатът е тотална неподготвеност за справяне със сериозна епидемия, която се осъзнава едва сега.

Не е прието да се говори и за поведението на голяма част от лекарското съсловие, които се превърнаха, отново поради приватизацията на системата и поставянето на всичко на пазарни начала, в откровени рекетъори и измамници, чиято основна цел е да извлекат максимално количество пари от пациентите си, но не и да ги лекуват. Това се проявява в практики като официално нелегалното изнудване на пациенти за пари под масата, официално легалното, но също толкова



неморално искане на „доплащания“, извършването на ненужни инвазивни процедури, за да се приберат пари от здравната каса, без значение дали това застрашава здравето на пациентите и пр. Разбира се, не всички лекари са забравили, че са положили Хипократова клетва, но прекалено много определно са я загърбили. И всичко това доведе до още един дълбоко негативен ефект – доверието на хората в лекарското съсловие беше напълно разрушено. Това е пагубно в ситуация като сегашната, в която е жизненоважно населението да се вслушва в медицинските препоръки и да ги изпълнява дисциплинирано.


Някои от тези явления (като искането на пари на ръка) се проявяваха още в средата на 90-те в резултат на липсата на финансиране на болниците, но те добиха наистина гротескни измерения след здравната реформа от края на 90-те.

Сега дойде време да си платим за всичко това. Как точно един личен лекар ще бъде чисто физически в състояние да следи здравето състояние на няколко хиляди пациенти (на които той/тя не може да запомни и имената, дори след дълги години) никога не беше обяснено, а какво става в ситуация на масова епидемия? Нови интензивни отделения няма да изникнат току-така на магия. А сега се създава и парадоксалната ситуация, в която болниците са пред фалит, понеже поради епидемията всички неживотоспасяващи процедури са спрени, а с тях и финансирането по клиничните пътеки. Но така се получава когато парите на болниците са обвързани с броя пациенти. Дори и да няма пандемия, всеки разумен човек мисли, че целта на обществото като цяло би трябвало да бъде на хората да се налага колкото се може по-малко да ходят по болници. Но пазарната логика не работи в обществения интерес...

Разбира се, реформата не беше чисто наше изобретение, ние следвахме светли западни примери, но тъй като положението в други държави масово не е известно у нас и беше дори още по-неизвестно преди интернет ерата, реформата мина безпрепятствено.

Но ако у нас е зле и не сме подготвени, ситуацията в тези държави в момента е просто катастрофална.

Ковид-19 и ситуацията в САЩ




Всеки един компонент на американската здравната система оперира с цел максимизация на печалбата, като дори няма и здравна каса: финансирането е на ниво индивидуални здравни застраховки. Болници, отделни лекари, линейки, застрахователи, фармацевтични и биотехнологични компании и пр. елементи от веригата работят с една единствена цел – извличане на колкото се може повече пари – и тъй като повечето от тях са в монополистични или олигополистични позиции, резултатът е тотално дисфункционална, геноцидна спрямо долните слоеве на населението, система.

Здравната застраховка струва десетки хиляди долари годишно, като повечето такива планове идват с доплащания от страна на пациента в размер на хиляди долари, преди застраховката да започне да изплаща каквото и да било. И това е в държава, в която повечето семейства нямат никакви спестявания. При това застраховката не важи във всички болници и дори не важи изцяло в рамките на една и съща болница, тъй като точно както и в България, американските болници са осъзнали, че поддръжката на спешни и интензивни отделения струва много пари. Поради това в тях в много случаи работят външни контрактори, които не винаги са в рамките на същата мрежа на покритие. Резултатът от това е, че човек отива в болницата с идеята, че има покритие, след което получава изненадваща сметка за десетки хиляди долари.

Логично хората отлагат ходенето в болница колкото се може по-дълго, което води до влошаване на състоянието им и често ненужно фатален край (има огромно значение например кога точно бива открит един тумор и колко бързо започва неговото лечение). Десетки и стотици хиляди всяка година умират без да получат лекарска помощ, тъй като не могат да си я позволят финансово.

Дефектите на системата лъснаха ярко на показ и в контекста на COVID-19 – когато тестването струва няколко хиляди долара, а лечението – десетки хиляди, разбираемо е, че много хора решиха да поемат риска и да го изкарат на крак, разпространявайки го навсякъде.

Освен това в САЩ няма федерално изискване работодателите да осигуряват платени болнични и работникът може да бъде уволнен, ако не се появи на работа. И отново, в държава, в която повечето хора нямат никакви спестявания и са на



улицата в рамките на месец-два ако не могат да си платят наема или ипотеката, това води до хиляди заразени с COVID-19, които продължават да ходят на работа и да разпространяват вируса.

В такава крехка икономическа система карантината е горчиво, много трудно за преглъщане хапче, поради което и не беше наложена навреме (и все още не е – и до днес в пет щата не са въведени никакви ограничения). Така се стига до близо 700 хиляди официално регистрирани случая, незнайно колко повече нерегистрирани, десетки хиляди жертви, и неминуемо още много пъти по толкова в идните седмици и месеци.

Пазарният фундаментализъм доведе до трагична тотална неспособност за справяне с кризата след нейното възникване, както и до редица скандални ситуации, илюстриращи това всеобщо разложение.

Почти няма болници, които да са започнали да се запасяват със защитни облекла в края на януари/началото на февруари, когато беше последният подходящ момент за това. Причината е проста – това струва пари и намалява печалбите, а болниците най-често се управляват от хора, завършили бизнес администрация и мениджмънт. На такива е трудно да се обясни предварително, че пандемията е неизбежна месеци преди да избухне сериозно, или пък как точно ще протече. В момента, в който епидемията удари сериозно, вече беше късно да се търсят предпазни средства.

Така се стигна до множество репортажи за това как медицински сестри биват изпращани да се грижат за пациенти със SARS-2, носейки една и съща маска N95 в продължение на цяла седмица, че и дори без маски. И това при положение, че адекватното защитно облекло са цялостните хазмат костюми. Още по-ужасяваща беше практиката да се забранява на медицинския персонал да носи собствени предпазни средства – отчасти за да не се всява паника среди общите пациенти в болниците, отчасти защото се работи на принципа, че ако няма адекватни предпазни средства за всички, то на никого няма да бъде позволено да носи такива.

Проблемите с предпазното облекло разкриха и несъстоятелността на комбинацията от глобализация и пазарен фундаментализъм, както и на идеологията, че държавата трябва да бъде колкото се може по-малка и безпомощна. В САЩ вече десетилетия наред тече процес на изнасяне на всевъзможни производства в Китай и други държави с евтина работна ръка, което бива съпътствано с тотално унищожение на стандарта на живот на американския работник. Неговата добре платена стабилна работа в производствения сектор бива заменена с несигурна почасова работа без осигуровки в заведения за бързо хранене, супермаркети и пр. Когато за полуробски труд в Китай се плаща десетки пъти по-малко за същата работа, това означава огромни печалби за корпорациите, изнесли производството си там. Но ето че идва SARS-2 и се оказва, че има огромно значение къде точно се намират физически производствените мощности.

Огромното мнозинство медицински ръкавици се произвеждат в Малайзия и в Китай, и още в края на февруари започна да става много трудно да се намери откъде да се купят. А прословутите маски N95 се произвеждат от редица производители в Китай, както и от 3М корпорацията (която по някакво чудо е изнесла само половината от производството в Китай, останалата част все още се намира в Америка). Но какво се случи? Първо, обяснимо китайското правителство спря износа на предпазни облекла, включително и на производството на фабриките на 3М в Китай (без значение че 3М е американска фирма). Второ, президентът Тръмп активира т.нар Defense Production Act, датиращ от времето на Втората световна война, който дава право на американското правителство да контролира производствените мощности на американските компании в момент на криза, и нареди на 3М да спре износа от американските си фабрики за Канада и Латинска Америка. От 3М любезно отказаха да го направят²⁸. В друга ера това сигурно би било последвано от арести на висшия мениджмънт на 3М, но след десетилетия на бавно разрушаване на управленския капацитет на държавните структури сме стигнали до ситуация, в която 3М изглежда има повече реална власт от американското правителство.

²⁸ <https://news.3m.com/press-release/company-english/3m-response-defense-production-act-order>

Накратко за пазарното начало във фармацевтичната индустрия

Националната сигурност и суверенитет не могат да бъдат включени в математическите модели на мейнстрийм икономистите, съответно в мисленето на пазарния фундаменталист за тях място няма.

А подготвеността за криза, която се случва веднъж на няколко десетилетия, има цена, която не може да бъде оправдана, ако решенията се вземат на тримесечна база...


Последното е и причината да сме неподготвени с ваксина. Че SARS е сериозен проблем, с който пак ще се сблъскаме, се знаеше от предишната епидемия. Но след като тя беше овладяна, финансирането на разработването на ваксини срещу SARS-1 спря. Защо да се влагат средства в това при положение, че няма болни? Да, една такава работеща ваксина сама по себе си и най-вече чрез наученото в процеса на нейното разработване би ни подготвила за появата на нов коронавирус. Но печалба в краткосрочен план от това няма, съответно никой не инвестира в такива изследвания.

Това именно е много по-мощен проблем от този с коронавирусните инфекции.

По принцип в инфекциозните заболявания сериозни пари няма. Човек се разболява от нещо такова, пие няколко хапчета, оздравява и дотам. Единственото изключение е ХИВ – там става дума за латентен вирус, от който човек не може да се излекува, но който може да бъде контролиран. И медикаментите трябва да се взимат постоянно, до края на живота на заразения.

Казаното илюстрира водещия принцип на съвременните фармацевтични и биотехнологични компании. Те предпочитат да влагат всичките си ресурси в хроничните заболявания – диабет, високо кръвно налягане и т.н. – тъй като там става дума за лекарства, които пациентите трябва да взимат цял живот, там са и сериозните печалби.

В инфекциозните заболявания печалба просто няма.



Това е една от причините от десетилетия насам да няма нови разработени антибиотици. Тя не е единствената – обективно става въпрос за изключително труден научен проблем, но като се има предвид каква заплаха за бъдещето е бактериалната резистентност, би следвало да се инвестират огромни средства в тази област, именно защото проблемът е толкова сложен. Но това не е така.

И докато разработването на лекарства и терапии се ръководи най-вече от принципа на финансовата печалба, в бъдеще ще бъдем хващани неподготвени отново и отново.

Уроците от сингапурския опит

Накрая нека погледнем какво стана в Сингапур. Сингапур, заедно с Тайван, Южна Корея и Хонг Конг, е най-подготвената страна в света за справяне със SARS-2. От една страна това е така благодарение на уроците от SARS-1 и 15 години подготовка след това за нова епидемия, а от друга страна, защото по принцип става дума за високотехнологично, добре организирано, силно дисциплинирано общество.

Както можеше и да се очаква предвид близките връзки с Китай, Сингапур беше една от държавите, където вирусът се появи най-рано. Първият случай беше регистриран на 23 януари. Взеха се сериозни мерки – мащабно тестване, масово носене на маски, създаване на система на следене на контакти и движение чрез мобилните телефони, локална карантина и т.н. До тотално затваряне на всичко не се прибегна. Дълго време нещата бяха под контрол – на 23 февруари случаите бяха 90, на 13 март бяха все още само 200, на 23 март – 500.

Но в крайна сметка експлозията дойде и днес те са над 5 хиляди, което вече налага сериозни карантинни мерки.

Ако Сингапур, с всичката си перфектна организация, високи технологии и дисциплинирано население не може да се справи с вируса без карантина, откъде следва да се надяваме, че е възможно всичко да бъде отворено наново без никакви проблеми и в много по-неблагоприятни условия за ограничаване на разпространението?

По всичко изглежда, че вместо да се решат по-дълбоките проблеми, довели ни дотук, такива отчаяни опити ще бъдат направени.


С предвидими последици.

В заключение

И все пак не е невъзможно епидемията да бъде спряна на местно ниво. Да, глобално това е безнадеждно поради пълния организационен хаос в толкова много държави. Но следните мерки могат да елиминират вируса в рамките на отделни територии и да предотвратят разпада на социалния ред:

1. Наистина сериозна карантина, като колкото по-драконовски са мерките, толкова по-кратко ще се наложи тя да продължава. Ако базовото репродуктивно число R_0 (т.е. на колко души средно един заразен предава вируса) бъде сведено под $R_0 = 1$, вирусът ще изчезне, и колкото по-ниска е тази стойност, толкова по-бързо ще стане това. Ясно трябва да се разбере, че тук не говорим за седмици. Когато в Африка има епидемии от Ебола, обикновено се чака 42 дена без нови случаи, преди да се обяви край на епидемията. За това си има основателна причина – в момента епидемия от Ебола тече вече втора година в източно Конго, в края на февруари изглеждаше сякаш вече няма нови случаи, но миналата седмица изникна ново огнище. А по всичко изглежда, че коронавируса е значително по-упорит и може да се „крие“ много дълго в асимптоматични преносители. Съответно на практика всеки ще трябва да бъде тестван, и то чрез PCR, а не със серологични тестове, за което в много страни просто няма капацитет. България е сред тях. Както се разбра, не бива да се разчита и на бързо разработване на ваксини и лекарства. Това не е невъзможно, но е много малко вероятно и не бива да се вземат управленски решения на база такива нереалистични предположения.
2. Това означава пълен колапс на икономиката от конвенционална икономическа гледна точка, което така или иначе ще стане. А то от своя страна налага взимане на радикални социални мерки. На първо място, при такава дълга карантина няма как да се мине без някакъв еквивалент на универсален базов доход, докато кризата не премине.

3. Но дори и той да се въведе, планината от абсолютно невъзможни за изплащане дългове пак ще се сгромоляса. Съответно единственият начин това да се избегне е те да се отменят. Това е било честа практика в древността, когато е имало ясно рационално разбиране на простите истини, че никой не може да пребори експоненциалния растеж и че дългове, които е невъзможно да бъдат изплатени, няма да бъдат изплатени. Затова дълговете периодично са се отменяли и се е започвало на чисто (т.нар. дългов юбилей).
4. Поставяне на ключови отрасли под директен държавен контрол, за да могат те да работят в обществен интерес, а не с цел извличане на печалба от кризата. (Но за това е нужен управленски капацитет, който не е ясно дали е налице).
5. Би било много добре ако имаше централизирана система за разпространение на храна по домовете, за да не се налага хората да излизат навън. (За това обаче е може би късно, отново поради липса на такава инфраструктура, дори и там, където някога я е имало).
6. Нещо изключително важно, за което в момента не се говори, а липсата на такова говорене е откровено плашеща – нужна е максимална изолация на работещите в животоподдържащите сектори (земеделие, енергетика, водоснабдяване и т.н), за да се осигури тяхното нормално функциониране. В момента продоволствена криза няма, но ако вирусът плъзне по селата и това доведе до проблеми със сеитбата, обработката на земеделските култури и прибирането на реколтата, такава криза ще се появи. Същото важи и за преработващите предприятия. В САЩ и Канада в момента върви вълна от затваряне на месопреработвателни комбинати поради възникване на епидемии в тях (това са места, където се работи плътно рамо до рамо и където предпазни облекла очевидно не се раздавани тъй като това струва пари). В резултат се очаква до няколко седмици да се стигне до физически недостиг на продукти в магазините. В България по принцип е възможно селата и малките градове да бъдат изолирани и опазени, но тъй като не се наблюдава осъзнаване на проблема, едва ли ще се предприеме нещо по въпроса.



Това са краткосрочните мерки. В дългосрочен план по-много по-дълбоки от коронавируса причини трябва да се премине към икономическа система, която да не е зависима от безкрайния растеж и да не се срива моментално от такива шокове. Но това е отделна голяма тема.

На практика обаче е много по-вероятно кризата да се използва от добре позиционирани частни интереси, за да заграбят още повече политическа и икономическа власт. В България от елита едва ли може да се очаква друго. А в САЩ миналия месец беше извършено най-гигантското престъпление спрямо обикновения човек в историята им – дадоха се минимални еднократни суми пари плюс помощи за безработица за по-малко от четири месеца плюс като цяло крайно недостатъчни суми пари за дребните бизнеси. И трилиони долари за Уолстрийт и големия бизнес, раздадени най-вероятно с идеята да се използват за изкупуване на безценица на всички активи точно в момента, когато цената им е най-ниска, и съответно те да се концентрират в ръцете на един много малък кръг хора. Това ще върне обществото обратно в ерата от края на XIX век, даже може да започнем сериозно да си говорим за неофеодализация в недалечно бъдеще. И всичко това въпреки че коронавируса показва ясно до какви точно поражения спрямо националната сигурност води тази концентрация на власт в ръцете на финансистите. Адекватни мерки да се спре разпространението на вируса така и не бяха взети, и е много вероятно да се прибърза с „отварянето” на икономиката.

До какво ще доведе това остава да видим.

Дмитрий Варзоновцев

Quo vadis? Между страх и надежда

Пандемията от COVID-19 в известен смисъл освободи натрупващото се през 2019 година глобално напрежение. Светът като че ли изведнъж се оказа пред неотложната необходимост да отговори на въпроса „какъв е“. Не бих искал да поставям това питане в плоскостта на времето приплъзване от вчера през днес към утре. Вирусът изведе това есенциално питане извън рамките на времето и пространството. Тази невъзможност е била показана още от Луис Карол. „Утре никога не е днес. Нима може да се събудиш сутрин и да кажеш: „Е, най-сетне е утре!““ отговаря Бялата Кралица на въпроса на Алиса може ли да се отложи сладкото за утре.

В известен смисъл може да се каже, че утре и днес, както и миналото, са слети в момента на съществуване, на присъствие. В тази перспектива въпросът за утре, което следва днес, е безпредметен. Бъдещето вече съществува в днес и вече го „преправя“. Собствено пандемията разкри именно това налично пръсъствие на „бъдещето“ в днес. Този свят, който се очакваше да настъпи утре, вече е тук, въпреки че остава в известен смисъл неразпознаваем в „днешните“ му видимости.

В известен смисъл опростено може да се каже, че кръгът на модернизациите се затвори в самото човешко и като тяло и като смисъл, себеосъзнаване. Технологизацията, „обизкуствяването“ на света завърши вече в самото човешко. И вирусът показва, че то вече не е защитено от тайната на собственото му съществуване в самото себе си.

Вирусът в тази връзка е именно резултат на тоталното „обизкуствяване“ на света, технологически фактор за рязка и едновременна промяна. Би могло да се каже в почти Хегелов план, че движението от природата към обществото завърши в тоталното сливане на едното с другото в тоталното производство/потребление. Това прекрати себенарастването на капитала, ограничи го именно в тоталното му

място – в труда. Вирусът, разбира се, не „промения“ труда в неговите технологични форми и разделения, но ги остави отделни едно от друго и вътре във всяко действие.

Процесът по „обизкуствяване“ засяга и самото светоусещане на индивидите. Сякаш информационните технологии вече са (почти) готови да изместят менталното действие на човешките мозъци. Здравните и образователните технологии технизират, атомизират, автономизират все повече дейности, които преди изглеждаха напълно невъзможни извън организма на индивида. Така атомизирани и автономизирани, тези телесно-организмени образувания могат да изместват естествените органи и системи чрез заплащане, т.е. пазар, който е основното условие кооперацията да върши своята едновременно революционизираща и разлагаща или умъртвяваща работа. Вирусът просто направи тези невероятни преплитания трудни, като че ли ги забави и ги остави недовършени в основния им ефект–принадената стойност и печалба.

Всъщност това „спиране“ разкри нещо, започнато от модернизацията – трансформацията на Homo sapiens в едно свършено различно същество: не социално животно, а социална машина – робот, получил чрез технологиите неизмерими възможности и свобода. До този момент вече се говореше за това превръщане в план, когато изкуственият интелект освобождава творението от твореца – както е предвидила Мери Шели чрез съществото, създадено от учения д-р Виктор Франкенщайн и въстанало срещу своя творец.

Но по същество трансформацията на човешкото в техническо в този план налага един вид медицинско отчуждение на здравето от тялото и превръщането му в изцяло контролиран от изкуствения интелект .механизъм. Това превръщане на здравето в тотално контролируемо изкуствено състояние на човека отново ни сблъсква с радикалното неравенство. На единия полюс се натрупва същинското богатство, когато индивидът придобива чрез собствеността върху условията за производство на живота универсалност на своето лично или индивидуално битие. На другия полюс обаче се унищожават и последните човешки качества, способности, мотиви. Свободата не е само формално-правова характеристика, тя е битийната основа на универсалното отношение към себе си и другите: знанията,

способностите, целите, т.е. способността да се контролират всички моменти на присъствието в света. Днес всичко това „резултира“ в здравето, като поставя радикалните му граници – тези между имане и нямаване.

Подобно развитие поставя в друга плоскост също така проблемите на мира и сигурността в глобалния свят. То сваля всички ограничения пред прилагането на смъртоносни оръжия. Те стават свръхефективни и точни, но също така автономни, т.е. способни да действат без участието на човека. По такъв начин се създава една техногенна реалност, която използва всичко, без да си дава сметка за никакви ограничения, най-вече морални.

Светът навлиза в полето на радикални промени, чийто мащаб надвишава онези от палеолитната революция, когато хората преминават от събирателство към отглеждане на домашни животни, както и онези от неолитната революция, когато каменните оръдия се заместват от изкуствени.

Има ли начин хората да окажат съпротива срещу това глобално развитие на капиталистическата кооперация? Хърбърт Уелс в „Машина на времето“ сякаш предсказва това развитие и предлага модел за неговото „успокояване“ чрез разделяне на света на „горна“ и „долна“ реалност. „Горе“ живеят щастливи, здрави, безгрижни наследниците на днешните елити. „Долу“ живеят страшни същества, почти изгубили своите човешки качества. Самата реалност представлява постоянна битка между първите и вторите. Долните излизат нощем на повърхността и нападат горните. Но има нюанс: долните отглеждат горните като добитък. В метафората проличава именно ментална съпротива срещу безчовечния характер на капитализма. Другият модел беше представен от прочутия филм „Матрицата“, където хората се съпротивяват на машините, които им отнемат реалността, като я заместват с една изкуствена „реалност“.

Вирусът обаче онагледя и представи тези метафори в наличното вчерашно-днес-утре на света. Взривиха се оформилите се през последните години мощни глобални тенденции – миграцията и популизмът. Между тях има сходство, защото и двата феномена представляват израз на съпротивата срещу победилия глобално капитализъм. Но векторите на тази съпротива са противоположни.

Миграцията иска да си присвои отчуждението, а именно да го визуализира във всекидневието, като направи чуждото нормално, но без да го опитомява, превръщайки се в явна неспособност на капитализма да интегрира мигрантите. (Тъй като ги оставя да се оправят сами.) Вирусът „върна“ мигрантите вкъщи. И така наруши започналия преди десетина години процес на новото производство на глобалното човечество. То изведнъж се разпадна на множество светове на самоизолация в собственото им пространство и време.

Тук се откроява едно близко поле за анализ на ефектите от вируса. В българските условия шокът от вируса се пречупва от спецификата на капиталистическото тук.


Капиталът не е собственост, както наивно смятат неговите защитници. Той е отчуждена собственост – според абстрактния принцип за ползване, разполагане и наследяване под форма на знаци и също така опосредствано чрез абстрактния документ. Българите затова нямат доверие на капитала, защото нито искат, нито могат да управляват собствеността си дистанционно. Това се изразява чрез една традиция, в която нотариалният акт се определя като „натурален“ и бива третиран именно като собственостили иначе казано, предмет за ползване, предаване, наследяване. Ето защо първите „капиталисти“ тук стават именно рентиерите, които отстъпват своята натурална собственост за ползване от другите. Техният днешен вариант представляват реститутите. При цялата си вкорененост в българската реалност, те са също така извън нея: бидейки посредници на капитализма, които искат колкото да получават рента, толкова и да я „инвестират“. Доколко сполучливо, е съвсем друг въпрос, тъй като рентиерите не са откъснати от „почвата“ и/или от обвързаното с нея архаично-патриархално ползване на собствеността като натурален феномен: земя, жилище, инструменти, животни и други реални предмети. Ето тук вирусът като че ли оправда това архаично-семеино отношение и към капитала, и към живота изобщо.

И тогава се появява национализмът. „Ни ви щем .вируса!“ – това е изразът, който стои като чиста еманация на самостта, като същностен израз на своето собствено тяло и душа. Това настроение се доближава до късносредновековните представи на селяни, занаятчии, дребни търговци в тяхното осъзнаване, че нещата

вече не им се подчиняват както преди, и че онези, които им обясняват света, всъщност ги лъжат, като с това още повече утежняват тежкото всекидневие. Злокобният вирус още веднъж и безмилостно потвърждава това отчуждение из основи Той лъже , че го има и остава „недокосваем и невидим”.

Така в обществото се ражда огромен потенциал за съпротива, описван от Манхайм като хилиазъм, който се оказва и първата („народна”) версия на утопията. Хилиазмът, или хилиастичният порив, е пробив в долната лъжлива реалност към истинския свят на справедливостта и доброто. Този пробив се мисли като мигновен – трябва да стане тук-и-сега, като изведе хората от царството на необходимостта към царството на свободата. Този хилиастичен порив има за подбудители представителите на новото време, които откриват и посочват ярък образ на врага като виновник за злините. Някога това е бил каноникът, днес е комунистът. Манхайм обаче разкрива едно важно качество на това протестно движение и на хилиастичния порив – ако не постигнат ефект бързо, обзема ги умора, те се обръщат в безразличие. Нещо повече: дори връщат разбунтуваните индивиди към реалността като пасивна работоспособност.

Но какво донесе това неочаквано утре на днес? Преди всичко новата безработица. И това вече се усеща в масовите настроения по повод пандемията – лъжат ни. Лъжат, че още малко и всичко ще се върне по местата си. Ще се върнат туристите, ще се отворят магазинчетата, пазарите, фризьорските салони и т.н. Интернет търговията предстои осезаемо да стеснява редиците на все още многобройната прослойка продавачи, мениджъри, счетоводители, както и работници не само от така наречените технически служби, програмисти, но също така редица други ИТ-специалисти. Днес те се чувстват уверено и смело планират перспективите на своя живот. Не им се казва, а и те сами не осмислят важното обстоятелство, че са работническата класа на съвременния глобален капитализъм. Като такива не ги очаква нищо добро „след като нещата се върнат на местата си”. Ще се налагат форми на работа у дома. Като следствие новата вълна на изтласкване на човека от трудовата сфера ще го подменя с мощни интелектуални системи за обработка на информацията. Оттук безработицата неминуемо ще стигне и до днешните самоуверени квалифицирани работници от строителния бранш – защото няма да има нужда от съвременните огромни бизнесгради.



Вирусът дава нов тласък и на модерната индустриална култура, чиито основни черти бяха описани още от Адорно, Хоркхаймер, Маркузе преди 70 години и която вече изцяло обсеби съществуването на индивида. Не семейството и близкото обкръжение, а мрежата от виртуални контакти създава днес онова, което Морено нарече молекула-личност. За него „атомите“ на тази молекула бяха реални хора с реално възприемаеми качества, като животът на молекулата се определяше от техния живот. Мрачно, но точно Морено определя смъртта на човека като смърт на „атомите“ в неговата личност-„молекула“. Вирусът ще даде на тази тенденция изключителна динамика на т.н. социално дистанциране. Така обаче онова, което днес минава за творчески елит, постепенно ще се „археологизира“, ставайки нова криптовалута – но за кого? После изкуственият интелект, който след 30-40 години навярно ще постави под своя контрол живота дори на най-невидимите и най-недостъпни стопани на планетата, ще им позволи да се превърнат в „нови хора“, които вече нямат нищо общо с Homo Sapiens.

Остава обаче въпросът възможна ли е съпротива? Съпротивата е възможна, но не в руслото на виртуализираните „политики“ от ляводесни или деснолеви симулакри на системния тоталитаризъм. Съпротивата ще бъде извънсистемна. Така вирусът ще дава поле за разрастване на активния популизъм чрез създаване на все нови и нови религиозни и националистични констелации срещу всичко чуждо. Преди пандемията техният колеблив успех представляваше израз на една все още плитка среда, непоставена пред наистина критични въпроси. Вирусът и новата безработица обаче неизбежно ще напълнят тази среда колкото с ресурси, толкова и с варианти – поне дотолкова, доколкото „матрицата“ им позволи някаква автономия.

Наскоро излязлата книга на Славой Жижек, Франк Руда и Агон Хамза „Да четеш Маркс“ стига до извода: „Живеем във време, когато вече го няма онова, което преди беше собствено историческа времевост, а нейния двигател често безмълвно отъждествяват с динамиката на капиталистическата система като такава. Ако преди хората бяха длъжни да проверяват своето понятийно и философско въображение през събития, които те изживяваха и в които можеха активно да участват, то днес се намираме в една историческа ситуация, която, общо казано, не ни предлага нищо освен последователно стесняване на кръга от възможности,


концептуални средства и инициативи, благодарение на които поне би могло да си представим това освобождение.” Идеята за скрит субект на бъдещата революция, който трябва да се открие и ангажира, е съществено ограничение при класическия марксизъм – когато динамиката на капитализма се явява като социална организация, в която изключените не се експлоатират от системата и дори не се допускат до нея, а се удържат извън нейните стени. Става дума за обитателите на гетата, мигрантите и бежанците – всички онези, които Хегел нарича „бедняшка сган”.*

Има един прословут афоризъм: по-лесно е да си представим, че в Земята се удря комета, отколкото да си въобразим и най-малката промяна в работата на капиталистическата система. Днешният капитализъм не представлява обаче втвърдена (Бауман) система, той е мрежа от „сглобки” (Жижек), между които няма отнапред зададени отношения. Но самите сглобки се оказват производни спрямо кооперативната мрежа; тъкмо това обстоятелство позволява всъщност на Жижек да формулира техния особен, бих казал „несистемен” характер.

Като съчетания на различни същности, сглобките са свързани така, че образуват новото цяло. Съставени са от отношения на екстериорност, която предполага независимост на термините (хора, обекти, процеси и други) от отношенията между тях; но свойствата на съставките, от друга страна, не могат да обяснят съставляващите цялото отношения.

Сглобките пораждат териториални организации, нови видове поведение, нови изрази, нови актори, нови реалности.

Сглобките са хетерогенни: не съществуват априорни ограничения за това че именно едно може да бъде съотнесено с друго – хора, животни, вещи, идеи; при тях няма една господстваща същност. Бидейки социално-материални, сглобките се отдалечават от разделенията между култура и природа. Сглобките съдържат динамика, детериториализация, ретериториализация: формират територии, когато се сглобяват или се удържат, но също така постоянно се видоизменят, преобразуват, разпадат. Сглобките са обекти на желанието, което свързва непрекъснатите потоци или частичните обекти – фрагментарни и фрагментирани.*



Вирусът изведнъж като че ли лиши тези прогнози от предходната им илюзорност на антиутопии и им придаде потенциал на надежда. Защо? Защото имат за основа наличните ситуации: тотално дебалансиран и с висока степен на непредсказуемост.

Но най-вече изключително напрегнат и готов да се взриви огромен потенциал на несъгласие.

*Жижек, Славой, Франк Руда, Агон Хамза. *Читатъ Маркса* (Перевод с английского Дмитрия Кралечкина. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2019) с. 15-16

Вирусът като въпрос

Gnothi seauton

Внезапната криза, в която изпадна светът, породила много въпроси относно това как ще се справим с нея и какъв ще бъде светът след кризата. Един от аспектите на проблема е свързан с това, че във вируса ние откриваме не само „враг“ на човешкото съществуване, но и огледало, в което пред очите ни блясва една ужасяваща пропорция: *Вирус vs Човек = Човек vs Природа*. Дали и доколко това е така и какво следва от него, ще се опитам да скицирам на няколко страници.

СТЪЛБ И УТВЪРЖДЕНИЕ НА БЛАГОРАЗУМИЕТО

Събитията от последната половина година ни насочват отново към въпроса за онова, което дава устойчивост и сигурност на света, в който живеем.

Руският философ Павел Флоренски (1882-1937), удивителен полимат и полихистор от „сребърния век“ на руската култура, загинал в сталински лагер, дава на своя *opus magnum* заглавието „*Стълб и утвърждение на истината*“ (1914). Заглавието е цитат от първото *Послание на ап. Павел до Тимотейците*:

„ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἣτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας.“

„в случай, че се позабавя, да знаеш как трябва да постъпваш в Божия дом, който е църква на живия Бог, стълб и крепело на истината.“ (1 Тим 3:15).
[Библия, Синодално издание, 1982]

Понеже Тимотей е свещенослужител в Ефес, а там се намира *Храмът на Артемис*, в римско време известен като *Храм на Диана* и смятан за едно от седемте чудеса на света, напълно е възможно ап. Павел с тези си думи да препраща към този храм. Тогава „στῦλος καὶ ἐδραῖωμα“ може да се преведе като „стълб и основа“, „колона и база“, защото храмът, от който днес има само малко останки, е бил в йонийски стил, а йонийската колона има база.

Както отбелязва отец Флоренски, думата „истина“ в руския език, а може да добавим, и в българския, е онтологична. Онази онтологичност в гръцкото ἀλήθεια, на която се възхищава Хайдегер, в българския и руския език е съвсем наяве: *истина е онова, което е (есть)*.

Кое обаче в безкрайното многообразие на философски концепции за света е истина? Въпросът за сравнение между философските теории не е същият като сравнението на частнонаучни теории, защото философските теории се отнасят до светове, които може и да не се пресичат. Не можем да разчитаме на „твърди факти“ и на експерименти. В такъв случай на помощ идва познатият контрапросвещенски ход – позоваване на авторитети.

Карл Ясперс в *Произход и цел на историята* (1949) представя своята философия на историята с идеята за „осовия период“ (Achsenzeit) (800-200 г. пр. н. е.), когато се формира „човечността“ паралелно в Европа и Азия благодарение на цяла редица велики мислители. Тук за краткост можем да приемем, че двама мислители – Аристотел, в Европа и европоцентричните култури, и Конфуций, в Китай – вече две хилядолетия служат за „стълб и основа“ на двете големи култури, които като презокеански кораби са преминали през мир, войни и бедствия и днес са водещи в света.

Ако опитаме да открием най-общото у двамата, можем да го резюмираме така: *мислители на благоразумието*. Убеден съм, че Аристотеловата етическа теория за добродетелта като средина (*mesotes*) може да се интерпретира и разшири антропологично и метафизично до *философия на благоразумието*.

Разбирането на Аристотел за средината не е средата между две крайности най-малкото поради това, че крайностите не са фиксирани и диапазонът няма метрика и размерност. Следователно става дума не точно за среда и средина, а за *умереност*. Умението да се постигне и следва умереност е спасение от екстремалностите на афектите и на технически еманципирания от добродетели интелект, които влекаткъм злото. Умереността не е само добронамереност, която избягва злото, а принцип, който поражда, подобно на доброто теоретизиране, емпирично невидими благотворни последици. Най-важната сред тях е *устойчивостта* на този свят, което е благо, защото от своя страна е „стълб“ за „утвърждаване“ на доброто. Затова умереността е *благоразумие*.

Теоретичното знание е „за принципи“ и „за вечността“, докато благоразумието отчита времевостта на човешкия опит и случайното. Теоретичното познание може да бъде насочено към което и да е общо, благоразумието гледа преимуществено към благородното и по-доброто. В по-късната и особено в най-новата и съвременна философия има теми, които Аристотел съвсем „не би си помислил да мисли“, защото са отблъскващи и отвратителни, низки и унизяващи.

Противно на Питагор и питагорейците и далеч преди Вико, Дилтай и Винделбанд при Аристотел срещаме разграничение, според което човешките дела не могат да бъдат мислени със същите понятия и чрез същите методи, с които мислим за неподвижното и неизменното.

Благоразумието не е само сръчност, но и добродетел – интелектуална добродетел. Само добродетелният е благоразумен [EN 1140b9]. Благоразумието е единствената добродетел на управлението [EN. 1277a25].

„Благоразумен е този, който може да види кое е добро за него и за другите хора“ [EN 1140b9]

Умът е благоразумие – това може да ни служи за резюме на философията на Аристотел.

Метафизичното благоразумие се проявява в учението за *хилеморфизма*, антропологичното – в понятието за *ентелехия*, етическото – в добродетелите като *средина*, социалното – в учението за човека като „зоон politikon“ и за семейството като първоелемент и първообщност на обществото, политическото – в предпочитанието към *политията* като меритократична демокрация.

МЕТАФИЗИКА. ERDEWESEN & VIRUSWESEN

Голямото и малкото

Днес често се употребяват военни метафори. Говори се за „фронтна линия“, за „военно положение“. Но тази война е странна. Епосите описват войните като сблъсък на герои и народи, историците – историческото като сблъсък с неправото и с политическото зло. Но къде днес е врагът? И какъв е той?

Да срещнем два факта от полето на размерността:

- *Voyager 1* намира на 22 милиарда километра от Земята.
- *CoVID -19* е вирус с размери 120 нанометра.

Една визуализация, която извежда двете пред десетичната точка, за да ги „съизмери“, изглежда така:

$$220\ 000\ 000\ 000\ 000\ 000\ 000 = 120$$

Voyager 1 е може би най-величествената научна и техническа изява на човека, негова най-екстремна екстензия. Конструкторите на апаратите твърдят, че на *Voyager 1* ще са нужни 40 000 години да достигне своя първи обект извън Слънчевата система – звездата *Camelopardalis* от съзвездието *Ophiuchus*, а *Voyager 2* след 296 000 години ще достигне звездата Сириус, която е най-ярката за нас звезда от позицията ни на жители на Земята.

Коронавирусът е най-миниатюрният противник на човека. Терминът *нанометър* идва от гр. *νάνος, nanos*, което означава „джудже“. Засега се браним и отстъпваме пред джуджето. То не само убива, но и накърнява самочувствието ни. Защото

остъпваме не пред катастрофално земетресение или гигантско цунами, а пред противник, който е под границата на естествения антропологичен опит.

Corps sans organs

Днес биолозите нямат консенсус относно това дали вирусът (от лат. *virus*, „отрова“) принадлежи към живото или към неживото. Аристотел в *За душата* специално обръща внимание на това, че простото, съставено само от един елемент тяло, не може да бъде живо (435a10). Това е както критика на концепцията на атомистите за душата, така и в по-общ план защита на идеята за процесуалността и хармоничността на живото същество.

Понятието „тяло без органи“ на Делюз от *Логика на смисъла* (1969), развито от него и Гуатари в *Анти-Едип* (1973) и *Хиляди равнини* (1980) е неорганичен ефект, който обозначава както виртуалното на човешкото тяло, така и социални образувания (ефекти).

Вирусът е „тяло без органи“, биващо чрез битието на чужд живот. Необозримите видове вируси (над 100 млн.) са логичен ефект от характера им на несубстанциално биващо. Вирусът няма „свое устойчиво естество“, няма „свое място“ в природата, разбрана по начина, по който умно ни я представя българският език („при-рода“ = „съществуване в пределите на рода“). Тази безродност на вируса го прави паразит и нашественик, който няма телеология и естествени предели. Немският антрополог Арнолд Гелен смята, че главна особеност на живото е това, че то притежава граница, докато в противоположност на него вещите имат контур. Границата е предел, който е резултат от самоограничаване, от вътрешно самоопределяне. Вещите имат контур, защото са причинно, външно определени. Така вирусът като „несамоограничавашо се“ е отрова за живота.

Homo sapiens & virus

Когато размишляваме върху проблема с вируса, може да сме изненадани, огорчени, разгневени и отчаяни, но пред нас проблясва също и една неприятна асоциация. Присъствието на човека на Земята има определени сходства с вируса.

Да предположим, че инопланетянин кацне на Луната и поиска да види във времеви телескоп за 3 минути какво се е случило в последния милион години на отсрещната планета. Впечатлението, с което ще остане, вероятно ще наподобява впечатлението на човек, който наблюдава превръщането на една градина в заводска площадка. В последните 200 хиляди години на планетата се появява същество, което с бесни темпове и титанични мащаби сече гори, убива животни,

унищожават видове, посипват тревата и пръстта с бетон и асфалт и паралелно с това нарастват количествено експоненциално (8 пъти за последните 200 г.)

Не сме ли и ние едно същество, което като вирус е нападнало Земята и я принуждава да произвежда анти-живот? Едва ли има друго същество освен човека, което да е причинило толкова смърт на обитателите на Земята. Хиляди и хиляди видове и милиарди и милиарди единици живот са изчезнали завинаги в резултат на човешката дейност. Със сигурност няма друго същество, което да е тровило Земята в такъв мащаб. Днес частици пластмаса се откриват и в най-далечните места из океаните.

Човекът се държи на Земята като господар и я третира като *ресурс*. Едва през ХХ в. се заговори по-интензивно за възможността да се изчерпят природните условия за живот. И тъй като на милиарди и милиарди километри наоколо няма никакви условия за живот, начинът, по който човек се отнася към Земята, е далеч от всякакво благоразумие.

ГЛОБАЛНИЯТ ТУРИСТ

Изкореняване

Да използваш природата много повече от нужното за живота на твоя род е нещо, което не е присъщо на животните. Доколкото обаче може да бъде разглеждан като „неустановено“ и „дефицитно“ същество (Хердер, Ницше, Гелен) човекът е успял да рационализира тези свои недостатъци и да ги превърне в позитиви („култура“). Един безпристрастен съдия в царството на живото може би ще прецени фундаментализирането на свободата като рационализация на „неустановеността“ и алиби, благодарение на което човекът е решил, че има „право-мощие“ да господства над всички други същества. Оттук възниква големият проблем за топиката на основните добродетели. В класическите учения на Аристотел и Тома от Аквино свободата не присъства сред „кардиналните добродетели“. Дали тогава свободата е само метафизично или антропологично качество на човека? Може ли тя просто да бъде вместена сред тях след обосноваването ѝ като фундаментална характеристика на човешкото при Пико дела Мирандола (*Реч за достойнството на човека*), Рене Декарт (*Метафизични размишления*) и Джон Лок (*Два трактата за управлението*)? Свободата като освободеност е историческо денатурализиране и изкореняване на индивида от естеството, което кондензира светогледно и категориално в индивидуумна автономия. Това обяснява защо днес често като основен проблем в тематизирането на личността стои този за „идентичността“.

Gestell

Известно е, че Хайдегер определя същността на техниката с термина „Gestell“ („поставеност“, „у-стройство“). Техническото е по-обхатно от машината. Техническото е отношение на човека към самия себе си и към „четворицата“ (Geviert) (земя, небе, човек, божество). Може да се каже, че *техническо* е всяко отношение, което разглежда естеството като нещо, спрямо което можем да стоим напълно външно, да го подчиним и използваме.

В § 31 на *Битие и време* Хайдегер описва *любопитството* (Neugier) като начин на съществуване на Dasein. Туристът е въплъщение на двете – на техническото и на любопитството. Осъщественият турист (от фр. *tour*, „обиколка“) е глобален турист.

ГТ

Днес на много автомобили можем да видим надписа ГТ. Човек може да си помисли, че това е някаква препратка към знаменития *Model T* (1911) на Хенри Форд, но всъщност произходът е друг. В началото на XVIII в. се формира традицията млади английски джентълмени да пътуват „до континента“ – Париж, Рим, Флоренция и Венеция, т.е. да предприемат едно „голямо пътешествие“ (Grand Tour). Целта на това пътешествие е да образуват вкуса си и да придобият нужната за всеки джентълмен изисканост. Защото джентълменът „трябва да израстне в провинцията, за да има чистота на нравите, да посети Италия, за да придобие изтънченост, и едва след това може да се върне в Лондон“ според препоръката на писателя Едуард Форстър (*Edward Forster*, 1879-1970).

През 1718 г. бъдещият епископ Джордж Бъркли споделя, че в Рим има „толкова много английски благородници, че могат да запълнят цели две кафенета“, а през същата година Alexander Cunningham съобщава за „обилие от англичани във Венеция“. През 1749 г. се появява книгата на Thomas Nugent *The Grand Tour, or, a Journey through the Netherlands, Germany, Italy and France*. Изданието е многотомно и в резултат на неговото влияние се утвърждава терминът „Grand Tour“.

Думата *tourist* се появява през 1772 г., а в 1800 г. влиза в Оксфордския речник на английския език. Английската дума произлиза от лат. *tornare*, „превръщам в мляко“, което идва от гръцкото „τόρνος“, *tornos*, „мляко“. Първоначално думата „турист“ има негативно значение. Употребява се за човек, който пътува не за да завърши образованието си, както джентълмена, а просто от любопитство, за „развлечение“ (по смисъла на Блез Паскал). Туристът се различава и от пътешественика, който предприема индивидуално пътуване, определено от лична цел. През 2018 г. Световната туристическа организация отчита 1.4 милиарда посещения в сферата на международния туризъм. В последните десетилетия ръстът е от порядъка на 5-6% годишно. Значителен принос за това има появата на нискотарифната авиация.

Трансценденталисти и туристи

През 1756 г. професорът по „логика и метафизика“ Имануел Кант започва да чете лекции по география и продължава да прави това редовно до пенсионирането си през 1796 г., чрез което превръща географията в най-четената от него дисциплина извън основните две, по които е неговата професура. Кант е пример за познавач на географията, който не е нито пътешественик, нито турист. Първоначално антропологията е част от лекциите по география, но от 1772 г. Кант я обособява в отделен курс, четен през зимния семестър, и продължава да чете двете до 1796 г. За Кант и антропологията, и географията имат за цел да дадат на студентите „знания за света“ (*Weltkenntnis*), които се различават както от школското (схоластичното) знание, така и от собствено философското в кантов смисъл (критическото). Знанието за света е емпирично и подготвя студентите с оглед на техния „морален и практически живот“ като „граждани на света“.

Географията дава знания за света като „обект на външните сетива“, а антропологията – за света като „обект на вътрешното сетиво“. И двете дисциплини са важни с оглед на „гражданските добродетели“.

Антипод на Кант е „тридневният турист“. Той отлита с „low cost company“ в четвъртък през нощта и се връща в неделя през нощта. Тридневният турист успява да посети 3 града и 30 забележителности, да направи 300 снимки, които да сподели тутакси със своите 3000 „приятели“ във Фейсбук, да си купи 30 сувенирчета и в крайна сметка да се върне щастлив, че е „опознал света и го е обикнал“. След три години спомените на тридневния турист неизменно започват с „май“. Един разговор на тридневния турист с Кант със сигурност би бил твърде образователен за среднощния пасажер, защото ще му яви много от онова, което е останало „Ding an sich“ в проспекта на туристическата агенция, която го е съблазнила и употребила. От идеята за култивиране на „граждански добродетели“ са останали само хедонистичните кулинарни спомени, „приносите към местната икономика“ и „приносите към глобалното замърсяване“.

Пирамидите и флексът

Noli me tangere

За да съблазни глобалния турист, локалната управа и местният бизнес „дават сърце и душа“ и изобретяват всевъзможни атракции. Изтъкнат пример са „посещенията на гробници“. Да си припомним, че във фундаменталната онтология използването на „изтъкнат феномен“ е процедура, която според Хайдегер ни дава разбиране относно екзистенциалите така, както обяснението чрез закономерност в „строгата наука“. Най-импозантните гробници на Земята са египетските

пирамиди. Пирамидата е архитектурен саркофаг, който не притежава нито портици, нито гейтове, т.е. в тази архитектура експлицитно липсва покана към туриста. Пирамидите са едно величествено *Noli me tangere*.

Това обаче не пречи на местният политик да включи в програмата си „отваряне на гробниците за посетители“ и да поръча на местния предприемач да осигури технически достъп. Тогава на помощ идва флексът. Мисля, че едва ли има по-ярък „техно-садистичен“ звук от този на флекса. Пред него отстъпват и бетонът, и желязото. Ако флексът не успее, на помощ идва „контролираният взрив“.

След флекса идват туристите. Удивително невинна е арогантността, с която туристът без капка свян нахлува в сакралното. Днес изкормените пирамиди лежат като нелепи бутафорни гиганти в пустинята. Туристът се наслаждава на лекотата, чрез която упражнява своята техновласт над разопакованата каменна тайна.

Глобалният туризъм се радва на осигурена вседостъпност и с оглед на неговия интерес („клиентът винаги има право“) пирамиди и гробници биват изтърбушени, катедралите – превърнати в сувенири, планините – изгладени от скиори през зимата и с оголени рани през лятото.

За цивилизационния кич

Мангровите гори

Щом е възможно да разопаковаш сакралното за търговска употреба, можеш да сакрализираш и самата търговия. Ярък пример е Дубай. На мястото на някогашните мангрови гори днес има подземни полета от фосилно гориво, чието източване само в рамките на 70 години предостави на група бедуини „охолство без предел“.

Благоразумният Аристотел различава два типа икономика – *oikonomia* (икономика на естественото, на крайното) и *хрематистика* (икономика на неестественото, на парите, на безкрайното). Дубай е пример за второто.

Според класическата дефиниция на Clemant Greenburg кич е „изкуство, породено от фалшиви чувства“. Ако малко го модернизираме, следвайки влияния на някои по-късни философи на изкуството, дефиницията може да придобие следната форма: „кич е претенцията за изкуство, основана на фалшиво чувство“.

Приложима ли е тази дефиниция към исторически феномени? На Шпенглер (*Залезът на Запада*) дължим антитезата „култура-цивилизация“. Културата е органична и креативна, цивилизацията е механична и имитативна. Културата е концентрирана върху качеството, а цивилизацията – върху количеството.

Културата се развива чрез култивиране на индивидуалности (Гьоте като образец), а цивилизацията – чрез експанзия в пространството.

Тогава темата „краят на историята“ може да се трансформира от политическа в цивилизационна: *Краят на земната човешка история е там и тогава, където и когато човечеството превърне необратимо природното в анти-природа, телата в анти-тела, естеството в отрова.*

Бетон и стъкло

Дубай извърши исторически скок – прескочи етапа, който в европейската и европоцентрична история наричаме класическа епоха, и попадна направо в късния модерен и постмодерен. Дубай е държава-мега-полис. Древната полисна държава е включвала един основен град и прилежащата му обработваема земя. Но в Дубай такава земя няма. Нужната природа – вода и храна – се внася от чужбина. Дубай е изцяло изграден от „трите нови материала“ (желязо, бетон, стъкло) на архитектурния модерен, които и „материално“ бележат края на класическата архитектура, използваща „дърво, тухла и камък“. Класическите материали са естествени, модерните – изкуствени. Те са изкуствени, първо, защото не ги намираме в природата, второ, защото могат да се произвеждат непрекъснато и безгранично, т.е. не чакаме дървото да израстне и след като го отрежем, да чакаме да изсъхне, както е по правилата на Витрувий. Трето, защото те не могат повече да се върнат в природата, а се изхвърлят в нея като несмилаем отпадък, т.е. като отрова. Ярък пример за цивилизационни отпадъци от урбанистичен порядък са „призрачните градове“ (ghost cities) на колониална Америка и на модерен Китай.

Scientia est potentia

От многото „уникалности“ на случващото се в момента една е свързана с науката. Може без колебание да кажем, че никога преди в историята на човечеството толкова много хора не са се интересували от това „докъде стигнаха учените“. Вярно, историята познава възхитителни примери на технически изобретения и теории: телескопът, парната машина, електричеството, радиото, първият космически кораб, компютърът, интернетът. Но днешната ситуация е уникална, защото първо, населението на Земята е в пъти по-голямо от това при всяко от предишните научни събития; второ, не посрещаме победители и не ръкопляскаме на откриватели, а наблюдаваме „на живо“ науката в действие – проблем, изследване, хипотези, експерименти, потвърждения, научни дебати, практически приложения, т.е. човечеството днес е зрител на глобален спектакъл, в който учените са в главните роли. Но особеното е, че тук липсва класическото единство

на място и време, защото „никой не знае колко действия има тази пиеса и какъв ще бъде нейният край.

Позитивното в тази ситуация е, че в краткото затишие от мегаконцерти и мегаспектакли на музикални и спортни звезди човечеството в неговия най-широк спектър има повод и шанс да види труда на учения. Дори широките „потребителски маси“, лишени за кратко от своя Биг Мак и Биг Брадър, може би ще забележат, че *scientia est potentia*.

Когато се счупи важен социален инструмент, илюзията за „естественост на цивилизационния път“ и сигурността на неговите блага се пропукват и иззад бялска на шоуто и хипермаркетите се открива „The Life of the Mind“.

Антропология. Припомняне на дома

Open Space

Домът не е само реалност, но и мяра. Архитектите-урбанисти през ХХ век създадоха много проекти за минимализиране на влиянието на промишлеността върху условията на живот (напр. Льо Корбюзие и „лъчезарният град“). Много от градовете бяха деиндустриализирани. Най-често обаче деиндустриализацията не повлия на мегаполисите, а дори напротив – увеличи тяхната гравитация. На мястото на индустриалните предградия възникнаха „бизнес-центровете“.

По примера на първите небостъргачи в Чикаго от края на ХІХ в. и най-вече на построения от Франк Лойд Райт през 1903 г. *Larkin Building* в Ню Йорк офис служителите са вдворени в „open space“. Тази концепция на Райт е чудесна, когато се отнася за фамилна къща (напр. *Robie house*, 1910 или *Fallingwater*, 1935,), но в „офис-фабриките“ тя превръща общото за голямо количество хора пространство в антиергономична и нездравословна среда.

Бръсначът на Ковид

Пандемичният страх завърна човека у дома. На философите това е познато:

Novalis sagt einmal in einem Fragment: »Die Philosophie ist eigentlich Heimweh, ein Trieb überall zu Hause zu sein«. (Heidegger, *Die Grundbegriffe der Metaphysik*, S. 7)

Завръщане у дома и пребиваване у дома е повече от „намерен уют“. „Бръсначът на Ковид“ болезнено ясно разграничи есенциално от акцидентално. Паническото напускане на круизните кораби освен техническо има и символно значение. „Диамантената принцеса“ е панаир на плезира и противоположност на дома, защото не е място, в което човек може да оздравее, да роди и отгледа децата си и да се грижи за родителите си. Затова пасажерите му паническия напуснаха, а с

него и цялата тази „индустрия на плезира“ замря в очакване на нови охолни и безгрижни времена.

Вкъщи

Архитектурна емблема на българското Възраждане като една от образцовите епохи за българската история и култура е живот в *родова къща*. Родовата къща се различава както от комунистическата комуналка, в която съжителстват непознати семейства, свързани единствено от „общата идеология“, така и от „семеиния апартамент“, защото в родовата къща живеят три поколения. Тук триадата може да се тълкува не само биологически или икономически, но също антропологично и метафизично. Трите поколения са заедно, както в екзистенциалното време са заедно детството, зрелостта и старостта. Триадата на поколенията създава силна социалност, която е важна в делник и в празник, в щастие и в нещастие. За мислители от типа на Айн Ранд това е чуждо и непроницаемо. За тях приоритет са категориите „обективност“ и „ефективност“. Когато машината функционира нормално, такива теории може и да имат убедителност, но за криза индивидуумниците нямат добро решение.

Пандемията днес показва, че много от жертвите са именно в „сегрегационни жилища“ – „домовете за възрастни“. Там социалната дистанция много трудно може да се спази и пораженията са всеобхватни.

През XIX в., когато се налага убеждението, че „лошият въздух“ (миазмите на града) е причина за болести, градската управа на Лондон успява да го направи по-чист и да осъществи нискоетажно планиране.

В България по времето на социализма ускорената индустриализация концентрира огромни части от населението в няколко големи града, а след събитията от 1989 г. – политическа либерализация и реституиране на земята – се появи реална възможност да се изостави индустриалният урбанизъм. За съжаление след кризата от 90-те и продължилото доста време икономическо възстановяване моментът беше пропуснат. За София сякаш най-добрата концепция, която се появи през 90-те години, беше да се изгради магистрала около Витоша, което да позволи разреждане на града и значителна част от населението да се засели из полите на Витоша и около близките планини (С. Пешов). Това обаче беше пропуснато. Друга добра идея е да се развие София по аналогичен начин в северна посока (арх. Хр. Генчев).

Пандемията ни убеди, че „завръщането вкъщи“ („родния дом на майката и бащата, които ... се схващат като богове“, Теохаров, 2018:9) е по-сигурно от трансмодерни идеологии и от хипермодерни илачи.



ЛИТЕРАТУРА:

Библия. Синодално издание. 1982.

Теохаров, Владимир (2018) *Метафизика и психология на духовните възрасти. Опит за съ-звучие с Трета симфония на Густав Малер*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Флоренский, Павел (2003) *Стълб и утвърждение на истината. Опит православной теодицеи*.

Хайдегер, Мартин (2005) *Битие и време*. Прев. Димитър Зашев. София: Издателство на БАН.

Ясперс, Карл (2012) *За произхода и целта на историята*. Прев. Димитър Зашев. София: Анубис.

Aristotle (2004) *Nicomachean Ethics*. Transl. by Roger Crisp. Cambridge University Press.

Heidegger, Martin (1983) *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt-Endlichkeit-Einsamkeit*. Frankfurt am Mein: Vittorio Klostermann.

Илияна Ермолина

Светът след утре през погледа на живата етика

Съвременното състояние на нашето общество, неговите проблеми налагат да преразгледаме духовните си и светогледни идеали. Това означава промяна на остарелите представи за света и развитие на ново отношение към него, стремеж към търсене на нови подходи за оценка на духовното наследство. Разбира се, новото невинаги се възприема веднага, защото традицията на старото мислене препятства въвеждането му в житейската практика. Историята ни е завещала своите примери за това като драматичния живот на изгорения на клада Бруно и мракобесното отношение на Църквата към Галилей заради „еретичните“ му идеи за хелиоцентричното устройство на Слънчевата система. В нашето настояще се корени нашето бъдеще, а то зависи от равнището на нашето съзнание и способността да осъзнаем случващото се.

Като основни в обществен план днес се открояват *две тенденции*. От една страна, съвременният свят се движи в посока, обратна на своята духовност. Развива се една консуматорска цивилизация, която разрушава не само човека, но и планетата. Човекът изоставя мисълта за основите на живота, за своето космическо предназначение, за върховните универсални истини, с които е свързана етиката на духа. Така той се лишава от своите автентични пътища за усъвършенстване и вместо тях поема по пътя на различни кризи.

От друга страна, сме свидетели на изключителен интерес към развитието на личността и нейната цялостност като съвкупност от физическо тяло и духовен комплекс от финоматериални тела. Наблюдава се тенденция за преоткриване и *преосмисляне на различни нетрадиционни философски системи*. Тяхната актуалност нараства в последните десетилетия на XX век под влияние на тенденцията към преодоляване на пропастта между духовното и материалното в живота на обществото и стремежа да се хармонизират социално-историческите,

етико-психологическите и художествено-естетическите търсения. Променя се нашата оценка за вътрешния свят на човека и за опасностите, пред които е изправено обществото и природата. Всичко това изисква създаването и развитието на *нова парадигма* за света, която да ни отклони от гибелните посоки.

Като такава парадигма²⁹ някои учени определят изложеното в 14 тома етико-философско учение за космическата еволюция на човека, наречено *Жива етика*. То е основоположено през 20-30-те години на ХХ век от известните руски интелектуалци Елена и Николай Ръорих, с активното участие и сътрудничество на група философи от Изтока, наричани Махатми (Велика душа) според духовната традиция на Индия.

По замисъл и съдържание Живата етика предполага мислене, ориентирано към артикулиране на *космическото светоусещане*, а също и оригинална философска визия за етичните проблеми на съвременното човечество. В нея хармонично са синтезирани отделни източни традиции, идеи на Западната философия, постижения на експерименталната наука. По силата на своята синтетичност Живата Етика обединява различни перспективни философски подходи при разработването на *онтологични, гносеологични и аксиологични въпроси*. Учението обсъжда и предлага насоки за решаване на проблеми от областта както на *етиката и психологията*, така и на *космологията и антропологията*, като сред основните му акценти присъства неизменно темата за човека, обществото и природата, разглеждани от позицията на идеята за всеобщо развитие – *универсалния космически еволюционизъм*.

Целта на предлагания от Живата етика синтез е *Реалният Космос* да бъде видян през призмата на сложните процеси и закономерности, на които се подчинява човешката история и еволюция. В резултат на това според създателите на тази етика се оформя новият светоглед, който трябва да доведе до трансформиране на Хомо Сапиенс в Хомо Космикус, да формира у човека именно космически възглед за света, така че нашата земна социална история, историческите процеси и развитие да се разглеждат като съставна част на

²⁹ Вж. Соколов В. *Живая Этика и новая парадигма культуры* // Культура и время : Общественно-науч. и худож. ж-л – М.: МЦР. – 2008. № 1 – с. 4-17

космическата еволюция, управлявана от *универсалните Космически закони*. Самото историческо развитие на обществото се схваща като етап от безпределната Космическа еволюция, в границите на която е необходимо обществото да достигне определено духовно съвършенство, за да продължи към следващия, по-висок етап от тази еволюция.

Затова според Живата етика причините за катаклизмите и кризите на нашата планета трябва да се търсят най-напред в незнанието и неумението на човека да се ползва от Космическите закони, които са универсални и лежат в основата на еволюцията на всички космически явления. Тяхното изучаване е важна задача пред човечеството. На тези закони и тяхното действие се основават както *гносеологичните възгледи*, така и етико-философските идеи на Учението. Съблюдаването на Космическите Закони превръща човека в творец, който постепенно достига нивото на съзнателен субект на еволюцията, активен участник в нея, разполагащ със знания и способности да влияе върху хода ѝ и нейното качество. И обратно, нарушаването им се отразява пагубно на прогреса, води до катаклизми. Законите действат с особена сила в пространството на *нравствеността*. Подчертавайки полезността на нравствения живот, авторите на Живата етика преди всичко се грижат за съблюдаване основните закони на Вселената.

От това гледище *движещ фактор в световния еволюционен процес е нравственото и отговорно съзнание*. В този смисъл цел на еволюцията се явява одухотворяването на материята. Това изменение и усъвършенстване на материята се осъществява посредством повишаване честотата на нейната енергия, което е възможно единствено по пътя на усъвършенстването на човека като носител на такава енергия. Такъв е пътят на Културата. Особено внимание Живата етика обръща на *сърцето* като вместилище на съзнанието и инструмент на познанието. Тъкмо чистото сърце издига човешкия дух към висшите светове и му дава възможност да се докосне до тайните кътчета на Битието. Именно затова *нравствеността е условие, без което е невъзможно бъдещото познание*. Тя се явява неразделна и неотменима част от новата система на познание, предлагана в Живата етика.

Необходимостта от *разширяване на съзнанието* на човека е главното условие за усвояване новия модел на Вселената, посочен в Живата етика. Негова съвременна проекция са *новите научни парадигми за „невидимата“ реалност на фините енергии*, многомерността на Космоса, а също и на човешкия организъм. Нещо повече, именно в Живата етика се пледира за формирането на *нова наука*, която трябва да бъде преди всичко *етична* (морална), непредубедена, да приема знанието, в каквато и форма то да възниква. С това тази етика насочва вниманието към нуждата от *диалог между наука, изкуство, философия, религия; между научни и метанаучни методи на познание като взаимодопълващи се ракурси за изследване на Битието*. Тяхното противопоставяне е безсмислено, тъй като всичките са основани на действието на различни познавателни способности и сфери на съзнанието, които трябва да си взаимодействат, като се отбелязва, че колкото по-високо е равнището на съзнание, толкова по-високо е равнището на синтетично познание. Така в Живата етика като основен акцент се налага изискването за създаване на *нова система на познанието*, която да обяснява явления от невидимия свят, водена от разбирането, че „чудото е проявление на най-фините енергии, отчетени в химическите и физическите школи“³⁰.

В тази философска система се съдържа важна информация за характера и причините на предстоящите на планетата природни и социални изменения и настъпване на *Нов цикъл в духовно-културната еволюция на човечеството*. Нейното усвояване и практическо приложение се счита като възможност за съществено облекчаване на въстъпването в нова Космическа епоха.

Списъкът със *съответствия* между идеите на Живата етика и съвременните научни изследвания е доста дълъг и непрекъснато расте, но тук ще обърна внимание на едно от тях.

Учените от различни страни отделят все повече внимание на *ноосферния път на развитие на човечеството и на необходимостта от промени в духовно-нравствената област*. През 2002 г. на срещата за устойчивото развитие в Йоханесбург е представен за пръв път проект за ноосферно развитие на цивилизацията с научно управление на световното устройство и правно

³⁰ Цитат по Лазарова Е. *Светликът на Живата Етика*. с.17, С., 1996

обезпечение във вид на Ноосферна етико-екологична конституция на човечеството (документ за обединение в духовно-нравственото пространство на цялото световно общество.)

На науката ѝ предстои да осмисли съществено целите и критериите на глобалния еволюционен процес. Според Живата етика той се изразява в *преход от по-несъвършените към по-съвършените форми на съзнателен живот в Космоса в зависимост от творческото и нравствено състояние на съзнанието*. В основата на този процес стои усъвършенстването. Следователно липсата на стремеж към усъвършенстване означава и липса на нравствена отговорност, доколкото индивидът е част от цялото човечество и има пряко участие в еволюционните процеси на цялата планета.

Еволюционната идея е централна в онтологията на тази система и един от най-сложните философски проблеми, разглеждани там. Според това учение Космосът е подчинен на закона за еволюцията и трансформацията. Взаимодействието между енергийните структури на Космоса в процеса на т.н. *енергоинформационен обмен* с човека е *главната движеща сила на тази еволюция*. Този обмен протича на *различни нива* – между различните същества и предмети на повърхността на Земята; между човека и Космоса на равнище планети и съзвездия; между световите с различно състояние на материята или различните планове на битието. Качеството на обменящата се енергия влияе на качеството на самото развитие на участниците в обмена. Нещо повече – всяко явление, природно, социално или духовно, е жизнеспособно дотолкова, доколкото е свързано с Вселената чрез различните връзки и енергообмен. Игнорирайки взаимодействието си с висшите планове на битието, човек нарушава този Закон и по този начин неговият духовен свят се деформира и разпада.

Енергийният светоглед е иновативна идея не само в Живата етика, но и в съвременните научни теории. Философската представа за развитието, за еволюцията като фундаментален закон на материалния свят днес се изпълва с конкретно научно съдържание, след като еволюционните идеи вече проникнаха в *геологията и биологията*, частично в *астрономията*, но след откриването (теоретично и експериментално) на *разширяването на Вселената*, тези представи

подлагат на дълбоки изменения мисълта и представите на учените. "Откри се възможност за построяване на единната еволюционна картина на цялото Мироздание. Откритието за Универсалността на еволюцията означава, че нейните закономерности са единни за различните степени на еволюция. Това се доказва от наличието на инвариантни характеристики, съхраняващи се в протекание на целия еволюционен процес"³¹.

Според Живата етика енергийните *механизми на еволюцията* функционират, като насищат аурата на Земята с еволюционни висши енергии, идващи от Космическия Магнит и от други космически източници, което обаче не е достатъчно за обезпечаване еволюцията на планетата и обществото. Пристигащите от Космоса на Земята енергии трябва да се асимилират от нея, да бъдат възприети, усвоени, преработени и да намерят творческо приложение на своя потенциал. *Главният източник на асимилация на висшите космически енергии се явява човечеството* като притежател по силата на своята разумностна мощно качество – *психична енергия*, представена в неговото съзнание и способна на творческо мислене. "Искрата на висшата енергия е дадена на всеки човек и като неин носител той се облича с висока отговорност. Той е мост с Висшите Светове."³²

Обществената значимост на индивидите, притежаващи високо ниво на развитие на съзнанието и творческо мислене, се изразява в асимилирането и преобразуването на висшите еволюционни космически(огнени) енергии и идеи и внедряването им в земните слоеве, като по този начин се осъществява одухотворяване на земната материя и ускоряване еволюцията на всички елементи на природата. "Трябва да се разбере и приеме преобразяването на мисълта във вещество...На Земята много полза ще донесе осъзнаването на материята на мисълта".³³

За влиянието на силата на мисълта в еволюцията на планетата в това учение се казва: "Сред множеството причини за еволюцията, мислотворчеството

³¹ Панов.А.Д. *Инварианти Универсальной эволюции и эволюция в Мультиверсе*.Труды Обедин. научный центр косм. мышления при МЦР, 2007,М.

³²Аум, & 67

³³*Мир Огненный*, Ч1, &646

има основно значение”.³⁴ И още: “Докато множество хора пропадат в избуялото невежество,...мислите на Истината вият своите небесни гнезда, които за реалната еволюция са много по-насъщни, отколкото преклонението на цели народи”.³⁵

Творческият потенциал, характерен за мисълта на високоразвитите индивиди, се усилва от качеството на психичната им енергия и неразривно свързаната с нея енергия на развитите им *висши центрове на съзнание*, а също така и от връзката на съзнанието им с *еволюционните структури на Космоса*. Нивото на духовно развитие на човека се изразява не само в неговите качества на личността и начин на живот, но и в структурата на неговия организъм, който не е само физическо тяло, а притежава и невидими *енергоинформационни субстрати от фина материя, фини тела*. Фините тела притежават енергийни центрове (*центрове на съзнанието*), които се явяват своеобразни генератори на по-фина енергия в човешкото тяло. Развитието на човека се определя от активността или пасивността на неговите висши центрове, свързани с творческата, интелектуална и духовна дейност на индивида. Тези финоматериални тела служат като своеобразни енергийно-информационни матрици на биологичния организъм и се явяват генератори на психична енергия. Разположени са във фините тела на човека, но се проектират върху важни органи и нервни възли на физическото тяло. Съвременните научни изследвания с помощта на свръхчувствителна апаратура потвърждават съществуването в човешкия организъм на вихрови финоматериални генератори на висши енергии. Изучавайки енергийната структура на човешкия организъм, учените направиха изводи, че чакрите са свързани с енергийните меридиани на човешкото тяло, използвани в рефлексотерапията. Различните аспекти на дейността на тези центрове изучават световноизвестният невропсихиатър *Шафика Карагула* и други неврохирурзи, психолози и парапсихолози. В много аспекти резултатите от проучванията на Ш. Карагула, Е. Кюблър-Рос, Р. Мууди и други учени приближават науката до разбирането, че в човека има такива невидими енергийни тела, които, както и физическото тяло, са носители на неговото съзнание и след физическата му смърт продължават своето съществуване.

³⁴ *Мир Огненный*, Ч1, &613

³⁵ *Знаки Агни Йоги*, & 122

Висшите центрове на съзнание се явяват естествен механизъм на връзката на човека с висшите планове и творческите енергии на Космоса, а следователно и инструмент за еволюционно преобразяване на природата и живота. За правилно развитие и функциониране на висшите центрове се подчертава необходимостта от изчистване на мисленето, от разширяване на съзнанието, от усъвършенстване на всички чувства и възпитаване на сърцето, защото то като синтетичен орган е в основата на духовното развитие, при което може да започне отварянето на центрoвете. Сърцето е една от основните теми в тази философска система.

Днес духовното съзнание е изостанало от физическото знание: “Интелектът не е висш манас – пише Е. Ръорих. – Висшият разум е мъдростта, плод на многогодишни натрупвания. Можем да притежаваме блестящ интелект и да ни липсва великият синтез, който ни дава прозрение за истинската същност на нещата. Тесните специалисти често блестят с интелект, но синтезът напълно отсъства. На тях няма да им помогнат никакви разяснения, защото нищо не се натрупва така бавно, както синтезът.”³⁶

Както умът, непросветен от огньовете на сърцето, така и сърцето, неподдържано от ума, са уродливи явления. Целта на еволюцията е постигане на равновесие или хармонията на всички способности и чувства на човека. Бедствието на нашето време е в дисхармонията между ума и сърцето.

Синтезът на сърцето и разума е една от важните особености на космическата еволюция в процеса на одухотворяване на материята и разширяване на съзнанието, в резултат на което сърцето става умно, а разумът – сърдечен. Интелектът се е считал дълго време за единственото средство за познание на Homo Sapiens. Следващият етап на човечеството предполага някакви изменения.

Съгласно Живата етика *сърцето се явява място на съзнанието и инструмент на познанието, място на връзката на човека с висшите светове, откъдето тече познавателна информация. На него принадлежи най-значителната за бъдещата духовна еволюция на човечеството способност за приемане и трансформация на фини енергии от пространството, установяване на духовна връзка с висшите*

³⁶ Пак там

планове на битието и високодуховните същности от другите светове и измерения, направляващи човешката еволюция: „...всички фини космически енергии минават през сърцето. „Всички фини” означава и всички най-мощни и всички най-творчески. Но за да привлечем тези творчески енергии, е нужно да запалим своите огньовете.”³⁷

Погледнато в *перспектива*, *обединението на интелекта и сърцето* ще доведе до по-нататъшното изменение на традиционните методи на познание и ще разчисти пътя за формиране на *новата наука на синтеза*. При този процес интелектуалността ще прерасне в по-високата степен на познание – мъдрост, която ще се определя от ума на сърцето. Новата система на познание би трябвало да се опира и на *логическия разум*, и на *философската интуиция*. Живата етика не противопоставя древната мъдрост на съвременните интелектуални построения, данните на науката – на философското умозрение, а предлага да се постига съдържателно единство на противоположностите там, където абстрактният философски разсъдък е склонен да види формалнологически противоречия. Познанието не трябва да бъде помрачавано от предразсъдъци. Налага се да снемем веригите, затрудняващи крачката на човечеството.

Материален израз, въплъщение на тези идеи за нова наука и нови изследвания в областта на фините енергии е *Хималайският институт за научни изследвания “Урусвати”*, основан от семейство Рьорих в Индия. С този институт сътрудничат световнопризнати учени по онова време, сред които А. Айнщайн, А. Комптън, С. Металников, Чандра Бош и др.

Отразявайки космическите функции, човек се съизмерва с възможностите, които се проявяват в Космоса. Това обуславя необходимостта от непрекъснато *развитие на човешкия “апарат”*, защото много от клетките в организма са в спящо състояние. Погледнато в *перспектива*, в Новата епоха много хора ще заместят най-сложните апарати. След механичната треска и изобретяването на работи според авторите на Живата етика отново ще бъде обърнато внимание на силите, заложили у самия човек.

³⁷Рерих Е. *Листъма*. В 9Т. (13.10.29г.) 1Т. МЦР.М.1999-2009

В основата на тези процеси и събития стои *смяната на пространствените лъчи, сближаването на световете, обновяването на съзнанието*, което се очаква да даде и ново отношение към живота. Първото от тези явления ще позволи да се осъществят и следващите две.”Кой ще се наеме да твърди, че в бъдеще няма да бъде открит апарат, който да дава възможност да се гледа в отвъдния свят (паралелния) така, както днес виждаме и слушаме някого чрез телевизията, въпреки че се намира на хиляди километри! Защо хората така се стремят да ограничават всяка възможност и преди всичко себе си? Ако вече се раждат деца, които с очите си виждат и през най-плътните вещества, което е многократно доказано, защо да не повярваме, че Финият свят може да се види също с физическото зрение? Това ограничаване на допустимото или недостигът на въображение трябва да се изживее, иначе никакъв прогрес в знанието не е възможен” – пише Е. Ръорих.³⁸

Научните изследвания на Невидимия свят, на световете с по-висше състояние на материята в бъдеще ще осигурят на новата наука реална връзка с тези светове и съгласно еволюционния план ще ги приближат към нас.

За да бъде в състояние да общува и сътрудничи с по-висши светове, човек трябва да придобие *космически способности*, да достигне *космическо съзнание*, а това (както беше посочено) има пряко отношение към развитието на сърцето. Целта на еволюцията се състои в развиване на творческо съзнание, което има способността да осъзнава реалността и в същото време да носи моралната отговорност за всичко.

От това доколко човек хармонично си взаимодейства с висшите енергийни структури на Космоса, в значителна степен е обусловено *психическото и физическото му състояние*. В Живата етика се посочва, че *духовността* не е абстрактно понятие, а конкретна реалност, изразена не само на морално-етическо, но и на чисто физическо и енергийно ниво. Съществува *взаимовръзка между екологичните проблеми на съвременността и духовно-нравственото ниво на човечеството*: ”Разстройването на климатичните условия е несъмнено. Но хората лекомислено отбелязват петната на Слънцето или наклона на земната ос. Такива

³⁸Рерих Е. *Письма*. Т2, с.80, Минск, 1992

твърдения се произнасят от най-страхливите, но те даже не разбират какво говорят. Разрухата на цивилизацията, замирането на живота, вече неведнъж случвало се на планетата ни, се е срещало със съвсемсъщите умувания. По същия начин хората не искали да забелязват признаците на разстройство и лекомислено разсъждавали за продължаване на изчерпаните условия на живот.”³⁹

По-горе беше посочено, че състоянието на висшите центрове на съзнание на човека се определя не само от духовните, но и от физическите условия на неговото съществуване. Изменението на космопространствената енергия около Земята ще се отрази именно на невидимата енергийна структура на човешкия организъм. Затова изследването на финоенергийния потенциал на човешкото същество е важна задача пред съвременната наука.

Според тази философска система *краят на XX и началото на XXI век се явява преходен момент и епоха на смяна на големи космически цикли в историята на Земята и настъпването на нова епоха в развитието на планетата и човечеството.* “Искам да ви напомня – пише Е. Ръорих – за изключителната неотложност да се осъзнае настъпването на Новия Век. Огнените енергии (висшите космически енергии) в страшно напрежение са устремени към Земята и неосъзнати и неприложени, ще предизвикат и вече предизвикват разрушителни земетресения и други космически пертурбации, а също така и революции, войни и нови епидемии. Ние се намираме в самото предверие на новия век, Новата раса и затова нашето време може да бъде приравнено към последните времена на Атлантида, в съществуването на която науката започва все повече да се убеждава”.⁴⁰ Според Живата етика *борбата в Космоса е борба за Истината*, където носителите на Огъня и противниците на еволюцията утвърждават еволюционната битка.

Аналогична идея на тази изказват и изтъкнати учени като *В. Вернадски, Л. Гумильов, Ал. Чижевски*, според чиито трудове и концепции основна причина за еволюционните промени в природните и социално-исторически процеси на Земята са именно космическите енергии. В трудовете си акад. В. Вернадски твърди, че всичко във Вселената е в състояние на постоянен енергообмен. Благодарение

³⁹ Сърце, &463

⁴⁰ Рерих Е. *Письма*. (28.08.31г.) 1Т. МЦР. М. 1999-2009

на космическите излъчвания биосферата се изпълва с енергия, активизира се, събира получената във вид на излъчвания енергия и в земната среда я превръща в свободна енергия, която може да извършва работа. Той подчертава факта, че науката не може засега да регистрира всички видове излъчвания, които стигат до Земята от Космоса.⁴¹ *Л. Гумилов*, изследвайки влиянието на космическите енергии върху хода на историческото развитие на човечеството, стига до извода, че на Земята периодично се появяват *пасионарни етноси*, притежаващи по-голям потенциал от енергия, които стават катализатори на историческия процес. Според него най-вероятният източник на енергията е вариативното *космическо облъчване*.⁴² *Ал. Чижевски* също е изучавал влиянието на космическите фактори върху процесите в живата природа и в частност влиянието на циклите на Слънчева активност върху явленията в биосферата, в това число и върху социално-историческите процеси.⁴³

За асимилиране на тези нови фини енергии според авторите на това етико-философско учение се изисква поне минимална активност на висшите центрове на съзнанието, т.е. наличие на някакъв духовно-нравствен потенциал. Именно тези фактори се считат в Живата етика за гаранция за живот на човечеството в новите природни условия. *Акултурното състояние на психичната енергия* у много хора, усилено от вълните на пространствената енергия, би се превърнало в причина за задълбочаване на различни негативни тенденции в обществото, възникване на опасни *епидемии, мутиране на известни болести, природни катаклизми и в главен фактор на глобална социална криза*.

В Живата етика се подчертава, *че психичната енергия под натиска на космическите енергии* ще трябва да намери приложение или в *разрушение, или в съзидание*. Ако тази енергия на социума не се обърне към високи съзидателни цели, тя ще вкара обществото в хаоса на разрушителни прояви. Социалните ексцесии са показател за хаотичното състояние на психичната енергия на мнозинството: *“Не може да се избави човечеството от такива бичове, ако не обърне*

⁴¹Вернадский В.И. *Биосфера в Космосе*. с.10; М.2004

⁴² Гумилев Л. *Этногенез и биосфера Земли*. , Астрель, 2005

⁴³ Чижевский А. Л. *Земное эхо солнечных бурь*. М., 1976

внимание на състоянието на психичната си енергия. Тя нараства в натиск. Тя подобно на гърмящ газ представлява опасност от взрив. Остава да я насочим в здраво направлявано русло, иначе тя ще сложи край на еволюцията”.⁴⁴

Още Вернадски, а и други представители на световната наука изказват предположения за това, че нашата планета е заобиколена от особено енергоинформационно поле или слой, наречен *Ноосфера* или сфера на разума (поле на съзнанието), която съхранява всички научни и културни постижения на човечеството. Мисълта на човека е енергийна и съдържанието на мислите и чувствата му се запечатва в това информационно поле на планетата. Говорейки за огромната *творческа сила на човешкия разум*, в Жива етика се посочва, че *психичната енергия* на социума влияе върху природните *стихии* и върху физическото и психическо състояние на човечеството в зависимост от *съдържанието на мислите и чувствата му*. Подобен възглед споделя днес и известният руски геофизик *Игор Яницки*. В предисловието на книгата му „*Физика и религия*” докторът на философските науки А. Аверьянов пише за автора: „Натрупаните наблюдения, собствените изследвания, анализа на природните процеси върху повърхността на Земята и в нейните недра, откриването на взаимовръзка между социалните конфликти и природните катаклизми, нарастването на явни, проверяеми факти, необясними от гледна точка на традиционната наука, а също така изучаването на древните религиозни книги и съвременната авангардна научна литература са позволили на автора да формулира редица научни положения и изводи, способни да подбудят учените и политиците към преоценка на установените светогледни концепции и стереотипи в общественно-политическата практика”. Самият *И. Яницки* пише в книгата си: „Знанието на първопричините за опасностите е необходимо във връзка с реалния Апокалипсис – време на преобразования, точка на промяна признаците на битието, в което човечеството вече е влязло. Обратен път няма. Има само задънени улици, влизането в които носи гибел на цивилизацията”⁴⁵

⁴⁴Аум,& 513

⁴⁵ Яницкий И. *Физика и религия. Рекомендации по уменьшению уровня потерь в масштабах цивилизации.* - Предисловие; М., Изд. Агар, 1998 г.

Новите висши космически енергии в съприкосновението си с есответстващите им по-ниски, породени от психичните излъчвания на човека, предизвикват *нарушаване на равновесието на природните стихии* и провокират преди всичко небивала сеизмична активност и като следствие – опасни природни катаклизми. В писмата си *Е. Ръорих* пише: “Помнете: в Учението е казано, че “съдбата на планетата е в ръцете на човечеството” , а също така и “човекът предизвиква земетресенията. Разбирайте това дословно. Защото именно низките мисли и стремежи на човечеството не само на Земята, но и в нисшите слоеве на финия свят са създали тази страшна задушаваша атмосфера около Земята, която способства съединението на пространствения огън с подземния. Само огнените, чисти духове могат да разреждат тази атмосфера, явявайки се като гръмоотводи. Затова е така опасна Епохата на Огъня, която носейки очистване, носи и страшни бедствия, именно унищожаване на цели заразени местности от подземния огън, а също *и усилване на епидемиите, да противостоят на които ще могат само тези, които са успели достатъчно да очистят своята аура и да асимилират Пространствения Огън.* Ето защо е така неотложно да се прокарат в живота основите на Живата етика и с чистотата на помислите и постъпките да преобразуваме своите енергии.”⁴⁶

Днес мисленето на хората е толкова отровено, че е нарушено цялото космическо равновесие: “Всеки ден се усилва напрежението сред хората и в Природата. Земята е болна от човешкото безумие. Гърчовете на планетата стават все по-чести. Вече може да се види как са нарушени хармоничните вибрации и тя се тресе в пристъпи на горещини и студ... Земетресения, изригвания, бури, мъгли, понижаване на водното равнище, нарушения в климата, болести, обедняване, войни, въстания, неверие, предателства – какви още предупреждения трябва да страшно време, което очаква човечеството?! Не са нужни пророци, всеки може да каже, че никога не са се струпвали толкова страшни предвестници на разложението. Но глухите не могат да чуят... Милиони хора вече са загинали, но съзнанието продължава да се влошава. Справедливо би било да попитаме

⁴⁶Рерих Е. *Письма*. В 9Т. (23.06.34 г.) 2Т. МЦР.М.1999-2009

човечеството на колко десетки милиона жертви оценява промяната на съзнанието си”.⁴⁷

Пренебрегването на космическите закони и изопачаването на висшите принципи на Битието авторите на Живата етика определят като главен фактор за космическите катаклизми. Основните въпроси за смисъла на съществуването са решени отдавна, но проблемът е, че те не се приемат, защото никой не желае да носи отговорност за всяка своя мисъл, дума, постъпка. Единствено с повишаване на вибрациите, т.е. с пробуждане на духовността у човечеството може да се разреши отровената атмосфера около Земята, което ще спаси много хора. Еволюционният план на Логоса ще се осъществи, но защо с цената на страдания, когато е начертана Светла Епоха, твърдят в Живата етика.

Във “*Вашингтонския призив*” от края на ХХ век, съставен и подписан от 1500 учени с международна известност, между които стотина лауреати на Нобелова награда, се казва, че остават още само едно или две столетия за борба срещу днешните заплахи и срещу перспективата за едно страшно намаляване на човечеството.

Новите космически енергии, достигащи Земята, според Живата етика се свързват с очистването от антиеволюционните сили и настъпването на прогресивна епоха в развитието на планетата и човечеството. Очаква се сложното и драматично време да бъде не край на света, а преход към нова космическа епоха и нова степен на еволюция, която да окаже силно влияние върху целия начин на живот.

В новите природни и социални условия ще се решават много проблеми, което ще доведе до резки поврати в историята и утвърждаване на нови принципи. Голяма роля в културния разцвет на бъдещето се очаква да изиграе *новият обективен синтетичен светоглед и новата парадигма на науката.* ”И най-насъщната задача, заставаща сега пред човечеството – пише Е. Ръорих – е именно *синтезът на духовното с материалното...* Новите постижения в науката, новите изследвания и

⁴⁷ Цитат по Н.Ръорих. *Седем велики тайни на Космоса*, с.155; С,1995

намирането законите на психичната енергия ще изискват ново проникване и разбиране на субективния или духовния свят”.⁴⁸

*Спасението и възраждането на света авторите на Живата етика виждат в духовния и културен подход към всички въпроси както на държавата, така и в личния живот. Според тях старите формули са отживели времето си, а новите конструктивни още не се възприемат от много съзнания. “Вие искате да кажете, че съзнанието се развива непрекъснато – пише Е. Ръорих – и в своите постижения то е безпределно? Разбира се, по принцип това е правилно, но в живота често сме свидетели как тук, на земята, съзнанието на личността, стигайки предела, който не може или по-точно не иска или се бои да прескочи, спира своето развитие. И тъй като нищо в действителност не може да остане неподвижно, то тръгва назад. Връщайки се назад, съзнанието може да стигне до такова състояние на разложение, когато зърното на духа, неподхранвано от висши стремежи, умира. Такива хора ние наричаме ходещи мъртъвци. В последно време наблюдаваме много регрес в човешкото съзнание. Оттук са и всички бедствия на нашата планета.”*⁴⁹

При необичайните условия на бъдещето ще стане невъзможно да се върви по старите пътища, а тревогата за съдбата на света изисква търсене на нови, следователно само чрез *обновяване на мисленето* човечеството ще може да достигне нова степен на еволюция. За тази цел то ще трябва да развие чувствителност за *разпознаване пътищата на еволюцията*.

Създателите на Живата етика твърдят, че *Космическият огън* емогъща стихия, проявяваща се във всяко живо същество и изпълваща цялото пространство, основа на живота. Тази идея намира аналог във философията на един от най-интересните древногръцки философи *Хераклит*, който още през VI в пр.н.е. определя огъня като единното начало на всичко в Космоса. Така както ефеският мъдрец разглежда многообразието като резултат на обмяната на огъня с нещата (казано с неговия метафоричен език), аналогичен възглед споделя и Е. Ръорих: „по значение огнената енергия е първична начална енергия, която в комбинация с организирания фокус (или организъм) се превръща в психична

⁴⁸ Рерих Е. *Письма*. В9Т. (18 .06.36г.) 4Т. МЦР.М.1999-2009

⁴⁹ Рерих Е. *Письма*. Т.1, с.327, Минск, 1992

енергия”⁵⁰, уникална по свойства за всеки човек, според нивото на неговото развитие. Най-силни прояви на психична енергия у човека се явяват продуктите на неговото съзнание – мисли, чувства, емоции.

Следователно приближаването на новите фини енергии, наречени в Живата етика *космически огън*, се превръща в условие пред човека да признае в себе си огненото си, космическо начало и да се погрижи за качеството на психичната си енергия. Висшите светове си взаимодействат със земното пространство преди всичко чрез *вътрешния свят* на самия човеки по този начин имат изключително важна роля във формирането на духовно-културното поле на Земята. В този процес истината, доброто и красотата са еволюционните основи в космическото преобразяване на материята и духа. Всичко това има пряко отношение към социалните проблеми на обществото: “Разцветът на страната винаги се твори с космическите въздействия. Колективът на устремените мисли привлича от пространството нужните наслоявания от проявени послания. Образците на великите открития се носят в пространството. Тези, които могат да напрегнат своята психическа енергия в ритъма на космическите енергии, ще приемат в съзнанието си съкровища. Разширяването на съзнанието ще насочи към веригата, която съединява всички творчески сили на космоса”.⁵¹


Културата е решаващият фактор в развитието на човешкото общество и единственият път към спасяване на човешката цивилизация, защото “*истинската еволюция се извършва единствено върху основите на Знанието и Красотата*”⁵² като основи на Културата. Мирът и решаването на най-сложните социални проблеми са възможни само там, където има Култура. На много места Н. Рьорих предупреждава, че ако не се противодейства радикално, е възможно съвременната криза да бъде само пролог към нещо още по-грандиозно. Но за целта “Невежият първо трябва да станецивилизован, след това – образован; вече образован, той става интелигентен; следва изтънчеността и съзнанието на синтеза, което завършва с приемане и разбиране на Културата”.⁵³

⁵⁰ *Беседи с Учителем (Избранные письма Е.Рерих)*. Мир Огненный, 1999, №1.Рига

⁵¹ *Безпределност*&25, Ч.1

⁵² Пак там, с.192

⁵³ Пак там



Концепцията за Нова епоха в културноисторическото развитие на човечеството намира своето потвърждение в проведения рез октомври 2010 г. в гр. Астана *Световен Форум на Духовната Култура*, където близо 1000 делегати от 72 държави обсъждат много проекти като инструментариум за социално-културно осмисляне на протичащите промени на Земята и формиране на нови светогледни принципи и представи за Вселената.

В докладите на представителите на науката и културата се отбелязва, че *живеем в особено време. Все по-ясно става, че старият свят безвъзвратно си отива и на негова смяна идва нова реалност. Откриват се нови перспективи, сменят се парадигмите в разбирането на ставащото, разкрива се съвсем нов хоризонт на съществуване. Настъпващата Нова Епоха според тях настоятелно изисква да бъдат преразгледани много жизнени константи и приети неотложни действия по предотвратяване на надигащите се заплахи в световен план.*⁵⁴

В този смисъл свидетелствайки за настъпването на нов кръг от спиралата на културноисторическата еволюция на човечеството, Живата етика акцентира върху необходимостта от *съзнателен* подход към предстоящите изменения и отдава приоритетно значение на *етичните и духовни* проблеми като най-важното условие за по-нататъшното развитие на човешкото съзнание.

⁵⁴*Всемирный Форум Духовной Культуры*
http://www.astanaforum.kz/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=88

Политическа вирусология: какво се знае, когато нищо не се знае

Крайна неопределеност и икономическа теория

Световната икономика и всяка нейна част е в състояние на типична, но много изострена ситуация на неопределеност.

Тя е изострена, защото причина е болест. Болестта има стопански последици. Тези последици са предизвикани от обстоятелството, че здравето е станало политика, работа на централните власти в дадена юрисдикция. (А донякъде и международна „работа“, макар и чрез *postfactum* включване на организации като СЗО или Комисията на ЕС.) Това обстоятелство е важно, защото от властите се очаква „да направят нещо“, а те също не знаят какво. Но пък имат власт.

Тя е типична, защото икономиката не е просто пари.

Парите са само стока или ресурс, който (обикновено) не се яде, но може да бъде лесно заменен за всяка друга стока и ресурс. Икономиката е и вещен процес на превръщането (или доставянето от едно място на друго) на дадено нещо в нещо друго, което някой, по негови абсолютно субективни и затова непрозрачни причини, търси и иска да плати. Опитайте се да изядете риба, която не е уловена от вас или не ви е доставена и ще стигнете до базовата обществена функция на парите.

Икономиката прави разни неща, които ние намираме, когато ни потрѳбват. Без тях парите нямат особен самостоятелен смисъл.

В този аспект на съвременната икономика най-оптимистичното е, че [идеите се съешават](#) по трудно предвидим начин.

Тази констатация не е нова. През 1945 г. бъдещият Нобелов лауреат Фридрих фон Хайек споделя в една от [най-влиятелните икономически статии](#) на XX век следното:

„Икономическият проблем на обществото следователно не е просто проблем как да се разпределят “дадени” ресурси – ако “дадени” означава дадени на един ум, който преднамерено решава проблемите, поставени от тези дадени нему “данни”.

Това е по-скоро проблем как да се осигури най-добрата употреба на ресурсите, познати на всеки отделен член на обществото, за цели, чиято относителна важност знаят само той и отделните хора като него.

Или, да го кажем накратко, това е проблем за използването на знание, което не е дадено на никого в неговата цялост.“

Изострянето на въпроса с незнанието произтича от факта, че сегашният спад на производството на вещи и доход не е резултат от „рецесия“ (т.е. от понижаване на доходите и инвестициите и ръст на безработицата и фалитите), а на репресия.

Защото причините за спирането на икономиката не са стопански. Те са властови. Ако беше се случил елементарен икономически спад, хората биха взели някакви мерки – за съкратят разходи, да предоговорят доставки и задължения, да потърсят собствени резерви и да преориентират намеренията си.

Сега ви заповядват да спрете и вие спирате. Ако не го направите, ще ви накажат. Стопанските процеси са инерционни. Но сега икономиката или поне шестнадесет отрасли в България бяха изключени като електрически чайник.

От заповедното спиране идва и друг проблем. Той е политически.

Непосредствено виновен е онзи, който издава заповедта – правителството. То създава отрицателните „външни въздействия“, ако се използва икономическият термин. Съответно, за да може (за да бъде избрано) да управлява след време, хората, които съставляват правителството, трябва да обещаят, че ще покрият загубите.

Казано по-иначе, преобладаващият нюанс в разговора за пари в условията на COVID-19 е за това как правителствата ще раздадат „едни пари“, които:

- първо, не са на правителството,
- второ, ги няма и
- трето, следва да произведат преизбиране на хората от самото правителство.

Вероятно е това обещание да има и ефект, свързан с информацията за леталната сила на COVID-19: преразпределението на средства създава за болниците стимул да отчитат повече умирения от този вирус, отколкото по други причини. Просто тогава болниците получават съществена бюджетна подкрепа.

В обещанието има и скрит, затварящ разпределението на средства в рамките на дадената юрисдикция, потенциал. Въпреки опитите политическият процес (включително преразпределението на данъци) да се превърне в международен – и така да съответства на винаги международния характер на стопанството, той винаги е национален. Дори националистически: чужденците обикновено не са бенефициенти, а субсидирането на местни компании затваря до известна степен и стопанството.

Крайният случай на този национален заряд е описан като идеал от Готлиб Фихте в „[Der geschlossene Handelsstaat](#)“ (1802 г.). Той смята този си труд за най-

значителния в творческата си биография. Има различни опити за осъществяването на този идеал. Те водят до монументални човешки – и затова стопански – нещастия.

Икономически репресивното затваряне изначално предполага съкращаване на възможностите за сравнение и преценка на собствените сили на индивида, преимущества и осъществимост на намеренията. Не е задължително политическото затваряне на стопанството да бъде всеобхватно. Способността за преценка страда и при затваряне на местно или отраслово ниво. Но при пандемии затварянето, карантината, засяга множество хора, за които се смята, че могат да бъдат преносители на заразата. Така е поне от 1377 г. насам. Самата дума „карантина“ идва от венецианския диалект на италиятския, от „quarantena“, което означава 40-дневен период на изолация на хора, стоки и добитък, пристигнали в пристанището на Венеция или Рагуза.

150 години след Фихте най-младият лауреат на Нобелова награда по икономика, [Кенет Ароу](#), в „Social Choice and Individual Values“ описва ефектите от затварянето по следния начин:

„Ако изключим възможността за междуличностни сравнения на полезността, тогава единствените начини за преминаване от индивидуални вкусове към обществени предпочитания, които ще са задоволителни и определени за широки кръгове от отделни хора, ще са налагането със сила или диктатурата.“

Това е т.нар. „Теорема на невъзможността“ на Ароу. Според мен тя се потвърждава във всички исторически случаи на изолиране на големи групи хора, било поради протекционизъм на търговската политика, било поради географска отдалеченост, било поради сформирал се начин на упражняване на власт. Всички тези случаи са на ограничена или изключена възможност за „междуличностни сравнения на полезността“.

За малки групи, които нямат логистична пречка да се договорят за решаването на някой общ проблем, теоремата не важи. На това обръща внимание [Гордън Тълок](#) през 1967 г.

Какво се знае от близката история за пандемичната смърт

Засега историческата ретроспекция на тази смърт рисува картина на днешното положение, която е по-скоро оптимистична.

Само [преди 30 годни](#) смъртността¹ от инфекциозни болести (включително предавани от майка на дете) в света е над 33% от всички причини за смърт.

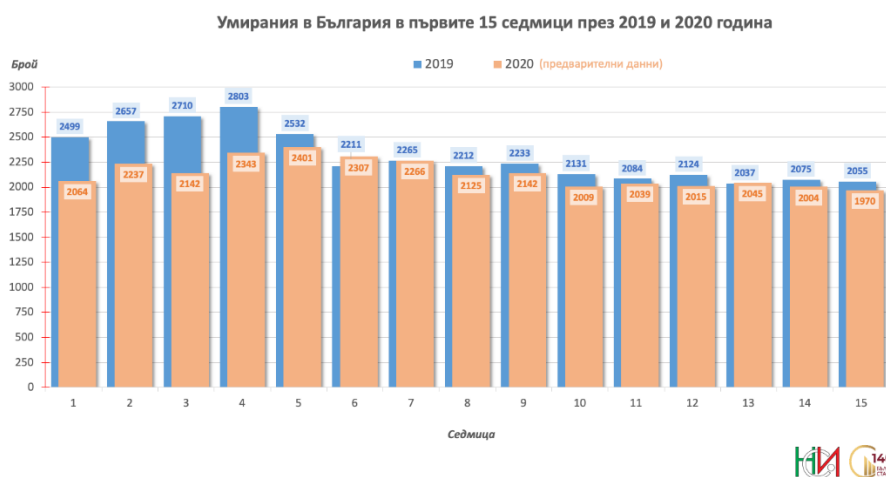
През 2017 техният принос в прекъсването на живота е вече 19%, докато този на неинфекциозните болести е 73% (с увеличаващ се дял от 58% през 1990 г.)

До началото на тази година се очакваше делът на инфекциозните болести още да намалее. Сега е сигурно само, че статистическата класификация ще бъде

променена. Както по всичко изглежда, COVID-19 „отключва“ неинфекциозни причини за смърт, които заразените с вируса носят у себе си.

За България намалението на тази смъртност за тези години е повече от два пъти: от 4.4% през 1990 г. до 1.96% от всички причини през 2017 г. (Смъртността от наранявания е 3.1%, останалото са неинфекциозни болести.)

Предварителната седмична статистика на умираанията (от всички причини) за България пак засега изглежда далеч от основание за паника.



От НСИ предупреждават, че данните са предварителни. Те и са неточни – поради забавено отчитане, неясни епикризи и аутопсии. В същото време умираанията са най-точният възможен показател: хората не могат да бъдат малко мъртви.

Към първата неделя на май т.г. официално обявените смъртни случаи от COVID-19 от началото на пандемията са 72. Това е по-малко от смъртността от различните форми на рак средно на месец за последните пет години: техният брой е 85-90.ⁱⁱ Монополът на само някои болници у нас да лекуват тази зараза вероятно ограничава стимулите да се докладват повече от действителните случаи на смърт от COVID-19.

При това изобщо и в България, и в света смъртността намалява, а средната продължителност на живота се увеличава. В света и населението се увеличава.

Интересно е да се отбележи, че динамиката на продължителността на живота в България и другите бивши комунистически страни демонстрира една емпирична закономерност, която добре се онагледява от [Our World in Data](#):

- продължителността на живота в тях престава да се подобрява съществено в края на 1950-те и началото на 1960-те години;
- положителната тенденция в Западна Европа остава непроменена след края на Втората Световна война;

- В Източна Европа тенденцията към подобрене се появява отново през 1990 г.

Това не означава, че положението отпреди 1989 г. има само отрицателни последици. В сегашната пандемия към средата на април т.г. стана ясно, че смъртността от и заразяванията с COVID-19 в тази част на Европа са значително по-малко и [Западът може да си вземе поука](#). Причините засега не са известни, но медици предполагат, че обяснението е в дългогодишното дисциплинирано ваксиниране, а може би и в многото лекари и болници, които дълго време са работили на непазарна основа. Това се вижда и в статистиката.

Леглата общо (неинтензивно) лечение в болниците в тези страни са навсякъде (с изключение на Естония) повече от средното за ЕС (370 легла на 100 хиляди души) за 2017 г. В Латвия са малко повече от средното, в България са най-много – 620, а в новите страни членки средният брой е над 500 легла на 100 души. Изключение от старите (преди 2004 г.) страни са само Германия и Австрия. Естествено, имат значение и качеството на леглата, и много други фактори, включително предисторията, заболяванията, финансирането на болничната помощ и хоспитализациите преди пандемията.

За България например е ясно, че [към края на 2018 г.](#) хоспитализацията е същата като през 2008 г. (след пикови стойности през 2011-2013 и 2016-2017 г.)

Другите скорошни пандемии

По всичко изглежда и е много некоректно да се твърди, че COVID-19 е най-смъртоносна пандемия в историята на човечеството или дори Европа. Засега, разбира се.

Ето какво се знае със сигурност, превъртайки историческата лента отсега към по-близкото и по-далечното минало.

- Само за последните две десетилетия подозренията за „нова чума“ бяха свързани със SARS (2002 г.), „птичия грип“ (2005 г.), „свинската треска“ (2009 г.) и Ебола (2014 г.). SARS обаче е отнел живота на около хиляда души. А Ебола, за която СЗО предполага, че е „най-тежкият случай на извънредно положение с общественото здраве на нашето съвремие“, заразява 30 хиляди души и причинява смъртта на 11 хиляди.
- Вероятно една от причините за обществено невнимание към COVID-19 е ефектът на Езоповото лъжливо овчарче: прекомерните страхове от тези епидемии попречиха да се разпознае новата пандемия.
- Според базата данни на [ООН за HIV/AIDS](#) през 2019 г. вероятно около 38 милиона души живеят с този вирус. Според най-песимистичните оценки динамиката на новозаразените по години е както следва: 1990 г. – 2,3 млн., 2000 г. – 3,5 млн., 2010 г. – 2,7 млн. и 2018 г. – 2,3 млн. През 2017 г. този вирус е причина за смъртта на малко под 1 милион души. (Тогава смъртта от пътно-транспортни произшествия е 1,24 млн. души). Но за някои страни ¼ от смъртните случаи се дължат именно на HIV/AIDS. Който желае, може да

сравни тези числа с леталния изход от алкохолизъм и наднормено тегло. Общото между HIV/AIDS и COVID-19 е, че заболяването провокира различни причини за смъртност. Страните от „нова“ Европа отново са относително малко засегнати. (По не съвсем изяснени причини не е такъв случаят с Руската федерация и някои страни от бившия СССР.)

- През 1967 г. дребната шарка заразява 15 млн. души и убива 2 млн. от тях.
- През XX век най-смъртоносна пандемия е тази от „испанската треска“ по време на Първата световна война. Уикипедия дава оценка от 60 млн. – с 20 млн. повече от смъртта, причинена от самата война. Българската историография предпочита да величае армията от онова време, но смъртта на фронта от вражески огън е приблизително равна на тази от болести.
- Когато през 1520 г. испанска флотилия тръгва да заселва земите на днешно Мексико, един от завоевателите носи вируса на дребната шарка. За около 60 години 90% от населението на страната пада жертва на този иначе невинен човек, приютен от местни хора, защото е болен. Дори името на този неволен причинител на смърт е известно.

В началото на XIV в. чумата, за която вече е ставало дума тук, се разпространява по Пътя на коприната от централна Азия до бреговете на Тихия и Атлантическия океан. Нейна жертва са между 75 и 200 млн. души, повече от ¼ от населението на Европа и Азия. В Англия умира всеки четвърти човек, във Флоренция (за която ще пиша по-долу) – всеки втори.

Древни политики

13-та глава на книга *Левит* от Стария завет е най-древното указание за действие на властите по повод епидемия. (Тази част от Библията е датирана към периода 538 - 332 пр. н .е.)

В *Левит* напътствията са за обществена организация след митарствата на бягството от Египет. Преплитат се социално-философски теми като благодарността към съдбата (Бога), социалната йерархия, предпазването от болести и осигуряването на хоризонт за стопанско благополучие.

Благодарността се въздава по Пасха или Великден. „Пасха“ според реконструираната от [Иво Братанов](#) (от Русенския Университет) етимология идва от глагол, чието значение на няколко езика е „пропускам“, „преминавам“, „отминавам“ и като отглаголно съществително означава „преминаване“, „избавление“. Немалка част от книгата е посветена на празника на спасението.

„Законът на заразата“ (*Левит* 13, 50) се изпълнява от свещениците, равините (предполага се, че тогава те са предимно от рода на Левитите), които са същевременно и лекари. Той има две фази – преглед и изолация на заразените.

Указанието е да се проверяват дали са заразени всички (и мъже, и жени – при спазване на определена дистанция). Проверката е четирикратна; през определен интервал от време, по ясен списък симптоми; обявяване на болните, за да се пазят от тях и те да пазят другите – информация; прочистване на заразените места по тялото, дрехите и къщите.

Хигиенните инструкции продължават и в следващите глави на книгата, а в 19-та са формулирани като закони на обществено поведение, близки до Десетте заповеди, но по-подробни.

Например важна норма е управниците и гражданите да не клюкарстват, обиждат другите, лъжесвидетелстват, да ги ошетяват и да не ги мразят даже наум, както и указанието обикновените хора да са смели пред лицето на силните на деня (*Левит* 19. 13-18). Който не спазва законите, следва да бъде наказан, а нечистите, включително духом – да бъдат изолирани.

Знанието за болестите в тези заповеди е и далеч, и много близко до съвременното. Езикът им е много различен, сега той е почти неразбираем за неспециалисти и хора, които нямат време и желание да се самообразоват.

Но никъде не е упоменато, че стопанският живот следва да бъде спрял по време на заразата. По-скоро обратното: в гл. 27 е направен опит да се осчетоводи достойното поведение.

Подходящо е тези „стандарти“ да се спазват и днес.

Това се прави частично – само по повод изолацията. И тя обхваща всички – и болни, и здрави, защото няма проверка („тестване“) кой е заразен и кой не. Затова и основното политическо действие бе спирането, изключването на живота и стопанското. Естествено, според указанията на *Левит* 19, и тази политика можеше и може да се приложи с голямо уважение към ближния.

COVID-19, по-специално шокото затваряне на стопанството и търговията, възродиха стихийно и друга традиция, описана в *Левит* (25).

Това е юбилеят, годината на свободата, когато роби и затворници биват освобождавани, дълговете – опрощавани, осъществява се (днес ще кажем суап) на собственост (земя) между равноправни или собствеността се връща на предишни собственици и техните наследници – отново всички стават равноправни, и Божиите милости стават особено явни. Защото Той повелява „да прогласите освобождение из цялата земя на всичките ѝ жители; ... когато ще се върнете, всеки на притежанието си и всеки при семейството си“ (там 25, 10).

Юбилейната година се случва (или планира) веднъж на 49-50 години. Докато трае тя, не се работи. Не по принуда, а поради технически причини – има нови права на собственост.

Както .стана дума, 2020 г. не е юбилей, а репресия.

Библейското освобождаване от задължения, поне като идеал, има за цел засилване на съревнованието и равенството, либерализацията на обществения живот и стопанството. Либерализацията и конкуренцията винаги са от полза за по-малоимотните членове на обществото. Но опрощаването създава перспектива и обосновано предположение, че грешките в деловите отношения, стопанството и преразпределението в крайна сметка подлежат на поправка и снизхождение.

Традицията, описана в Стария завет, вероятно е привнесена. Подобни освобождавания тогава често са се случвали при смяна на династии.

Възможно е обаче в Юдея пример за подражание да е била Атина на Солон.

Той е избран за старейшина на Атина в началото през 594 г. пр. н. е. – от бедните, „защото е честен“, от богатите, „защото е един от тях“ (според Плутарх).ⁱⁱⁱ

Солон отменя Драконовите закони, най-страшният от които (освен смъртното наказание за почти всяка простъпка) е робството заради дългове. Той забранява и робството, и крепостничеството, и ратайството заради дългове, премахва и обезпеченията по кредити във вид на части от човешкото тяло. Осигурено е правото на справедлив съдебен процес за всички, премахнати са аристократични привилегии, търговците получават права да коват закони, представители на всички съсловия стават съдебни заседатели, въведено е тайно гласуване и събирачите на данъци започват да ги избират данъкоплатците. За да се преразпредели богатството, Солон измисля нещо като съвременния прогресивен данък, но той е по-скоро върху оборота на отделното стопанство и е безкрайно нисък от съвременна гледна точка.

И тук замисълът е повече конкуренция и свобода. Над двеста години Атина е най-заможната юрисдикция в света и извор на съвременната цивилизация.

Обществените работи се финансират с „литургия“ – доброволен принос в живота на града. Първото значение на думата „филантроп“ е „този, който опрощава данъци и задължения“. Тази може би най-съвършена данъчна система се разпада вследствие на чумата по времето на Перикъл (450 г. пр.н.е., макар в много отношения тя да бива възстановявана по-късно). Перикъл сам е покосен от чумата. С нея е свързана и загубата на Пелопонеската война от Атина. Политическата последица е упадъкът на демокрацията и монархизирането на Атина от Филип Македонски и неговия син.

Политически и стопански ефекти

Един стар познат от московските класически либерали, Евгений Пескин, има цял лекционен курс за влиянието на епидемиите върху съвременните държавно-политически устройства. Според него „съвременните държави са продукт на чуми и холери, прекарани на тяхна територия през вековете.“ И това не е преувеличение. Уикипедия дава доста [подробен списък](#) на епидемиите. Всеки според историческото си любопитство може да опита всевъзможни реконструкции.

Социалните и политическите въздействия на пандемиите могат да бъдат проследени пак от скорошните пандемии назад към познатото от историята. Случаят с испанската треска възниква задно с глобалните вериги за доставки на храни и муниции за войната, както и от участието на войници от цял свят на европейския театър на военни действия. Един от ефектите е, че те не разбират за какво се бият. Това е началото на края на колониалните държави. По-малко известно е, че вследствие на треската възниква съвременната паспортна система, която през 2020 г. би трябвало да чества 100-годишен юбилей (в небиблейския смисъл на думата).

Конференцията на Обществото на народите по този повод е проведена в Париж през октомври 1920 г. Причините за въвеждане на паспорти са много: одържавяването на икономиките, военновременните ограничения, всеобщата военна повинност, масовото дезертъорство, но не на последно място и болестите, снабдяването на армиите и тила с предпазни средства, включително маски. Паспортите са първоначално въведени през 1914 г. от Германия, Франция и Италия. Замисълът на Конференцията е да се противопостави на тези практики и да „възстанови свободата на придвижване“. (Подобна идея присъства и в Договора от Версай от 1919 г.) Премества се паспортите да бъдат премахнати през 1922 г. Две конференции на Обществото – през 1924 г. в Рим и 1926 г. в Женева обсъждат и призовават това да се случи веднага и да се освободи миграцията, за се възстановят мирът и икономиките на Европа.

Как това стечение на обстоятелства по време на Балканските войни и Първата световна променят политиката и държавното преразпределение в България е добре описано от Пенчо Пенчев в статията му от началото на извънредното положение [„Болести, войни и спекула“](#). Но проблемите продължават и в периода между двете войни, което пък разказва Стефан Дечев в своята също скоршна статия [„Дългият път към личната хигиена“](#).

Черната смърт от 1347-1352 г. заварва Европа пренаселена по разбиранята на тогавашното време. Има много хора, които ратайстват. Земята по правило е собственост на местни „царчета“, чието обществено положение се е формирало преди осем-девет века. Увеличеното население хем го укрепва, хем поддържа ниски доходите на ратаите.

Положението се променя рязко след 1347 г. Бубонната чума е пренесена по Пътя на Коприната от пустинята Гоби в Китай и днешна Монголия през Крим и Южна Русия и за няколко години се [разпространява](#) от корабните плъхове в Константинопол (1347 г.), в Сицилия (Месина), както и в Генуа и Марсилия – в 1347 г., а на територията на България се появява през 1348-1349 г.

[„Триумфът на смъртта“](#) (по името на картина на Петер Брьогер Старши, рисувана след три века по подобен повод) отнема живота на 40% от населението на Европа и променя изцяло обществената структура. Високата смъртност от XIV век води до множество обществено значими следствия, оказали се исторически полезни.

1. Недостигът на работна сила покачва нейната цена. Пандемията е по-смъртоносна в градовете, отколкото в провинцията. В тях тя води до реструктуриране на собствеността (във Флоренция например започва възходът на Медичите), а извън тях – до селски бунтове. (Най-значителните са на територията на днешна Франция, Германия и Англия.)
2. Недостигът на работна сила води до нейното освобождаване. Засилват се потоците бежанци и онова, което днес се нарича „икономическа миграция“, е много полезно за икономиката и търговията.

3. Християнската църква – също голям собственик и работодател – не само се освобождава от собственици (заедно с феоделите), но търси стимули за повече дейности на своя територия – променя и проповядването на вярата, и заниманията (и стопанството) на манастирите.
4. Разлагат се отношенията на зависимост, освобождават се ратаите, вдигат се доходите им (вероятно около два пъти) и се издига общественият статус на жените в семействата и стопанството. Но и немалко от тях са обвинени в сношения с дявола и са преследвани от Инквизицията. Изобщо не е странно, че ловът на вещици се възпроизвежда и по повод COVID-19.
5. Променят се знанието за хигиената, медицината и самата болнична практика. Основните добри практики са привнесени от ислямските страни. Секуларизира се преподаването в университетите и започва дългият исторически процес на Възраждането (чиито първи големи спомоществователи са именно Медичите).
6. Градовете първоначално западат, но се възвръщат в зависимост от отвореността им към търговията, появява се съвременното градоустройство (което по-късно продължава да се нагажда вследствие на други пандемии и осъзнатата необходимост от обществена хигиена).

Други социално-културни последици

Фундаментална културна последица на чумата във Флоренция е *Декамерон* на Джовани Бокачо. За да избяга от чумата, той напуска града и живее недалеч във вила, където през 1353 г. написва стотте разказа. Те дават началото на нов морал, основан на уважение към живота на отделния човек, избора и свободната воля на индивида, и взаимното съгласие в обществените отношения, включително търговията и икономиката. След тази книга разцветът на Възраждането е въпрос на време.

Англия и Лондон са жертва на епидемии през около 20 години, до началото на XVIII век. Една от най-страшните е през 1665 г., когато Исак Нютон, макар и доста слаб студент, трябва да получи бакалавърска титла от колежа Св. Троица в Кеймбридж. Това не се случва. Той е принуден да се самоизолира за две години. През това време, може би от скука, той се отдава на въображение и написва *Principia Mathematica Philosophiae Naturalis*. Няма съмнение, че тази книга е в основата на последвалите светогледна и техническа еволюции. Но тя повлиява и на неговия съвременник Джон Лок. Неговите работи са в основата на съвременната политическа философия и конституционна уредба на по-голямата част от света.

Юстиниановата чума (541-542 г.), отнела живота на около 2/5 от жителите на Константинопол) и пренесена също по Пътя на коприната от Централна Азия през Египет с превозващи зърно кораби, има една неочаквана последица – разпадането на империята. Дори откритата няколко години преди това църква Света София, величаена като „храм на Светата Божествена мъдрост“, не помага много в борбата с пандемията.

Но в стопанската област тази чума повтаря един основен политически похват, известен от предишни императори и епидемии – инфлацията и хиперинфлацията. Съпътствани впрочем и от усъвършенстване на върховенството на правото чрез законите на Юстиниан, които и досега се смятат за един от изворите на съвременното право.

Нещо такова ще се случи и през 2020 г. Но по времето на Юстиниан инфлацията унищожават и „социалната държава“ в нейния Римски вариант. Това е шествековна традиция на хлебни и зехтинови субсидии, раздавани на правоимащите граждани на Рим или Константинопол.

Тази традиция се формира и разширява по време на три предишни чумни епидемии – при императорите Нерон (64 г.), Марк Аврелий (165-180 г.) чиято жертва става той самият,^{iv} и Киприан. В областта на стопанската политика историята се повтаря – инфлация и хиперинфлация. Но епидемията и инфлацията предизвикват и проблем с данъците и частните задължения. Те отново започват да се опрощават.

Политическите и социално-културните ефекти от пандемии в Рим от н.е. са много дълготрайни. Един от тях, поне донякъде последица от чумните епидемии, е голямото текучество на императорски династии, политическата нестабилност в управлението на Древния Рим. Някои императори са с престол на трона от няколко месеца до 3-4 години.

Другият ефект е преследването на християните, започнало при Нерон, но най-ожесточено при следващата пандемия – при Марк Аврелий. Верни на вярата си обаче, християните полагат грижи за болните и техният обществен авторитет израства, обществото започва да ги обича и уважава. Този ефект на авторитета и легитимността на християнската вяра се засилва при Киприановата чума след сто години.

Марк Аврелий е известен с разсъжденията си за дълг, достойнство и стоицизъм. Неговите възжелания са вечно достояние на философското богатство на човечеството, но и плод на нещастно стечение на обстоятелствата. 150-хилядната му армия е приносител и първа жертва на заразата (дошла също от Китай през Египет). Разгръща се небивал недостиг на легионери, на данъци за финансирането им, хората бягат, не желаят да заемат държавни длъжности, свободните селяни престават или да работят, или да продават произведеното, но настояват да получат субсидиите си. Международната търговия е прекъсната, макар и не напълно. Императорът освобождава роби, за да попълни армията и кове монети с намалено съдържание на сребро, за да им плаща. Последицата е, че армията регистрира първите загуби на бойното поле след 200 години на победи и завоевания.

Вместо изводи

Един от не съвсем ясните феномени, съпровождащи сегашната пандемия, е паниката. Той очевидно произтича от общата даденост на човешкия живот – той не само е временен като физическо състояние, но смъртността на човек е почти винаги внезапна. Тази особеност на човешкия живот според философската интерпретация *memento mori*, е извор на моралните норми и на вечността на живота, поне в духовен смисъл.

Паниката по повод COVID-19 е очевидно плод на стрес от внезапността на появяването ѝ. Самата внезапност, неподготвеността и донякъде закъснелите политически реакции се обясняват с относително слабата смъртност при предишните пандемии, споменати по-горе. Те и изобщо успехът на медицината създават усещането, че „всичко е под контрол“.

Но силата на паниката може и да е следствие на стопански феномен, известен като [Кривата на Кузнец](#) в опазването на околната среда: колкото повече забогатяват обществата, толкова повече обръщат внимание на въпроси на околната среда и здравето.

[„Смъртта на крайната бедност“](#), според сполучливото определение на Йохан Норберг, и изобщо напредъкът в създаването на благосъстояние също вероятно са допринесли за страха и може би за смъртността от COVID-19.

¹ OurWorldinData е база данни с широк спектър исторически индикатори, съставена от колеги от Оксфордския университет. Използвам я тук включително защото позволява проверка на историческата статистика по страни според интереса на търсещия.

¹ Броят е цитиран по памет, към момента на последната редакция съответните бази данни на НСИ и ЕВРОСТАТ не бяха достъпни поради технически причини, вероятно – актуализация на информацията.

¹ Най-краткото, но пълно описание на този епизод е от гл. 2 на Daron Acemoglu and James A. Robinson, *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*, New York, Penguin Press, 2019, откъдето и го вземам назаем.

¹ Аврелий почива на 17 март 180 г., по историческо съвпадение след 1840 г. около тази дата в много страни от ЕС се въвежда карантината по повод COVID-19.

Силвия Борисова

Бели ценности за черни дни

Около една естетика на съпротивата, абсурда, сънищата и свободното движение на телата

Извънредното, особеното, новото са такива феномени, причиняващи понякога болезнено отместване на всекидневния порядък. Започва с учудването от реалността на явлението, което набира все по-голяма скорост и завзема една по една почти всички познати ни географски територии по земното кълбо: случва ли се или не се случва нещо извънредно и небивало. Модусът на актуалност е винаги модусът на възможност-или-реалност, вратичка за нахлуване на най-невероятни светове в нашия. Изумлението е първата фаза в нашата онтологична среща с небивалото.

Има фази, числа, преброявания и статистики за всичко под небето и над него – в наглед така абстрактната дейност по математизиране на материята усвояваме света, опознаваме го и открито го прегръщаме. От фазите на смъртта по Жан Зиглер – в гамата от бунта и отрицанието до пълното приемане на неизбежното – до Имре-Кертесовия *Кадиш за нероденото дете*: гневим се, роптаем, ставаме апатични, изолираме се в уютната градина на вътрешното си пространство, тревожим се, успокояваме се, смиряваме се пред неизбежното в тъга по всички онези възможности-форми, които не са видели свят и живот назад във времето.

Но всяка дейност по математизиране – към днешна дата (28 април 2020 г.) има 1387 потвърдени случаи на заразени от коронавируса COVID-19 в България, общо 58 починали, 222 излекувани, 26 засегнати области, над 3 милиона болни от вируса в целия свят в 185 държави – повежда към състоянието на абсурд, към осъзнаването челом на принципната несъизмеримост на актуалния външен свят с


вътрешния. *Kaddisch* (ивр.) е химн за възхвала на Бог, абсурдът оплаква оттеглянето му от нашите изчисления на живота.

Следва състоянието на мобилизация, в което упорстваме, че и сами ще се справим: да си набавим нужната храна, нужните препарати за почистване и с това – нужното спокойствие, че тялото ни ще оцелее като биологична единица, че заплахата от вируса е сведена до минимум, докато навън, по света, се случва немислимото и ледените пързалки се превръщат в морги. Всичко вкъщи е под конец и свети, всички са нахранени и вдълбочени в дистанционното си обучение или работа, наум се реят из личните си космоси, докато „наглас“ са само мирни седнали в креслата си черупки: внесеният наново порядък в извънредно положение свети толкова силно, че заслепява дори най-нищожното подозрение за всецяло пренареждане наново на света.

Така в самоделния подслон за тялото ни: реално-нереален всекидневен свят, обзет от модуса възможност-или-реалност, отрицание, допускане, абсурд, мобилизация, добре смазана през хилядолетията механика за оцеляване на организма– застъпва следващата фаза в срещата с пандемията и ефектите от нея върху съществуването ни. Най-сетне се промъква осъзнаването на социалната изолация, а с нея – и на натрупаната носталгия по живото общуване.

Всичко си има време, време има за всяка работа под небето: време да се родиш и време да умреш; време да садиш и време да скубеш насаденото; време да убиваш и време да лекуваш; време да събаряш и време да съграждаш; време да плачеш и време да се смееш; време да тъгуваш и време да играеш; време да разхвърляш камъни и време да събираш камъни; време да прегръщаш и време да избягваш прегръдки; време да търсиш и време да губиш; време да къташи време да пилееш; време да раздираш и време да съшиваш; време да мълчиш и време да говориш; време да обичаш и време да мразиш; време за война и време за мир (Еклизист 3:1-8).

Време да прегръщаш и време да избягваш прегръдки. Усмирителната риза на четирите стени, все по-захлупващи ни ден след ден независимо колко светло и широко помещение обграждат; усмирителната риза на телата ни, все по-празни черупки, докато мислите, копнежите, носталгията летят и протичат през оптични



влакна, електрически импулси и 3-, 4- и 5G мрежи отвъд забранените областни, национални и географски граници, пътуват необезпокоявани през всички континенти и в своите виртуални разходки из най-грандиозните музеи и градини на света се оглеждат зад ъглите на залите и алеите за други посетители-съмишленици по съзерцателност, докато прораснат в алтернативна невидима мрежа на напирещото чисто човешко общуване, в което е все по-разбираем общият език на думите и делата отвъд разноезичието и разнородността на културите, расите, етносите...

И тук се ражда второто по ред онтологично изумление по време на сегашната пандемия: докато телата ни са подложени на карантина, безплътната част от нас притежава толкова пластичност в свободата си да говори този общ език, да бъде тук и там (*Dasein*), дори навсякъде едновременно – своеобразна суперпозиция, присъща като поведение на самия вирус-виновник за запрещението на свободното движение на телата ни.

Първо заключение от второто изумление: съвременният свръхтехнологичен, свръхкапиталистически, свръхполитизиран и все по-свръхконцептуален свят всъщност се оказва устроен така, че ако само не живеехме... в тела, всичко би било чудесно; дори и свръхконсуматорството е плод на невидимите, безтелесни желания, възжеления, копнежи, слабости, пориви, защото най-често не подбираме парчетата материя заради техните материални качества, а по силата на семиотичната и ценностната обремененост. Удивително е как най-абстрактните професии в околото на пандемията остават на практика най-малко засегнати, тъкмо защото са най-малко зависими от наличието и условностите на материята и от досега с нея. По периферията на пандемията – на отшумяване – всички икономически, политически и социални последици няма да подминат и невидимото в нас: но удивителното е в самата устойчивост и уменията за възкресение на духа и креативността, извора на самопораждане на мисълта.

Второ заключение: щом поведението на невидимата част от нас е така сродно на поведението на разразилия се вирус, то в настоящата ситуация се оказва, че забраната върху свободното движение на телата ни по-скоро е девиация спрямо естествения ход на света. Но, разбира се, пазим телата си и ценността на

биологичния живот, за да пазят те на свой ред живо невидимото в нас, чиято свобода не знае граници. Безпределната свобода в суперпозицията на въображението и душата, мисълта и духа в такива дни и месеци обаче започва да съзнава предела си в избуяване на дивата носталгия по вплетеност в материята: в края на филма *Тя* (2013, реж. Спайк Джоунс) алтернативната социална мрежа на чистите безтелесни съзнания е постигната, постигнат е и неутолимият копнеж чисто абстрактната, математическата плерома на света, абсолютната сума на информацията да се въплъти във всеки квант, във всеки милиметър и по всяко протежение на материята.

Тогавя хората узнаха, че тялото им не е нещо просто...

Душата не е част от тялото, а е част от онова съставно нещо, което те лекуваха, мислейки го за тяло. Имам предвид човека.

(Николай Гочев, *Писма до Егина*)

Трето заключение: ако най-неподатливото на карантина в нас и вирусът, довел до същата тази карантина, имат сродно – не физически, а в чисто онтологичен план – поведение, що се отнася до свободата на движение, в това сродство звучат Шопенхауерови акорди. Радикалната другост е най-нашето, най-сляпо петно. Както отбелязва Рюдигер Сафрански,

рефлектираме, но същевременно сме гърбът на огледалото. (...) По такъв начин веднъж възвеличената трансценденция се трансформира в сляпото петно на съществуването ни, в „тъмнината на преживявания момент“ (Блох). (...) в момента на действие (...) ние сме „неопределени“, преживяваме себе си не като същества, свързани във верига от каузалности, но като началото, сякаш от нищото, на нова верига от каузалности. Във всеки един момент вселената на необходимото съществуване се пропуква.

(Рюдигер Сафрански, *Шопенхауер и дивите години на философията*)

Събитието на свободата като неизменно „безусловно“ начало на каузална верига, препратка към Кант и Русо, се случва тогава, когато дръзнем да виждаме в своята впримченост в тялото не черупката, а трансценденталното дъно на

човешкото съществуване. Но и същевременно не забравяме, че абсолютната чуждост е най-плътната иманенция на телесното, точно както песъчинките по трансценденталното дъно са съставлявали някогашни черупки.

Сънят на разума ражда чудовища (офорт от серията *Los Caprichos/Фантазии*, Франсиско Гоя, 1797–1799)

Надвисналите над обозримото бъдеще облаци със страховити форми на демони, дебнещи хищници, черни ангелски криле и куполи на мрачни запустели градове са офорт на нашите лични фантазии. Светът след утре не е по-малко свят на живота, обичта и вярата, отколкото е бил преди вчера; така както бъдещите ходове в една шахматна игра не са по-малко рационални от настоящите, само защото играчите все още не са стигнали до тях. В паническото математизиране на пандемията с цел усвояване на уроците ѝ и на нейните същност и цел, в умората от необичайната мълчаливост на иначе все забързаното всекидневие с неговите крайни срокове, грижи и вечно разминаващи се несъизмерими вътрешни космоси забравен в уравнението остава човешкият фактор. От уравнението изпускаме човека, „онова съставно нещо“ – заедно с цялата непредсказуемост на нашите реакции, способности за адаптация и пренареждане на съществуващия порядък в името на живота. Сляпата буйстваща и стихийно разразяваща се воля за живот не е по-малко извор на нов живот, отколкото погром на целия ни досегашен свят като представа, в уредеността на който сме позабравили как чисто да обичаме, да вярваме и да се надяваме.

Още в началото на дните на социална изолация реших да си запиша кое е най-поразителното от преображенията във всекидневието, за да не си позволя да го забравя:

– неочакваните срезове на човешкото обичуване – бодлите и остриетата на думите по време на страх, носталгията по етикета на ръкуването, по прегръдките и сръчкванията с лакът;


– преоткриването на реалното физическо пространство vs. виртуалното: простата разходка по улиците е преживяване от най-висок клас подобно на скок с парашут;

–короната на мълчанието, което обгръща всеки извънреден миг от всяко извънредно време: за ситуациите извън реда няма език, докато не започнем да разбираме техния;

– има надежда по време на извънредното, която е по-голяма от страха: отново да забелязваме хората, отново да се вглеждаме в реалния свят, отново да усвояваме урока на мълчанието в своята собствена компания.

Мина месец от тази бележка: думите, носталгията, ценността на реалното пространство за стъпване и тичане нашир и надлъж все повече се изострят. Но и все по-дълъг става нанизът от сънища, в които с цялото ми семейство пътуваме с влак през задръстените полета към морето или се взирам в далечния хоризонт от някой заскрежен планински връх с така кристален въздух, който не исках никога да спирам да вдишвам, или се мъча да нарисувам карта на неголям остров, който разучавам, за да водя там групи с деца и да им припомням как изглеждат цветята и най-различните по вид и размери розетки – защото градът е покрил под тежестта на тоновете цимент и асфалт тези знания. В сънищата отпадат фактуалността и законите на физическото пространство и въплътеността ни в материята. Отново в онази първа седмица на нереалния-реален свят на повсеместна карантина имах в две поредни нощи един и същи сън – как вървя по десния тротоар на зимна снежна и заледена улица, покрай черна орнаментирана ограда от ковано желязо; при завоя надясно виждам златна монета в поотъпкания вече сняг и се навеждам да я взема и в този момент съзнанието ми се изпълва изцяло с мириса на зима. После денем не ме напускаше мисълта – в момента е толкова пролетно по време на карантина: сякаш разхищаваме пролетта. И явно сънищата за зима са, защото зимите сега са демоден в глобалната климатична обстановка. И явно има такива вътрешни точки на съзнанието, градини, психологически състояния, сънища и най-различни компенсаторни механизми в името на баланса и хармонията с външния свят от времената, когато химнът за възхвала на случващото се не е познавал акордите на абсурда.

Така в условията на обедняване на живота на тялото и сетивата жадно се впускаме обратно по следите на изгубения *αἴσθησις* през сънищата, въображението, най-простите човешки разговори, игрите с децата. Появяват се



невъзможни само допреди години нови форми и жанрове в изкуството по силата на творческия порив, съюзил се с търсенето на мостове към другите. Календарното време протича в каданс, понякога дори забравя да протича; за сметка на това, с оттеглянето на скоростния ритъм на всекидневието все повече личат чистото време и пространство в нас, автентичния личен ритъм на живот, автентичната хетеротопия, каквато е домът, бил допреди седмица-две усмирителна риза за страховете ни.

Мислех си: разхищаваме настъпващата пролет, защото толкова много цъфнали дървета ще останат незабелязани от човешко око, фестивалите на лалетата и парадите на цветята вече почти се самоорганизират – флоралните закони тържествуват в отсъствието на нашата власт, толкова много цвят от овошките ще се извали по вятърния полъх и няма да сме част от този танц, толкова много аромати ще се разсеят напусто из въздуха по забранените улици и площади, толкова много птичи песни няма да имат верни слушатели, толкова много хора няма да прегърнем при среща. А само с тази мисъл и това събуждане на сетивата за незримото вече сме спасили пролетта.

Стефан Петров

Пандемията: симптом за два съвременни мита

Радикалните трансформации, които преживяваме в началото на 2020 г., сякаш са превърнали доскоро така добре познатия ни свят в сюрреалистичен диалектически експеримент. Глобалното и локалното, свободата и несвободата, технологичното превъзходство на човека над реалността и неговото безсилие пред експанзията на хтоничните ѝ сили до такава степен се отъждествиха, всяко със своето друго, че неочаквано ни изправиха пред драстична неяснота относно въпроси, които като че ли отдавна бяха намерили своите константни и несъмнени отговори. По този начин на преден план изниква болезнената необходимост да бъдат поставени наново някои фундаментални питання относно отношението ни към нашия жизнен свят и способността ни да го разбираме и преживяваме в модуса на социалното.


Европа, която по дефиниция се счита за оазис на либералния светоглед и свободното движение на хора, стоки и капитали, ненадейно се оказва в една, меко казано, необичайна ситуация. Не просто вътрешните граници между държавите от Европейския съюз са затворени за свободно преминаване, но и пространството в рамките на самите национални държави е силно ограничено за свободно придвижване на хора. В много европейски държави е налице пълна забрана за излизане навън, за посещение на паркове и публични места. И това не е всичко. Тази оцетеност в топографията на ежедневно упражняване на една от най-баналните форми на свободата – тази на придвижването – е съпроводена от дълбоко разтърсване на най-интимните ни „пространства“. На мястото на само преди няколко месеца считаната за очевидност социална свързаност са се настанили страхът и подозрението. Сега повече от всякога другият е радикално чуждият, дори опасният. И тук не става въпрос за традиционните измерения на другостта – чужденецът, емигрантът, потенциалният терорист. Не, тук става въпрос за близкия, партньора, сродника. Не на последно място, на изпитание е подложено и онова най-дълбинно наше измерение – самата ни азовост. Не просто всеки един лик на другостта е носител на потенциална опасност, но самите ние, в

най-интимните си себепреживявания се оказваме някак други за самите себе си, уязвени и разтърсени от страха и принудата. На мястото на вчерашната ни експанзивност днес се е настанила затвореност в себе си, наложена от т. нар. „социална изолация“.

Така описаната ситуация, повтарям, изглежда напълно нереалистична от хоризонта на ежедневното съзнание, така както то беше конституирано само допреди няколко месеца. Около изминалите коледни и новогодишни празници, когато междувременно в публичното пространство започна да се прокрадва сянката на една вирусна дескрипция, вече печално известна с името COVID 19, настоящата ситуация все още изглеждаше като банален сценарий на литературна фикция или холивудска продукция. От онази ситуация тогава, актуалната сега ни се струваше неразбираема, тъкмо затова се считаше за нереалистична, т.е. невъзможна. Когато се появиха първите съобщения, че в Китай цял град е под карантина, това ни се струваше като отстъпление от цивилизоваността. Казвахме си, че в Европа това няма как да се случи.

Това предпоставяне на невъзможност се оказа в сила дори за притежаващите специфичната експертност в областта на заразите и епидемиите. А нали тъкмо експертът, онзи, който притежава знанието, а с него и способността да разбира определени процеси в реалността, е призван по силата на своята експертност да реагира? Не съм наясно колко международни организации притежават експертност в областта на заразните заболявания, но на практика всички просто пропуснаха индикациите, че сме изправени пред глобална заплаха. Така например на 3 февруари, когато епидемията в Китай е вече в ход и град Ухан е под пълна карантина, генералният директор на Световната здравна организация демонстрира ведър песимизъм, декларирайки, че „няма нужда от мерки, които ненужно възпрепятстват международните пътувания и търговията“⁵⁵. Сякаш в поведението на всички отговорни фактори, институции, администрации, а и в съзнанието на обикновения човек се подразбираще едно спокойствие, че всичко е наред, всичко е под контрол.

⁵⁵ <https://www.reuters.com/article/us-china-health-who/who-chief-says-widespread-travel-bans-not-needed-to-beat-china-virus-idUSKBN1ZX1H3>



В разгара на превърналата се от локална в глобална епидемия нещата изглеждат по съвсем различен начин. От масовото екскурзионно честване на свободата да се придвижваш, бизнесът, който не познава граници и евтините самолетни полети се стигна до призива „Останете си вкъщи“, актуален вариант на „Моят дом е моята крепост“.

Във всичко това се натрапва парадоксалност, която изисква своето проумяване. По силата на какви обстоятелства една наглед невъзможна хипотеза се превърна в действително положение на нещата? Дали става въпрос просто за случайно недоразумение или можем да открием по-дълбоки основания за несъстоятелността, в която се озовахме по отношение на жизнения си свят?

Изходната ми интуиция е, че пандемията може да се разглежда като конкретен симптом за наличието на определен дефицит в способността ни да разбираме различните параметри, които конституират реалността и да реагираме адекватно на глобални предизвикателства, които имат потенциала да я реконституират.

С други думи, идеята ми не е да се запитам как или дали ще оцелеят определени нагласи за това как стоят нещата в света след едно подобно предизвикателство, а да изследвам дали абсолютизирането на самите тези нагласи не доведоха до своето собствено актуално, временно или по-дълготрайно заскобяване.

Ще положа размислите си в контекста на няколко базови предпоставки, които ще бъдат представени само като тези, без съответната аргументация, иначе текстът би се разраснал значително и би променил своя фокус.

На първо място, субектът в своето актуално екзистирание се намира в непрекъснати динамични отношения с реалността, дадена като негов жизнен свят.

Второ, в отношенията си със своя жизнен свят той изхожда от определени, съзнавани или не, концептуални положения за това какво представлява реалността и какво е собственото му място в контекста на нейните ситуативни определености. Те ни казват как стоят нещата. Тези концептуални положения се отнасят до начина, по който реалността ни се явява именно като жизнен свят. Те

имат интерпретативен характер, т.е. представляват интерпретации на действителността. Характерно за тези интерпретации е, че в тях действителността е дадена по определен начин, в контекста на определен хоризонт. Този хоризонт е зададен от конкретната форма на конкретната разбираща субектност. Концептуалните интерпретации са място на срещата на хоризонта и самата реалност. Резултатът от тази среща е диалектичната картина на интерпретацията.

Трето, концептуалните интерпретации на реалността, от своя страна, са основа, върху която се осъществява смислополагането на разбиращата субектност.

Четвърто, доколкото реалността винаги присъства в интерпретативните ни отнасяния към нея, тя винаги разкрива самата себе си в някакъв своеобразен отговор. С други думи, интерпретациите могат да бъдат адекватни или неадекватни.

Ако се върнем в изходната точка на нашето изследване, да бъде мислена една ситуативна определеност на действителността като невъзможна, а след това тя да се окаже действителна, е индикация за определен дефицит в изходната интерпретация. Основният въпрос за нас е в какво се състои този дефицит?

Едната възможност е самата реалност да е била закрыта за каквото и да е разбиране. Ако се обърнем към конкретния случай – разгръщането на пандемията, ще видим, че случаят не е такъв. Заплахата очевидно е била налице, още в момента, в който от СЗО ни уверяват, че всичко е наред, че всичко е под контрол и не се налагат никакви допълнителни мерки. Следователно проблемът пред разбирането не се състои в закрытостта на самата реалност към разбиране, а се дължи на грешка в смислополагащите концептуални структури на разбиращите субекти. Налице са били определени нагласи, които са „закрили“ иначе нескритата заплаха. Това ще рече, че е налице определен проблем в доктрините, чрез които интерпретираме отношенията си със средата, в която живеем, със собствения си жизнен свят. Предположението ми е, че проблемът се състои в митологичния характер на тези доктрини.

Разбира се, използвайки опозицията митологично-рационално, нямам предвид автентичните форми на митологично мислене. Митът и логосът разглеждам в пределно общ смисъл, а именно като архетипни структури на съзнанието, чрез които то формулира разбирането си за реалността, а оттук и стратегиите си за отнасяне към нея. Когато става въпрос за митологичната структура на съзнанието, имам предвид начина на функциониране на определена система от пред-разсъдъчни истини, които не се поставят под съмнение и водят до ритуалното си себепотвърждаване. За тази форма на разбирането няма разлика между очевидност и привидност, отнесеността на човека към света има нерелексивен характер⁵⁶. Митологичното съзнание е еднопластово, хомогенно съзнание, което не може да прави разлика между реалността и собствените си интерпретации за нея. Напротив, рационалното съзнание е винаги хетерогенно, т.е. има способността да удържа интерпретативния характер на отнасянето си към действителността⁵⁷.

С други думи, разграничението между митологично и рационално мислене се изразява в това, доколко една доктрина има в себе си способността да премисля и ако е необходимо – да преосмисля самата себе си и границите на своята валидност. Това, разбира се, са архетипи, които нямат абсолютен характер. Която и да е рационално обоснована доктрина винаги се намира под заплахата да се превърне в митологична структура. Изходната ми интуиция по отношение на актуално действащата глобална доктрина на смислополагане е, че случаят е тъкмо такъв. Въпреки че имаме самочувствието да мислим себе си като рационални същества, в много случаи се оказва, че типът отнесеност към жизнения ни свят има по-скоро митологичен, отколкото рационален характер.

За да разберем кои са конкретните митологични нагласи, стоящи в основата на доминиращата интерпретация в началото на пандемията, ще се спра отново на думите на експерта. Правя го основно защото, пак подчертавам, те носят знаков характер. По дефиниция експертизата би следвало да се откроява от ежедневно мислене с остротата на „вглеждането“ в реалното и следователно би трябвало да е

⁵⁶Вж.: Попов, З., Аполодоровата библиотека и проблемът за мита, 19 с., в Аполодор, Митологическа библиотека, София, 1992 г., с. 5-26

⁵⁷ Вж.: пак там, 23 с.

лишена от неговата инертност. Очевидно обаче тук е налице някакво много дълбоко и консервативно пред-положение и пред-разположение, което поставя научната интерпретация в контекста на същия хоризонт, в който се осъществява и ежедневно мислене.

И така, „няма нужда – казва генералният директор на СЗО – от мерки, които ненужно възпрепятстват международните пътувания и търговията“. С други думи, нищо не ни изправя пред необходимостта да премислим статуквото на ежедневието си, въпреки че някакъв процес е вече в ход. Нека се вгледаме в това „няма нужда“, може би съдбоносно за мнозина, за да стигнем до основните компоненти на концептуалната нагласа, която инициира конкретното смислополагане в контекста на реалността. Не е необходимо, се казва тук, *нищо* не ни заставя да преосмислим присъствието си в собствения ни жизнен свят, въпреки че нещо всъщност се случва там някъде. Не че няма нищо в смисъл на „отсъства каквото и да било“, но нищо не е това, което така или иначе се случва. То не е способно, няма силата да ни наложи някакво ограничение, защото няма нищо, което може да се изправи пред нашата свобода да присъстваме тук или там, където и да е. Значи свободата е *всичко*, което следва да бъде разчетено и зачетено в перспективата на конкретния случай, обуславящ актуалността на жизнения ни свят. И ето ги пред нас двата гранични параметъра на концептуалната нагласа, която следва да дефинира смислополаганията на екзистирация – *всичкото* и *нищото*.

Разстилането на тази дименсия от *нищото* до *всичкото* много напомня описанието на човешката ситуация при Паскал, тази положеност на човешкото пред двете бездни – на *нищожното* и *безкрайното*⁵⁸. Приликата обаче, разбира се, е твърде илюзорна. При Паскал става въпрос именно за *положеностна* сред векторите на *нищото* и *безкрая*. Положеността-насред предполага референция, предел, с който положеното насред се съ-образява. Тук *всичкото* и *нищото* са гранични характеристики на самата реалност, които непременно трябва да бъдат мислени заедно. Само в контекста на тази заедност те имат смисъл и на

⁵⁸Паскал, Б., Мисли, София, 1978 г., 71 с.

компоненти от интерпретацията ни за нашата отнесеност към реалността: „човек е средина между всичкото и нищото“⁵⁹.

Самият човек не е безкраен, той не притежава безкрайността⁶⁰. Без Бог човекът е захвърлен в безкрая, изгубен и ужасен. Така всичкото и нищото конституират своеобразна рамка, която дава мярата на екзистирането ни. То е белязано от величието, но и от окаяността. Затова мярата на човешкото се преживява по-скоро в смирението, отколкото в самонадеяността⁶¹. Взорът на човека е изпълнен с трепет и пред двете зейнали пред него бездни – на нищото и на безкрая.

Съвсем инак стоят нещата, ако си кажем „въпреки че *нещо* се случва, то *нищо* не е“. Опозицията „всичко-нищо“ тук има основания, съвсем различни от преживяването за положеност-насред. Според тази концептуална нагласа ние не сме положени наред всичкото и нищото, а тъкмо напротив, тук става въпрос за отричане на всяка положеност, опитваща се да ни се натрапи. Вместо това в ход е радикално себепологане, свободата е *всичко*, което е налице. „Човек е мяра за всички неща, за онези, които са, че са, за онези, които не са, че не са“.

На мястото на „съ-образеността с“ се оказва, че реалността е изтласкана, отхвърлена, аксиоматично лишена от способност да ни локализира, да ни задържи по силата на някаква разгръщаща се в самата нея процесуалност. Лишила се от референциална отправна точка за собствената си мяра, субектността, абсолютизирайки свободата, превръща самата себе си в референциална отправна точка: „Щом няма Бог – разсъждава Кирилов от „Бесове“ на Достоевски – значи аз съм бог.“⁶² Субектът и неговото свободно раз-простиране в реалността са *всичко*, което има значение.

Абсолютизирала сама себе си, субектността губи перспективата на собствената си нищожност спрямо безкрая, губи съзнанието за нещо, което го превъзхожда. Естествен резултат от това е една доктрина за доминацията и над

⁵⁹Пак там

⁶⁰Асенов, С., Размишление за фрагментарността у Блез Паскал, с. 19-23, в: Асенов, С., Хронотоп и тяло, София, 2016 г., с. 11-37

⁶¹Паскал, Б., Мисли, София, 1978 г., 71 с.

⁶²Достоевски, Ф. М., Бесове, София, 2014 г.

реалността чрез свободата и технологията. Така разбираната свобода е експанзивният модус на субектността, която се разгръща, обсебвайки реалността, до степен на нейната пределна социализация. Пластовете на социокултурното и на реалното са отъждествени до неразличимост, при което самата реалност е лишена от собствена идентичност. А онова, което е лишено от идентичност, е лишено от определеност, т.е. сведено до нищожност. *Нищо* не налага да ограничим свободата си, дори когато има *нещо* гнило там някъде.

Излиза, че жизненият ни свят е просто поле на нашето динамично присъствие в него, декор за начините ни да го обитаваме. Той е едно изцяло овладяно пространство, доминирано от нашето присъствие, фон за самото това присъствие, дори само ресурс за собственото ни себеосъществяване. „Навсякъде всичко трябва да бъде в готовност, да бъде непрекъснато под ръка...да е налице за по-нататъшно разпореждане“⁶³. По този начин тоталитаризираната свобода се реализира в технологично отнасяне към действителността, което се основава на нагласата за тотално надмощие на човешката субектност над действителността, свързано с ненакърнимото право на свободно движение на хора, стоки и капитали. Ако за митологичното, в автентичния смисъл на думата, съзнание жизненият свят е място на срещата със сакралното, то за секуларизираното съзнание той е поле за собственото му себеосъществяване, в което се състои и неговият мит за самото себе си.

Именно доктрината за превъзходството и ненакърнимостта на свободата намери своето „друго“ в страха и отдръпването в себе си. Самото социално сякаш се оттегли от пространствените измерения на действителността и се виртуализира.

Парадоксално е, че причината за всичко това има наистина нищожен характер, погледната откъм материалните ѝ измерения. Вирусът е нещо измеримо в микрони, недостъпно за невъоръжено око. Той се разкрива единствено в начина, по който въз-действа. А въздействието му не се свежда само до органичното. С въздействието си той, или по-право то, нищожното, превзема цялата ни

⁶³Heidegger, M., The Question Concerning Technology, 17 p., in: Heidegger, M., The Question Concerning Technology and Other Essays, p. 3-36, London, 1977

екзистенция, потапя я в страха. „Страхът открива нищото“⁶⁴, показвайки ни по този начин, че „в битието на съществуващото тлее нищеенето на нищото“⁶⁵. Първоначалното „нищо не налага вземането на мерки“ се превърна в необходимост да сменим, дори да обърнем перспективата, т.е. хоризонта на концептуалните си интерпретации на реалността и на смислополаганията. Погледът от високо, от самолета, от хоризонта на технологичното извисяване-над, виждането като-на-длан от привилегированата гледна точка по вертикала се смени от хоризонта на погледа от балкона, на редоположеността. Дори „от дън душа“ човек отново обърна поглед към Бог⁶⁶. Дали по този начин човешкото не се завръща отново към мярата на собствената си крайност, положена насред векторите на нищото и безкрая?

Ако е така, то излиза, че нищото в своето нищеене ни връща към целостта на съществуващото⁶⁷, която, изглежда, сме изгубили или погубили в доктриналната зашеметеност от собствената си мощ, разобличавайки и свързаните с нея ритуални форми на отнасянията ни към реалността.

Това ще рече, че пандемията има типичните характеристики на гранична ситуация, чийто смисъл се състои в това да ни събуди от догматичната дрямка, в която ни е въвел митът за могъществото и безграничната свобода, призовава ни да премислим интерпретациите си за жизнения свят. Да осъзнаем собствените си граници, а това означава нито повече, нито по-малко да удържаме плана на рационалното. В противен случай сме изправени пред заплахата да продължаваме да закриваме определени фрагменти от реалността за нашето разбиране и да изпадаме в несъстоятелност.

Библиография:


1. Асенов, С., Размишление за фрагментарността у Блез Паскал, в: Асенов, С., Хронотоп и тяло, С., 2016, с. 11-37
2. Достоевски, Ф. М., Бесове, С., 2014
3. Паскал, Б., Мисли, С., 1978

⁶⁴Хайдегер, М., Що е метафизика, 19 с., в: Хайдегер, М., Същности, 11-29, С., 1993 г.

⁶⁵Пак там, с. 22

⁶⁶Вж.: Пс. 129:1

⁶⁷Хайдегер, М., Що е метафизика, 22 с., в: Хайдегер, М., Същности, 11-29, С., 1993 г.

- 
4. Попов, З., Аполодоровата библиотека и проблемът за мита, в: Аполодор, Митологическа библиотека, С., 1992, с. 5-26
 5. Хайдегер, М., Що е метафизика, в: Хайдегер, М., Същности, 11-29, С., 1993
 6. Heidegger, M., The Question Concerning Technology, 17 p., in: Heidegger, M., The Question Concerning Technology and Other Essays, p. 3-36, London, 1977

XXXII НАЦИОНАЛНА ОЛИМПИАДА ПО ФИЛОСОФИЯ 2020

ТЕМИ:

1. „Може ли да има етика, ако освен мен няма никакво живо същество?“

Лудвиг Витгенщайн, Дневници

2. "Красотата не е привидност, не е булото на нещо друго. Самата тя не е явление, а същност, но, разбира се, същност, която сама по себе си остава субстанциална само когато е забулена"

Валтер Бенямин Гьотевият роман 'Родства по избор'

3. „Самосъзнанието не е нищо друго, освен съзнанието за собствените граници.“

Унамуно, Трагичното чувство за живота у хората и у народите

4. „Ако науката се цени заради постиженията си, тогава митът трябва да бъде ценен стотици пъти повече, защото неговите постижения са несравнимо по-големи: създателите на мита са поставили началото на културата, докато учените само я променят, при това не винаги за добро.“

Паул Файерабенд, Три диалога за познанието



Любомира Димитрова – 1-во място, златен медал



Димитър Иванов – 2-ро място, сребърен медал



Александра Савова – 3-то място, бронзов медал

КРАЙНО КЛАСИРАНЕ НА XXXII ОЛИМПИАДА ПО ФИЛОСОФИЯ

№ по ред	име, презиме, фамилия	град, училище, клас	учител	общ брой точки
1	Любомира Петкова Димитрова	Свищов, СУ "Николай Катранов", XII кл	Виолета Маринова	531.5
2	Димитър Николаев Иванов	Варна, МГ "Петър Берон", XI кл.	Палмира Дачева	525
3	Александра Орлинова Савова	Варна, МГ "Петър Берон", X кл.	Палмира Дачева	521
4	Катерина Росенова Василева	Благоевград, ПМГ "Акад. С. Корололов", XII кл.	Павлин Славов	512.5
5	Мария Емилова Чорбаджийска	Благоевград ЕГ "Акад. Л. Стоянов", XI кл.	Миглена Иванова	510
6	Йоанна Красимирова Кръстева	Ямбол, ПМГ "Атанас Радев", XII кл.	Юлия Стефанова	505
7	Тихомир Тихомиров Тодоров	Варна, МГ "Петър Берон", XII кл.	Палмира Дачева	504
8	Димитър Николов Николов	Варна, МГ "Петър Берон", XI кл.	Палмира Дачева	501
9	Нели Иванова Димитрова	Благоевград, ЕГ "Акад. Л. Стоянов", XI кл.	Миглена Иванова	495
10	Кремена Русева Ангелова	Ямбол, ПГ "Васил Левски", XI кл.	Дафина Попова	493.5
11	Йоана Стоянова Колева	Сливен, ПГПЗЕ "Захари", XI кл.	Маргарита Маркова	492.5
12	Самуил Ростиславов Радилов	Добрич, СУ "Св. св. Кирил и Методий", XII кл.	Бонка Господинова	485.5
13	Ралица Кирилова Радева	София, НПМГ, XII кл.	Красимира Иванова	480.5
14	Валентина Георгиева Димитрова	София, 18 СУ "У. Гладстон", XII кл.	Петя Пенева	475.5
15- 16	Мая Петрова Панова	София, СМГ, XI кл.	Надежда Германова	472
15- 16	Божидара Евтимова Димитрова	София, 91 НЕГ, XI кл.	Галина Иванова	472

17	Клементина Добрева Праматарова	Бургас, ППМГ "Никола Обрешков", XI кл.	Дарина Илиева	469.5
18	Александра Любомирова Николова	София, 91 НЕГ, X кл.	Галина Иванова	468.5
19	Беркант Ананиев Исаев	София, НГДЕК, XII кл.	Людмил Петров	467.5
20	Майкъл Атанасов Илиев	София, НПМГ, XI кл.	Гергана Драгиева	465.5
21	Ивелина АтанасоваАтанасова	София, 91 НЕГ, XI кл.	Малина Гинчева	459.5
22	Красимир Орлинов Маринов	София, НПМГ, XII кл.	Красимира Иванова	458
23- 24	Бояна Боянова Христова	Бургас, ППМГ " Никола Обрешков", XI кл.	Пеню Костадинов	456
23- 24	Божена Георгиева Върбанова	София, Първа АЕГ, XI кл.	Мариана Данчева	456
25- 26	Никол Панайотова Савова	София, СМГ, IX кл.	Кирил Мартинов	449
25- 26	Кристиян Николаев Кюркчиев	София, СМГ, XI кл.	Надежда Германова	449
27	Ренета Иванова Николова	Севлиево, СУ "Васил Левски", X кл.	Маргарита Николова	448
28	Добринна Христова Енева	София, СМГ, XII кл.	Надежда Германова	444
29	Ема Димитрова Христова	София, ПЧМГ, X кл.	Сийка Рангелова	443
30	Есма Ердинч Кушку	Хасково, ЕГ " Асен Златаров"	Иван Матеев	442
31	Артур Давидович Каркусати	София, 133 СУ, XII кл.	Мадлен Ангелова	441
32- 33	Игнес Михаилова Симеонова	София, СМГ, XII кл.	Надежда Германова	439.5
32- 33	Алекс Миленова Петкова	София, 157 ГИЧЕ "Сесар Вайехо", X кл.	Георги Гергов	439.5
34	Йоана Йорданова Йорданова	Габрово, НАГ, XI кл.	Наталия Радева	436
35	Александра Александрова Доганджийска	София, Първа АЕГ, XI кл.	Мариана Данчева	432.5
36	Ния Здравкова Георгиева	София, 18 СУ "У. Гладстон" ,XII кл.	Петя Пенева	431
37	Теодора Иванова Кушева	София, Първа АЕГ, XI кл.	Мариана Данчева	430.5


38-39	Моника Михайлова Димова	Пловдив, ЕГ "Пловдив", XII кл.	Венета Налбантова	430
38-39	Ана- Мария Антонова Антонова	Габрово, НАГ, X кл.	Младен Александров	430
40	Анна Милкова Айлова	Пловдив , ХГ "Св. св. Кирил и Методий" 12 кл.	Недялка Тошева	429.5
41	Вяра Бориславова Стойнова	Ловеч, ПЕГ "Екзарх Йосиф Първи", XII кл.	Цонка Накова	421.5
42	Динко Димитров Димитров	Ямбол, ПГ "Васил Левски", XI кл.	Дафина Попова	420.5
43	Ния Бориславова Петлешкова	София, НПМГ, VIII кл.	Михаела Шанова	393
44	Даяна Любомирова Каракоева	Казанлък, ППМГ "Никола Обрешков, XII кл.	Светлана Бюйлекова	373.5
45	Драгомир Евгениев Марковски	Видин, ППМГ " Екзарх Антим I" , XII кл.	Марчела Маркова	317

Любомира Димитрова

„Красотата не е привидност, не е булото на нещо друго. Самата тя не е явление, а същност, но, разбира се, същност, която сама по себе си остава субстанциална, само когато е забулена.“ (Валтер Бенямин, *Гьотевият роман „Родства по избор“*)

Във всички периоди на историческото развитие на науката философия като неин основен дял присъства естетиката. Този факт от своя страна обуславя несекващия интерес и произтичащото от него регулярно обновление на заеманите позиции по отношение на главния въпрос и обект на изследване в областта на естетиката, а именно проблемът за определяне същността на красотата и „красивото“.

За целите на настоящата разработка на първо място следва да се извлече основната идея (есенцията) на предложения фрагмент. Подходящо в случая е преобразуването му, чисто синтактично, в духа на Кантовата философска система, главно в отношението на последната към въпроса за познанието и неговото овъзможностяване. „Красотата не е привидност, не е булото на нещо друго“, следователно красотата подлежи на определяне не като феномен, а като „нещо само по себе си“ (в допълнение: „Самата тя НЕ е явление, а същност...“). Бенямен продължава: „...същност, която сама по себе си остава субстанциална, само когато е забулена“, тоест красотата като всяко „нещо само по себе си“ ние (хората, субектите) не можем да познаем никога напълно, а единствено в рамките на нейните проявления. Тези проявления човекът определя като „красиви“; те са материални, принадлежат на нашия свят и посредством постановяването им като „красиви“ човекът „вмества“ идеята за красота в света (своя свят). Иначе непознаваема, той (субектът) я материализира, променя я чрез своя набор от мисловни инструменти и именно така тя (красотата) става – и „остава“ (Бенямин) – субстанциална. В обратен ред, това е възможно единствено чрез „забулването“ ѝ, като ролята на „було“ изпълняват всъщност проявленията на красивото.



Направените пояснения в същността си очертават основните идейни линии на Кантовата естетика. Тя е дуалистична, доколкото нейните възгледи са частично, но не напълно сенсуалистки. За Кант красиво е това, което кара разумният човек да изпитва наслада, без тя да е продукт на изпълнението на предварително поставена цел. „Красивото“ възприемаме чрез сетивата, но тук философът прави важно допълнение, с което се разграничава от крайния сенсуализъм, тъй като в противен случай „красивото“ би било приравнено към (просто) „приятното“. Допълнението се корени в постулирането на съвременно протичащ мисловен процес, тоест осмисляне на сетивното възприятие за „красиво“, водещо до окончателното му определяне като такова.

По този начин Кантовата естетика се свързва с познавателния елемент в неговата цялостна философия, в частност с поддържаното от Кант разделение между формите на разсъдъка и разума. Трансцендентално е това познание, което предхожда опита не по време, а по основание, правейки самия опит възможен. Така построеното общо определение следва да бъде приложено и по отношение на конкретния въпрос „Как познаваме красивото?“. Човекът (субектът) има априорно понятие за красивото, чрез което именно конституира представата си за красивия обект по принцип. В този етап от разсъдението се проявява споменатото участие на разума в цялостния процес чрез неговата (на разума) подчертано регулативна функция. Същевременно обаче обектът на познание, подлежащ в случая на оценяване като красив, се конструира (изпълва със съдържание) в хода на възприемането му. Това възприемане от своя страна се осъществява посредством сетивата, като така проличава и разгледаното „доближаване“ до идеите на сенсуализма.

Критиката към Кантовите възгледи в областта на естетиката се осъществява по две основни направления. От една страна се отчита фактът, че донякъде философът сам си противоречи, издигайки в частност поезията като висше изкуство поради нейната най-голяма близост с „идеала“. Проблематична в случая е самата употреба на понятието „идеал“, тъй като то е в разрез с централната идея на Кант за насладата от изкуството като неизхождаща от друга поставена цел, каквато в същността си би било преследването на какъвто и да е „идеал“. Тясно свързано с това „обвинение“ е и мнението, че Кант отделя

изключително внимание на въпроса за това кое Е красиво, но не и за това кое НЕ е красиво. Последното може чисто лингвистично да бъде опровергано чрез възприемането на подход, обратен на екзистенциалисткия, според който човекът, внасяйки чрез присъствието си небитието, очертава чрез „нищото“ границите на битието. В случая можем да приемем, че давайки определение за „красиво“ („нещото“), по обратния ред немският философ очертава границите на „не-красивото“ („нищото“ по отношение на красотата).

С много по-голямо значение е другата линия в оценката на Кантовата естетика, засягаща нейния дуализъм. Според Хегел разделяйки формата от същността (частен случай на по-общото непрепоръчително разделение тяло-душа) „обезобразяваме красивото“. Опитът да се преодолее този проблематичен дуализъм стои именно в основата на възникналото в началото на ХХ в. под влияние на Едуард Хусерл направление на феноменологичната естетика.

Феноменологичната естетика се появява хронологично доста след периода, в който Кант разработва своите теории в същата област, а и в областта на философията изобщо. Въпреки това не липсват допирни точки между двете разделени във времето идейни линии. Засегнатият от Валтер Бенямин въпрос за „забулеността“ на красотата, коментиран вече в рамките на Кантовия трансцендентален идеализъм, има пряко отношение и към двете основополагащи за феноменологичната естетика понятия, а именно „интенционалност“ и „естетически обект“.

Интенционалност наричаме връзката между предмета (обекта) на познанието и т. нар. актове на съзнанието (извършвани от субекта на познание, т. е. що се отнася до изкуството – от зрителя). Естетическият обект е по същество интенционален обект, но в сферата на изкуството. Той бива конструиран в процеса на възприемане на творбата от зрителя. В резултат на така протичащото му изпълване със съдържание естетическият обект остава да съществува (разбира се, не физически) независимо от съзнанието, но и от реалния обект. Именно това виждане за творбата като „код“ – от цветове, фигури, звуци, послания – съзнателно изграден от автора и трансформиран впоследствие от насложената върху му

нагласа на възприемащия, дава основание на М. Бензе да определи естетическия обект (и изкуството) като „съ-реалност, която се създава заедно със зрителя“.


Така чрез отделянето на естетическия обект като независимо цяло, ко-продукт на корелацията със съзнанието съответно на творещата и възприемащата страна, на практика се цели успешното преодоляване на дуализма в изкуството, което е и основна „сцена“ на дебата за същността на красивото. Така представеното самостоятелно съществуване се родее в по-общ план включително и с виждането за човешката екзистенция като „съ-битие“, „битие-за-себе-си“, развиващо се независимо („екс“ – отвън, извън). На тази основа се гради и широкото приемане на постановките на феноменологичната естетика от философите екзистенциалисти, тъй като тя отделя много по-голямо значение на ролята на човека във възприемането на „красивото“, т. е. познаването и определянето му като такова.

От друга страна, парадоксално, като едно от „слабите места“ на феноменологичната естетика се издига диаметрално противоположното твърдение, че тя не само не засилва, но и намалява значимостта на човешкия елемент. Поддръжниците на тази теза разглеждат „нагласата“, с която зрителят подхожда към и впоследствие наслажда в съзнанието си върху конкретната творба, като продукт от развитието на субекта в контекста на по-глобална култура, тоест че в действителност в изграждането на естетическия обект участва не толкова индивидът, колкото социумът, действащ в лицето на един от своите членове. Тази позиция обаче би накърнила единствено безпроблемното приобщаване на феноменологичната естетика към лоното на екзистенциализма. В по-общ план, обратно, това се явява аргумент в подкрепа на идеята, че дори по отношение на красотата съществува някакъв (частичен) универсализъм – стъпка напред към преодоляване на проблема за субективността на идеята за „красивото“. Допълнителна обосновка за издигане на такова твърдение откриваме отново във философията на Кант. В Кантовата етика човекът се разглежда като представител на Разума изобщо, а не само на човешкия, ограничен в човешките реалии разум. Следователно „красивото“ като възприемано от човека не може никога да бъде напълно субективно; в идеята за красотата изначално е заложена универсалност, която именно остава непознаваема – „забулена“, защото е определяща

характеристика на красотата като „нещо само по себе си“. (И отново, красотата (о)става субстанциална в конкретните проявления на красивото, които субектът – частично субективно – определя като такива, т. е. като „красиви“.)

В подкрепа пък на тезата за субективизма (установено частичен) си заслужава да отнесем въпроса и към философията на Ницше. „Истината е субективна, човешка“, твърди философът (и в тази връзка проличава наклоността на възгледите му по-скоро към тези на Киркегор, а не на Хегел). Същевременно обаче Ницше не е в никой случай краен ирационалист. Противник на академизма, той отрича единствено „застиналия“ разум, доколкото последният е пречка за живота (обобщено и от Исак Паси в предговора към „Тъй рече Заратустра“). По отношение на изкуството се наблюдава точно обратната ситуация – употребявайки своите възможности за оценка на красивото, разумът усилва живота, тъй като този акт на възприемане води до извличане на наслада от красивото (Кант). Във философията на Ницше животът е страдание, защото изхождайки от централната в теорията за свръхчовека триада оценяване-искане-творчество, не всяко желание може да бъде удовлетворено. Това поражда страдание, но страда само онова, което иска да живее, да се радва и да твори. Радостта е по същността си наслада, затова и танцувачът Заратустра заявява, че „празен е всеки ден, в който не се е танцувало“.

Не на последно място да си зададем въпроса не представлява ли все пак израз на някакъв вид агностицизъм представената от Бенямин идея за „забулеността“ на красотата. Отговорът би бил утвърдителен, при условие че разглеждаме като също тъй агностична и Кантовата философия на нагледа. В действителност не е възможно пълното (о)познаване на „красивото“, тъй като вече доказахме, че красотата попада в областта на непознаваемите неща, на „нещата сами по себе си“. Упование и изход от така създалата се ситуация намираме в идеите на Джон Лок. Познанието – не пълно, а в границите, в които то е необходимо за човека и неговото съществуване – е напълно постижимо с наличните у човека мисловен апарат и инструментариум. В случая това опровергава и възникналото съмнение за агностичната същност специално на красотата.



В съвременното изкуство все по-често се проявява тенденция към саморефлексия на самото изкуство. Поставя се по-скоро въпросът не кое нещо е „красиво“, а кое можем и следва да причислим към произведенията на изкуството, а не на масовата култура – и по какъв признак, ако отхвърлим съществуването на някакъв критерий за красота като такъв. Това виждане обаче все още не е окончателно възприето. Докато този момент настъпи, „на дневен ред“ в естетиката остава въпросът за същността на красотата, като феноменологичната естетика, както и философията на Имануел Кант, оказват неоспоримо влияние върху съвременното развитие на научното познание в тази сфера.

Росен Русев

Равноденствие в Атина

Според сведенията на Витрувий гномонът на слънчевия часовник⁶⁸ и неговата сянка при равноденствие в Атина образуват триъгълника на Питагор⁶⁹.

⁶⁸Гномонът или, което е същото, стрелката на слънчевия часовник, стилът.

⁶⁹Vitruve, *De l'architecture*, Livre IX, texte établi, traduit et commenté par Jean Soubiran, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1969 :«6... Ето какво е действителното положение на нещата: ако вземем три линии, едната от които е с дължина три стъпки, другата – четири, а третата – пет, и ги разположим така, че краищата им да съвпадат, те ще образуват триъгълник, който е точен ъгломерен инструмент, т.е. екер. От друга страна, ако върху всяка една от страните на така получения триъгълник построим квадрат, повърхността на квадрата, чиято страна е с дължина три стъпки, ще бъде девет квадратни стъпки; тази на квадрата, чиято страна е с дължина четири стъпки – шестнадесет квадратни стъпки; а тази на квадрата, чиято страна е с дължина пет стъпки – двадесет и пет квадратни стъпки.7. По такъв начин числото на квадратните стъпки, от които се състои повърхността на квадратите със страни от три и от четири стъпки, ще е равно на числото на квадратните стъпки, от които се състои повърхността на квадрата със страна от пет стъпки. В израз на дълбока признателност за вдъхновението, на което дължал откритието си, Питагор, според стигналите до нас сведения, се отблагодарил на Музите с жертвоприношения. Този метод, който е полезен в много от случаите, при които са необходими измервания, подхожда и за строителството на вътрешни стълбища, тъй като именно благодарение на него е възможно точното определяне на най-подходящите съотношения между размерите на стъпалата » (*Praef.*, 6-7;pp. 4-5) и също, «...при равноденствие Слънцето, което се намира в зодиака на Овена или на Везните, поражда сянка, която в Рим е равна на 8/9 от дължината на гномона. Също при равноденствие, в Атина сянката е равна на 3/4 от гномона, в Родос – на 5/7, в Тарент – на 9/11, а в Александрия – на 3/5; други са размерите на сянката на гномона и навсякъде другаде, тъй като в основата на различията между тях се намира самата природа (Ch. VII, 1 ; p. 26).

Пропорциите на «правоъгълния триъгълник на Питагор» се появяват също и в текста на Книга X, 6, 4. Вж. Vitruve, *De l'architecture*, Livre X, texte établi, traduit et commenté par Louis Callebaut avec la collaboration, pour le commentaire, de Philippe Fleury, Paris, Société d'édition Les Belles Lettres, Collection des Universités de France, Série latine, 1986, p. 22.

Сянката при равноденствие в Атина е *питагорейска!*

Пояснение относно предпоставките на този фрагмент и относно повдигнатите от него въпроси.

Ето предпоставките:

Гномонът на слънчевия часовник е вертикален.

Часът на изчисленията е астрономическият обед.

Денят на изчисленията е денят на равноденствието.

Ето и въпросите:

Резултатите от наблюденията в наше време потвърждават ли – ако не напълно, то поне *приблизително* – цитираните от Витрувий равноденствени съотношения?

Ако *да*, къде се намира мястото, което е слънчева анаграма на измереното в Атина питагорейско съотношение, иначе казано – *къде именно* дължината на гномона е равна на $\frac{3}{4}$ от дължината на равноденствената сянка? Говоря за *слънчеви анаграми*, защото – от гледна точка на вертикалния слънчев часовник – съотношението $\frac{4}{3}$ е *правоъгълна анаграма* на съотношението $\frac{3}{4}$.

Не, не ми е убягнало терминологичното обстоятелство, че в цитирания текст на Витрувий става въпрос за *дължина*, а не за *височина на гномона*.

Ако ли пък *не* – ако съвременните и античните измервания не съвпадат, но независимо от това не поставят под въпрос валидността на предпоставките – *къде* все пак се намират *питагорейските места*, в които – от една страна – равноденствената сянка е равна на $\frac{3}{4}$ от височината на гномона, а – от друга – височината на гномона е равна на $\frac{3}{4}$ от равноденствената сянка?

Латинската дума за *екер* е *porta*.

Разбира се от само себе си, че онова, което важи за атинските съотношения, важи и за останалите четири съотношения.

Тъй като не съм бил в цитираните от Витрувий древни градове нито по време на равноденствие, нито през останалото време, досега не съм осъществил нито едно измерване на сянка.

Поради теоретичния и практически характер на правоъгълната конструкция, чийто мислим зенит е вертикалното слънце или, *което е същото*, чийто светлинен зенит е липсата на обедна сянка, винаги съм мислил древния гномон или стил като знак, насочен към центъра на небето; и винаги съм възприемал слънчевия часовник като астрономическа мяра на наклонените отношения между Земята и Слънцето. Считаю, че – подобно на човека – слънчевият стил е вертикален.

Изправеният Талес е измерил *височината* на египетските пирамиди с помощта на собствения си ръст и собствената си сянка, т.е. с помощта на *правия ъгъл* на Слънцето.

Във всеки случай евентуалната наклоненост на гномона, за който става дума в цитата на Витрувий, би била изчислима; а цитираните съотношения – взаимно проверяеми и съизмерими от гледна точка на общия наклон.

Каквито и да са резултатите от тази микроастрономическа интердисциплинарна програма – имам предвид *изследователската програма 3/4/5*, в основата на която е трактатът на Витрувий *За архитектурата* – край на серията от работни хипотези, чиято цел е относителното разбиране на времето и на пространството, винаги ще се губи в далечината.

Доколкото равноденствията и слънцестоенията са особени и изключителни форми на *космически отношения*, те не са само автентични критерии за обективност и точност на наблюденията, но и критерии за автентичност на точността и на приблизителността.

Два пъти в годината слънчевите координати на пет древни града – Атина, Рим, Тарент, Родос и Александрия – правят възможна слънчевата координатна система на гръко-римския свят.

Защото къде – ако не там, и кога – ако не тогава?



L'équerre du Louvre

Иван Илин

За чувството за отговорност

Човекът като *духовно* същество винаги търси *най-доброто*, понеже някакъв тайнствен глас го призовава към *съвършенство*. Той дори може и да не знае какъв е този глас и откъде е... Може би даже усеща безсилието на мисълта и словото си всеки път, когато се опитва да каже в какво се състои съвършенството и какви пътища водят към него. Но човекът *разбира* този глас, който *властва* над него, и точно желанието да откликне на този призив и да търси пътища към съвършенството му придава достойнството на *духа*, а на живота му – *духовен смисъл*, и разкрива пред него възможността да твори истинска *култура* на земята.

Ала човек е призван да бъде на земята именно *духом* – не просто като живо същество, подобно на животните и насекомите, и не само като одушевено създание, което успешно съобразява и търси за себе си всякаква полза, капризно и разнообразно чувства и свободно фантазира. Всички тези душевни способности са му дадени, но не за да злоупотребява с тях, а *за едно благо и отговорно служене*. И първото, което е необходимо на всеки, който иска да твори култура, е чувството за своето *предстоене*, своята *призованост и отговорност*. Може да се каже, че хората се делят на две големи категории – едните безотговорно търсят да получат в живота или *наслаждение* (тези хора са „по-глупави“!), или полза (тези хора са „по-умни“!), а другите чувстват своето *предстоене* пред нещо Най-висше и Свещено, така че дори да не могат да кажат какво е това Най-висше и къде се постига Свещеното, те не се съмняват в своето *предстоене* пред Него. За тях светът не е „свободно пасбище“, което им е дадено за лично изхранване и усвояване, не е и случайно натрупване на „впечатления“, „явления“, удоволствия и неприятности. Те чувстват и са прозрели великия смисъл на въртенето на света и своя собствен живот и не се

успокояват с онзи поток от „нищожна суета“ и „дребен прах“ (А. К. Толстой), в който са потънали толкова много хора.

Това чувство за предстоене и призваност едновременно ги успокоява и тревожи. Успокоява ги, понеже им дава усещане, че са „водени“ от нещо по-висше, усещане за творческа основа, житейски смисъл и собствено достойнство. Тревожи ги, понеже събужда у тях едно живо чувство за *духовна задача, висша отговорност и за собствено несъвършенство*. Налага им задължението да не се примиряват с всичко това, което се случва в тях и във външния свят, задължението да преценяват, да търсят верните критерии, да избират, да решават и да творят. Призовава ги едновременно към труд, дисциплина и вдъхновение.

Такова едно удостоверяване на собствената духовност и нейното приемане е първоосновата на живата религиозност. Понеже това Най-висше, пред което човек *предстои*, е Господ, Неговият зов и Неговите божествени излъчвания. А *призванието* на човека се определя именно свише. Това е единният извор на духовното *измерение* на човешкия живот и всичките му дела. А отговорността на човека в последна сметка винаги е отговорност пред Бог.

От само себе си се разбира, че човек не винаги ясно *осъзнава* това и рядко може точно *да изговори* това, което усеща. Но това не променя нищо. *Съзнанието не е първата и най-важна степен на живота, а е вторична, по-късна и подчинена*. Да можеш да изразиш с думи дълбоките и свещени жизнени сили е умение, което не е дадено на всеки, то не се дава винаги и не е лесно да бъде проявено. Тук важно и ценно не е умуването и словесното описание, а *твърдото и дълбоко вкоренено чувство за предстоене, призваност и отговорност*. Духовността на човека ни най-малко не съвпада със съзнанието, ни най-малко не се изчерпва с мисълта и ни най-малко не се ограничава в сферата на думите и изказванията. Духовността се намира по-дълбоко от всичките тези неща, тя е по-могъща, по-богата, по-значителна и по-свещена.

Духовността на човека се изразява преди всичко в увереността, че в пределите на душата му се намират *най-доброто и най-лошото*. *Всъщност най-доброто* е нещо, чието качество и достойнство не зависят от човешкия произвол, а то просто трябва да бъде признато и пред него е подобаващо да се преклоним. Трябва да се вслушаме в това най-добро и най-висше, съсредоточено да го изпитаме, да вникнем в него и да му се отдадем. И докато го осъществява, човек се

убеждава, че това най-висше и най-добро съвсем не се изчерпва с неговите лични граници, но пребивава в него самия като излъчване и енергия на действително Най-висшето и Съвършено Начало, пред което той *предстои* през целия си живот. Приобщавайки се към това Начало, духовният човек не може да не Му се радва, не може да не Го възжелае и да не Го обикне. И съвсем скоро той се уверява, че тази радост е естествена и изцелителна, че това желание е ценно и жизнено необходимо, че тази любов му дава достъп до една светлина, до една истинна свобода, истинско битие и лично духовно достойнство. В това дело духовният човек се научава да се прекланя пред Бог, да уважава самия себе си, да вижда и цени духовността във всички хора и да желае творческото разкриване и осъществяване на духовния живот на земята. Това представлява истинската култура.

Всичко това може да бъде изразено по следния начин – в основата на истинската духовна култура стои *личната и искрена религиозност* на творещия културата човек.⁷⁰ *Религиозността е живата първооснова на истинската култура.* Тя носи на човека точно тези дарове, без които културата губи своя смисъл и става просто невъзможна – чувството за *предстоене*, чувството за *задача и призваност* и чувството за *отговорност*.

Предстоенето пред Най-висшето е първият дар на религиозността. Напрасно е да мислим, че това чувство „унижава“ човека или му придава „робски черти“ Такова мнение свидетелства за това, че даденият човек е далеч от истинската свобода – той се страхува да не попадне в „робско“ положение точно защото се чувства „доскорошен роб“ или „полуроб“ или ако искате, „*освободен роб*“. Човек, който е намерил своята свобода и се е утвърдил в нея, знае, че никакви условия – нито външни, нито вътрешни – не могат да му отнемат свободата. Защото поради това, че другите се отнасят с него като с роб, неговата свобода няма да изчезне, а само ще се задълбочи до рамките на външна недосегаемост, и самият той никога няма да приеме робска нагласа. По принцип свободата не се „дава“, а се „взема“ – взема се от духа като негово неотменно достойние и се пази от него като неизменна светиня. Но за да се случи това, свободата трябва да намери своя източник в онова Най-висше, пред което тя има щастието да предстои и от което изхожда всяка духовност и всяка свобода. Точно това имаше предвид мъдрият

⁷⁰Вж. моя труд *Аксиоми на религиозния опит*, глави 1, 2, 5, 9, 16, 18, 19, 22, 25, 26

Томас Карлайл, когато написа: „В гърдите на човека няма нещо по-благородно от удивлението пред онова, което е по-висше от него” ... „Човек изобщо не може да знае дали не се покланя пред нещо в една или друга форма”⁷¹... Трябва да кажем нещо повече – човек не може да твори култура, ако не чувства, че предстои точно пред това, което трябва да осъществи в своето културно творчество. „Творящият” без върховно Начало, без идеал, пред който да се прекланя, не *твори*, а произволничи, „развлича се”, утешава себе си или просто безобразничи (като Пикасо и другите модернисти). Новите поколения, които идват след нас, трябва да признаят, че *поклонението пред Бог не унижава човека, а за първи път придава завършеност на битието му и го възвисява*. А човек, който не се покланя пред нищо, лъже сам себе си, понеже той всъщност се покланя на *самия себе си* и служи на своята бездуховна и противодуховна похот. И неговата култура няма да бъде култура, а безпредметно посегателство и произвол, които са лишени от главното и не могат нито да познаят истината, нито да създадат нещо художествено, или пък любовно, благо и чисто, нито да видят и разкрият справедливото право.

Предстоящият *измерва себе си* точно с онова, пред което предстои. Това трябва да имаме предвид, когато четем следните евангелски думи: „И тъй, бъдете съвършени, както е съвършен и Небесният ваш Отец” (Матей 5: 48). Предстоящият пред Бог измерва и оценява себе си чрез лъчите на Божествеността. Предстоящият пред съвършенството съди себе си с най-високия достъпен на човека критерий. Предстоенето издига отначало *погледа* на човека, после неговото *сърце* и *волята* му, то предизвиква у него нови *мисли*, ново разбиране за себе си, за другите хора и за цялата вселена. Домът на душата му, който доскоро напомняше едноетажна къщичка, се надстроява и извисява. Неговото око започва да вижда нови „пространства”, да ги усвоява и *да ги приобщава към своя живот*. Или може да се каже, че душата му преживява някакво свещено *окриляване*. Сърцето му възприема нови, небесни лъчи и се научава да им се радва, да ги очаква и *да потреперва* от това очакване. Волята му се научава да се абстрахира от всичко, което е чисто лично, дребно и пошло, и да се съсредоточава върху най-доброто, обективно най-доброто и съвършеното – тя се научава да си представя това най-

⁷¹Вж. *Героите и героичното в историята*

добро като намиращо се не само „горе”, но и „отпред”, и намира в него житейска задача за своето бъдеще.

Така в човека се събужда и укрепва *живата съвест*. Не съвестта, чиито угризения са свързани с неизвършеното добро в миналото или с извършеното зло в миналото, а съвестта като *творческа енергия* – енергия на любовта и волята, устремена напред, към бъдещето, към предстоящи дела. И тя дава на човека това най-висше щастие на земята, което се изразява с думите *духовно достойнство и призвание*.

Духовното достойнство се изразява в това, че „предстоящият човек” утвърждава своя живот чрез *приемането* на Божественото, *любовта* към Него и *верността* към Него. Той приема Неговите лъчи и тези лъчи проникват в душата му докрай. Той е преизпълнен с тях, сякаш се храни и животвори от тях, и те му дават своя огън, своята светлина и своята топлина. В тях той намира своето *битие* така, че самата същност или естеството на неговата личност се определя и осветява от тях. В дълбините на душата му сякаш се строи храм, а в храма има олтар и престол с неугасващ светилник. И не в този смисъл, че този храм, престол и светилник са „достъпни” за него, както *различното* е достъпно на *различния*, както идващото отвън – на енорияша, а в смисъл, че този храм е неговата *собствена обител*, престолът е неговата *собствена светиня*, а светилникът – неговото *собствено горене*. И не просто „в него има пламък”, а самият той в пълнотата на своето духовно битие е този пламък. И този пламък е неговото Най-важно нещо, от което той не може да се откаже, което цени повече от всички „други” свои неща и на което не може да измени. А когато започне да чувства това уверено, той започва да разбира какво означава “да почиташ самия себе си” (Пушкин!)

Ето къде се крие последният и безусловен корен на *духовната отговорност*, без която за човека е недостойно да живее на земята и без която не може да създава духовна култура.

Като свободно и зряло същество човек *отговаря* за своя живот, за неговото съдържание и неговата посока. Това е духовно-естествено и неизбежно. Духът е една жива сила, енергия, която се чувства избираща, решаваща и действаща, и това негово състояние не е илюзия или лъжа. Тайната на свободата – или, както обикновено казват, на „свободата на волята” – се състои в това, че силата на духа е *способна да се съсредоточава, да укрепва себе си, да увеличава силата си и да*

превъзмогва своите вътрешни затруднения и външните препятствия, пред които е изправена. Духът на човека е „свободен“ не в смисъл, че „на него нищо не му влияе“ и той не носи бремето на никакво „въздействие“ и „причини“, а в смисъл, че *на него му е даден дарът на самоусилването и самоосвобождаването*, който той трябва да приеме и използвайки го, трябва да овладее себе си и да укрепне. Обикновената воля на човека не е нещо повече от потребност, влечение, страст и упорство. Но *духовната воля* на човека е *дарът да освободиш себе си от всякакво неприемливо и подлежащо на отхвърляне въздействие – както вътрешно, така и външно*. На човешкия дух му е присъщо това живо чувство – „в миналото аз можех да постъпя другояче“, и съответно – „в настоящето аз също мога да избирам, да взема решение и да осъществя своето решение“. Повтарям: това не е илюзия или самозалъгване, защото тази *мощ за самоусилване на своята мощ* е наистина свойствена на човешкия дух. На един неизкушен и неопитен човек може да му се струва, че той „няма умението“ или „не знае“ как да започне; че е „слаб“ и „безпомощен“. Но ще си мисли така само дотогава, докогато той запазва своята „душевна“, а не „духовна“ нагласа. Понеже душата на човека действително може „духовно да няма умението“ и да се чувства „духовно слаба и безпомощна“; тя неизбежно пребивава „под натиска на обстоятелствата“ и „влеченията“, за нея е естествено да се колебае, да отлага, да не дерзае, да си търси оправдания със „средата“, която я „убива“. Но за духа всичко това е неестествено, чуждо, странно и мъртво. Духът представлява *жива енергия* – за него е присъщо не да пита дали има умение, а да го *осъществява*; не да се оправдава с „натиска“ от страна на влечения и обстоятелства, а да ги превъзмогва с живо действие. Както беше казал веднъж Карлайл: „Започвай! Само така ще направиш невъзможното възможно“.

Тази свобода се изразява в това, че не „влеченията“ и „обстоятелствата“ определят духа, а *той определя самия себе си* или като прави преоценка на своите влечения и видоизменя обстоятелствата, или като извлича от самия себе си решения и велики дела въпреки всички обстоятелства и влечения. Няма и не може да има пълна, тотална и абсолютна свобода – и можем само да се радваме, че човек е лишен от такива свойства и способности. Защото е трудно дори да си представим какво кошмарно създание би бил един човек, който всяка секунда е способен да прояви някакъв метафизичен произвол и който е обречен на такива качества като неспособност за възпитание, необмисленост в решенията и постъпките,

невменяемост, хаотична капризност и способност във всеки момент да пропадне в една нечувана бездна от зло. Общуването с такива хора изключва всякакво взаимно доверие, всякакво възпитание, всякакъв закон и всякаква причастност към прекрасния космос и Царството Божие. Можем само да благодарим на Бог, че на човека не е дадена такава свобода. Всъщност свободата представлява *силата и изкуството* на човека да определя самия себе си и своя живот *за духовността* според своето *предстоене*, своето *призвание* и своята *отговорност*.⁷²

Ето откъде човешкият дух има тази несъзнателна, но твърда увереност – „аз *можех* да постъпя другояче, но не направих това, което *можех*“; или „аз *трябваше* да извърша еди-коя си постъпка и *можех* да го направя, но не го направих“; и съответно: „много неща в моето настояще и бъдеще са ми дадени като готови и неизменими, но моят личен начин на действие зависи от *моя* избор и решение, а следователно от моето *призвание* и моята *отговорност*.“ При такова състояние и разбиране проявите на *призоваващата* съвест и проявите на *укоряващата* съвест намират своя пълен смисъл и значение. Призивите на съвестта безкрайно разширяват хоризонта на човешките възможности, като утвърждават във всеки от нас способността да намери път към съвършенството и да тръгне по него, да се връща към него след грешки или падения и винаги да съзерцава онази далечина, в която това съвършенство ни очаква. А укорите на съвестта хвърлят светлина върху тези грешки и падения, които не сме могли да избегнем; нещо повече, те като че ли ни посочват точно защо са се случили тези грешки и падения, точно какви усилия не е извършила нашата свободна воля „тогава“, за да избегнем грешките и неуспехите, и точно какви усилия трябва да положим „сега“, за да укрепим себе си за бъдещето. И смисълът на християнското покаяние и изповедта „на духа“ се изразява тъкмо в това да се съживи в душата на човека чувството за предстоене, енергията на съвестта, вярата в своето призвание, жаждата за духовна свобода и чувството за отговорност... От всичко това вече става ясно колко голямо значение има „свещеното недоволство“ на човешкия дух от самия себе си и трезвото, честно, искрено самоосъждане, от което „се разболява“ духовно оздравяващата душа.

⁷² Вж. в моята книга *Пътища за духовно обновление*, гл. 3 „За свободата“; в *Аксиоми на религиозния опит* глави 2, 3 и др.

Следователно *духът, който предстои, е призван, а призованият човек е отговорен*, и в основата на всичко това стои *дарът за освобождаване на самия себе си*, който е даден на човешкия дух свише.


Колко просто, ясно и безспорно е всичко това – на човек подобава да живее не със състояния, *а с действия*, и съответно *да отговаря* за тези действия. Духът на човек не прилича на водата, която безформено се разтича и безволно се плиска в своето ложе. Той не прилича и на пясъка, който пасивно лежи, докато лежи, и пасивно се сипе и „пада“, когато е повлечен надолу. Духът на човека е лична енергия, при това *разумна енергия*. Разумна не в смисъла на „съзнание“ или „разсъдъчно мислене“, а в смисъла на *предметно съзерцание, проницателен избор и действие в името на едно духовно-достатъчно основание*. Така съзерцавах; така възлюбих; така избрах; така извърших и затова признавам това деяние за *мое* деяние, подкрепям неговите основания и мотиви и *поемам върху себе си отговорността* за извършеното, признавам своята грешка за грешка, признавам своето „предварително обмислено намерение“ за такова – и вината е моя, и заслугата (ако има заслуга) е моя, и съм готов да понеса последствията за извършеното от мен и да отговарям за тях. Онзи, който не е способен на това, не може да бъде нито *деец*, нито човек с *характер*, нито морално зряла личност, нито творец на културата, нито възпитател, нито лекар, нито свещеник, нито войник, нито съдия, нито политик, нито гражданин. Той е един нерешителен еснаф, страхливец, карьерист или мошеник. Той няма вяра на самия себе си, затова и на него не може да се има вяра. В стара Русия за такива хора са казвали „беглец и страхливец, който се крие“. И какво може да бъде по-жалко от един *безотговорен* чиновник или политик, който има пълномощия, призван е да действа, задължен е да взема решения, а той мечтае само за едно – да си запише като „приход“ своите жизнени успехи и да избегне „разплатата“ по закона за отговорността?...

Вече стана ясно, че е необходимо да правим разлика между *предварителна* отговорност и *последваща* отговорност.

Предварителната отговорност е живо *чувство за предстоене и призованост* и в същото време – една жива *воля за съвършенство*. Човек още не е извършил деянието; може би дори още не е решил какво да прави; може би дори не е избрал своята висша ценност и не е набелязал своята висша цел. Той само долавя в себе си наличието на активна сила и волева енергия, предвижда възможността и

неизбежността на бъдещите деяния – и ги свързва с намерението и вътрешното си задължение да направи „най-доброто по най-добрия начин”. Той поставя себе си пред Лицето Божие и „предстои”; чува призива за съвършенство и го осмисля като „своя призваност”; той приема тази призваност и като че ли „зарежда” душата си с волята за съвършенство. Преди да е извършил нещо, той вече знае за своята отговорност. И това чувство за своята отговорност едновременно го *дисциплинира, съсредоточава и вдъхновява.*

В културното творчество значението на тази предварителна отговорност е голямо и основополагащо. За да се убедим в това, е достатъчно да си представим човек, който се бори за някакво творческо дело и е лишен от предварителна отговорност. Какво ще създаде един живописец, който не познава нищо по-висше и свещено над себе си, не чувства своята призваност да изкаже нещо вярно, зорко и значително и ни най-малко няма намерение да създаде „най-доброто по най-добрия начин”? Той само ще удовлетворява своята живописна похот, ще рисува нещо си и някак си, ще капризничи, демагогства или провокира въображаемия зрител, ще произволничи и безобразничи. Не стоят ли така нещата и с поета, музиканта, скулптора и архитекта? Точно оттук е възникнал целият съвременен „модернизъм” в изкуството... Какво може да познае един безотговорен учен, който не е обвързал себе си с вътрешно аскетична клетва – неуморно да съзерцава, да изчерпва всички възможни средства и пътища в търсенето на доказателства, да не щади усилията си по време на опити, да не приема хипотезата за истина и да утвърждава като окончателно само достоверното и очевидното? Страшно и неприятно е да си помислим в какво ще се превърне научната култура при него. Какво може да се очаква от един безотговорен съдия, който не изисква от себе си нито правно съзнание, нито очевидност при изучаване на фактите, нито вникване в душата на подсъдимия, нито пък точно познаване на закона? Такъв един съдия, който не познава нито предстоенето, нито призванието, нито желанието да направи „най-доброто по най-добрия начин”, ще създаде режим на произвол, корупция и семейственост. А един безотговорен политик е интригант и кариерист – толкова отвратителен в морален план, колкото и пагубен в обществено отношение. Такива хора в съвременната държавност има в изобилие – както в демокрациите, така и в тоталитарните държави. Кой би искал да се лекува при безотговорен лекар? Кой ще повери децата си на безотговорен



възпитател? Кой ще поиска да приема молитви и тайнства от безотговорен свещеник? Кой пълководец ще спечели битка, ако командва безотговорни офицери, които от своя страна водят в бой безотговорни войници? Хора, които не познават какво е това чувството за предстоене и призваност и какво е това волята да направиш „най-доброто по най-добрия начин“, не са способни да творят истински духовна култура. Това е присъда както за тях, така и за създаваната от тях лъжекултура...

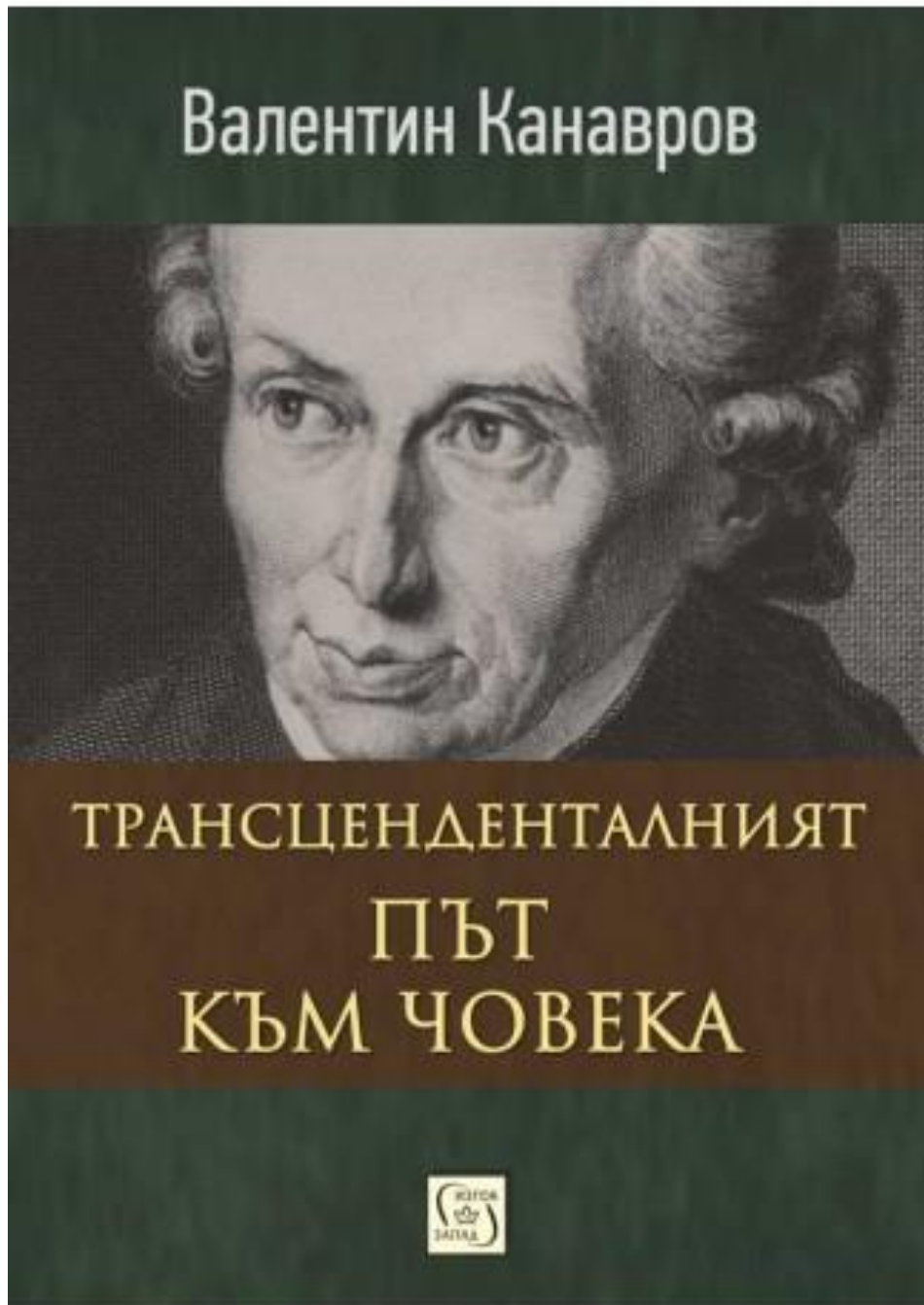
Такава е същността и такъв е смисълът на отговорността – на предварителната и последващата – в процеса на творческо обновление и задълбочаване на бъдещата духовна култура. И онзи, който разбере и премисли това, ще поеме задължението да обясни това и на другите.

Иван Ильин (2017) *Путь к очевидности*. Часть первая, глава 3 – *О чувстве ответственности*. Москва: Издательство "Дарь".

Превод: Владимир Теохаров

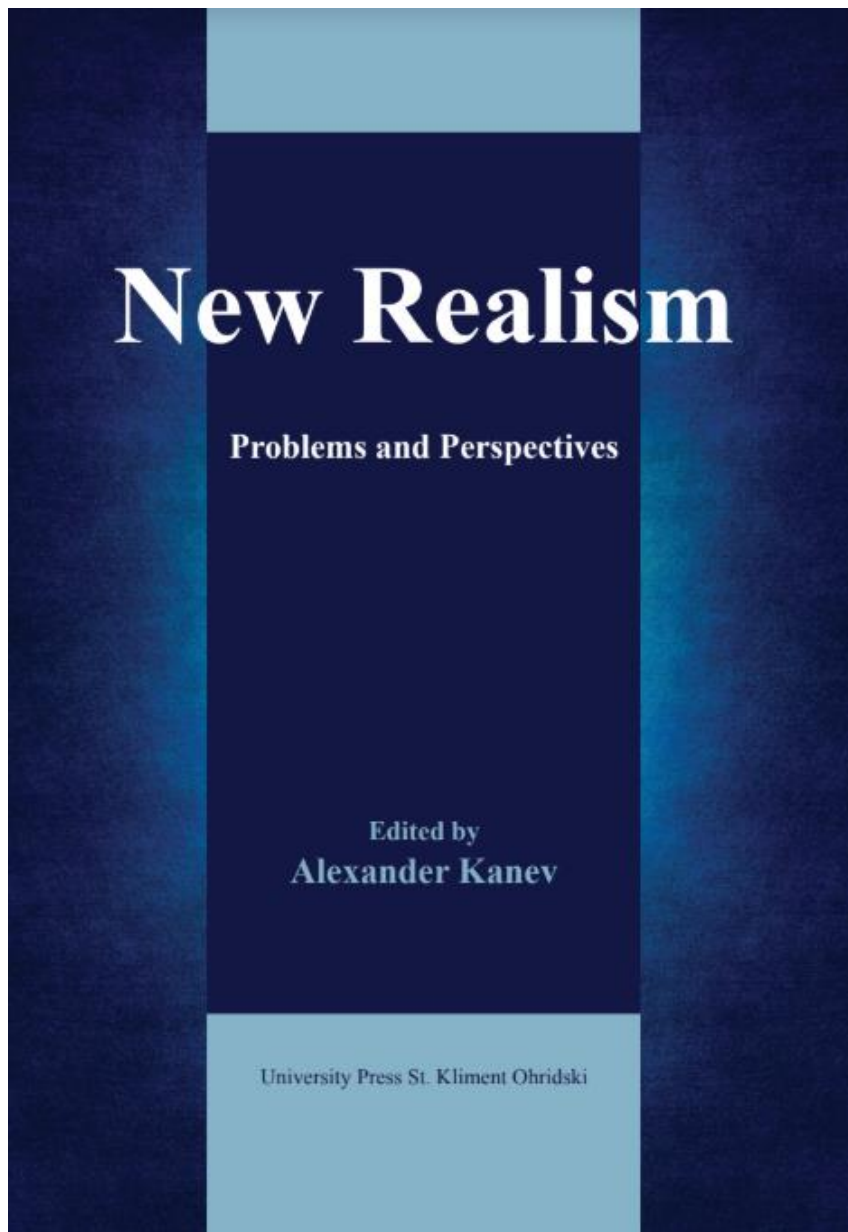
НОВИ КНИГИ

Канавров, Валентин (2020) *Трансценденталният път на човека*. София: Изток-Запад.



Kanev, Alexander (2020) *New Realism. Problems and Perspectives*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 293 p.

New Realism is a movement in philosophy initiated in 2011 by Maurizio Ferraris (University of Turin) and Markus Gabriel (University of Bonn). It has already had success in prompting debates on the perspectives for a realist turn in philosophy. Hundreds of articles pro and contra New Realism have been published, some authored by distinguished contemporary thinkers. All over the world there have been international forums related to the movement. The main task of New Realism is to develop a theoretical alternative to postmodernism and other antirealist traditions in contemporary philosophy.



АВТОРИТЕ В БРОЯ

Ангел Стефанов – чл.-кор, проф. дфн, Институт по философия и социология, БАН

Асен Димитров – доц. д-р, Институт по философия и социология, БАН

Вихрен Митев – д-р по философия

Владимир Теохаров – доц. дфн, катедра Философия, Философски факултет, СУ „Св.

Климент Охридски

Георги Маринов – Department of Genetics, Stanford University, Stanford, California 94305, USA

Дмитрий Варзоновцев – д-р по социология

Иван Колев – доц. д-р, катедра Философия, Философски факултет, СУ „Св. Климент

Охридски

Илияна Ермолина – д-р по философия, учител в НУКК, Горна баня, София

Красен Станчев – доц. д-р, катедра Публична администрация, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски

Росен Русев – изследовател в Париж, Франция

Силвия Борисова – гл.ас. д-р, Институт по философия и социология, БАН

Стефан Петров – гл.ас. д-р, катедра Философия, Философски факултет, СУ „Св.

Климент Охридски
